

www.kmkt.ff.ukf.sk
www.facebook.com/FF.KMKaT

KONTEXTY

KULTÚRY A TURIZMU

1/2023

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav manažmentu kultúry a turizmu,
kulturológie a etnológie

KONTEXTY kultúry a turizmu
ročník 16 – číslo 1

ÚMKTKE

ÚSTAV
MANAŽMENTU
KULTÚRY A TURIZMU
KULTUROLÓGIE
A ETNOLÓGIE

Redakčná rada:
prof. PhDr. Jaroslav Čukan, Csc. – predseda
prof. PhDr. Boris Michalík, PhD.
doc. Dr. Vladimír Senič
PhDr. Michal Kurpaš, PhD.
DrSc. Sandra Kralj Vukšić, PhD.
doc. PhDr. Monika Štrbová, PhD.
doc. PhDr. Marián Žabenský, PhD.
doc. Mgr. Silvia Letavajová, PhD.

Šéfredaktor:
doc. Mgr. Silvia Letavajová, PhD.
E-mail: sletavajova@ukf.sk

Zodpovedná redaktorka:
doc. PhDr. Monika Štrbová, PhD.
E-mail: mstrbova@ukf.sk

Preklad do anglického jazyka:
Mgr. Jana Hučková, PhD.

Technický redaktor:
PhDr. Roman Zima, PhD.

Foto na obálke:
Bucharská citadela (Buchar, Uzbekistan)
Zdroj: Miroslav Ballay

Adresa redakcie:
Kontexty kultúry a turizmu
Ústav manažmentu kultúry a turizmu,
kulturológie a etnológie
FF UKF v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
Tel.: 037/64 08 361
E-mail: jkollarova@ukf.sk

Všetky príspevky sú recenzované.
Neprešlo jazykovou úpravou.
Náklad: 80 ks

IČO vydavateľa: 00 157 716
Periodicita vydávania: 2x ročne
Poradové číslo periodickej tlače: 1/2023
Ročník vydávania periodickej tlače: 16. ročník
Registračné číslo Ministerstva kultúry SR:
EV3217/09
ISSN 1337-7760

Elektronická verzia: kmkt.sk/kontexty

Obsah

Editoriál. 5

Príspevky

MICHALA FÚSKOVÁ

K niektorým aspektom budovania vzťahu
k miestu. 7

MONIKA ŠTRBOVÁ

Z histórie a tradícií Rómov
na Slovensku. 23

RENÁTA HLAVATÁ

Slováci v Srbsku z aspektu divadelnej
kultúry a jazyka. 35

SVÁTEK JIŘÍ

Globalizovaná spoločnosť a zodpovedný
manažment (niekoľko poznámok) . . . 47

KATARÍNA KOMPASOVÁ

Potenciál cestovného ruchu v Nitrianskom
samosprávnom kraji. 55

KRISTÍNA JAKUBOVSKÁ

Ekonomické aspekty
ľudskej tvorivosti. 77

Recenzia

COHEN, R.: Sťahovanie ľudstva –
Od praveku až po súčasnosť. Bratislava: Ikar,
2020, 224 s. 89

NOVÁK, J. – PROČKA, E. R.: Bartfay medzi
nami. Príbeh troch chrenovských sôch,
Nitra: Nitrianske kultúrne dedičstvo, o. z.,
2022, 302 s... 92

FESENMAIER, D., R. – XIANG, Z.: Design
Science in Tourism – Foundations of
Destination Management, Cham: Springer,
2017, 286 s... 95

Správa

Odkaz štúrovskej generácie – vedecká
konferencia. 97

Osobnosťou Kysúc sa stal
profesor Július Fujak. 99

Správa o školení Erasmus+ KA107
v Uzbekistane. 101

Správa o Erasmus mobilite – školení
v Prahe. 103

Editoriál

V editoriáli prvého čísla 16. ročníka vedeckého časopisu Kontexty kultúry a turizmu prinášame našim čitateľom okrem šiestich štúdií z oblasti výskumu spoločenských a humanitných vied aj novinky zo zákulisia časopisu. Časopis Kontexty kultúry a turizmu sa stal jedným z dvoch časopisov, ktoré zastrešuje novovzniknutý Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie FF UKF v Nitre. Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie FF UKF v Nitre vznikol 1. júla 2022 ako výsledok organizačných zmien, ktorých podstatou bolo vytváranie silnejších a väčších inštitucionálnych celkov schopných organickejšej projektovej, výskumnej aj pedagogickej spolupráce. Sformoval sa spojením Katedry manažmentu kultúry a turizmu, Katedry kulturológie a Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF. V rámci neho sa v súčasnosti vyprofilovali tri súčasti, a to Oddelenie manažmentu kultúry a turizmu, Oddelenie kulturológie a Oddelenie etnológie.

Časopis prešiel tiež zmenou organizačnej štruktúry. Šéfredaktorkou sa stala Silvia Letavajová, a zodpovednou redaktorkou Monika Štrbová. Časopis si však zachoval svoje pôvodné poslanie a obsahovo sa stále zameriava na rôzne kontexty kultúry a cestovného ruchu. Jeho náplňou sú recenzie, správy a odborné články z rôznych vedeckých disciplín ako sú etnológia, archeológia, kulturológia, európske právo, architektúra, religionistika, etika, muzikológia, história, metodológia výskumu, regionálny rozvoj a cestovný ruch.

V úvodnom príspevku Michala Fúsková poukazuje na previazanosť problematiky „vzťahu k miestu“ s geografickým vymedzením, historickou genézou, s procesom identifikácie a výchovno-vzdelávacím pôsobením v súvislosti so súčasnými spoločensko-ekonomickými zmenami.

Monika Štrbová zameriava svoj príspevok na etnické charakteristiky Rómov, ktoré vychádzajú z ich histórie a tradícií. Tradície popisuje v kontexte vlastného výskumu, ktorý realizovala na Orechovom dvore v Nitre.

Renáta Hlavatá z Katedry slovanských filológií FF UKF v Nitre sa vo svojom príspevku venuje problematike Slovákov vo Vojvodine. Zameriava sa na ich mimoriadne tvorivú kultúrnu prácu zameranú na reflexiu vlastnej kultúrnej identity v Srbsku z pohľadu divadelnej kultúry a jazyka.

Cieľom príspevku Jiřího Svátka, doktoranda z Katedry všeobecnej a aplikovanej etiky, FF UKF v Nitre, je poukázať na prepojenie etických noriem a globalizovanej spoločnosti, ktoré považuje za jeden z kľúčových prvkov rozvoja spoločnosti. Načrtáva vhodné návody na to, ako pristupovať k príležitostiam a hrozbám globalizácie s dôrazom na celostný management.

Príspevok Kataríny Kompasovej analyzuje ponuku cestovného ruchu na území Nitrianskeho samosprávneho kraja z hľadiska primárneho a sekundárneho potenciálu. Predmetnej analýze predchádza detailne vymedzenie územia kraja po prírodnej i kultúrno-historickej stránke.

Kristína Jakubovská sa vo svojom príspevku venuje ekonomickým aspektom ľudskej tvorivosti, kedy sa individuálna kreativita stáva významnou devízou a zdrojom konkurencieschopnosti jednotlivca.

Monika Štrbová

K niektorým aspektom budovania vzťahu k miestu

Michala Fúsková

Kľúčové slová: región, identita, miesto, regionálna výchova, kultúrne dedičstvo, regionálny princíp

Key words: region, identity, place, regional education, cultural heritage, regional principle

Abstract: The paper deals with the issue of building the sense of attachment to a certain geographical entity. It emphasizes the connection of the issue with historical development, cultural heritage and educational activities. It deals with issues of regional education. It analyzes its need, forms, perspectives and problematic aspects in the context of the present time. The acquired knowledge is complemented by a questionnaire survey carried out in micro-region Cedron-Nitrava. It indicates the overlap of the topic to the tourism sector and opens the discussion on individual problems.

Úvod. Príspevok sa zaoberá problematikou budovania vzťahu k miestu. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na previazanosť tejto otázky s geografickým vymedzením, historickou genézou, s procesom identifikácie a výchovno-vzdelávacím pôsobením v kontexte súčasných spoločensko-ekonomických zmien. Zámerom nie je exaktné spracovanie úzko vymedzeného problému, usiluje sa skôr esejistickým spôsobom naznačiť tematické presahy a otvára diskusiu k jednotlivým otázkam. V stručnosti sa venuje otázkam regionálnej výchovy, analyzuje jej potrebu, formy, súvislosti a perspektívy. Heuristickú metódu a techniku pozorovania dopĺňajú zistenia získané z dotazníkového výskumu realizovaného v prostredí Miestnej akčnej skupiny (MAS) Cedron – Nitrava v januári 2023.

K problematike socio-priestorovej identity. Človek ako viacvrstvová entita má prirodzenú potrebu niekam patriť, vytvárať si vzťahy s ľuďmi, javmi a prostredím. Fenomén socio-priestorovej, kultúrnej, politickej, skupinovej, etnickej či religióznej identity už niekoľko desaťročí pertraktuje do oblasti sociológie, antropológie, kulturológie, etnológie či politológie. Identita je chápaná ako špecifický kultúrny konštrukt, je individuálna, metamorfuje v čase a priestore. Jedinec je nositeľom viacerých identít, ktoré variabilne vystupujú do popredia v reakcii na to, k čomu sa práve vymedzuje. Človek identifikuje sám seba v protiklade k ostatným (dichotómia my – oni) a súčasne je identifikovaný ostatnými entitami. Proces identifikácie prebieha v kognitívnej, mentálnej i emocionálnej rovine. Reaguje na charakteristické atribúty, prejavy, obsahy, symboly a diskurzy, ktoré jedinec zámerne či podvedome postupne absorbuje.

Socio-priestorová identita (angl. *territorial / geographical / spatial / place identity*) predstavuje vedomie príslušnosti (angl. *sense of attachment*) k určitému geografickému celku, napr. k obci, regiónu, kraju či štátu. V odbornej literatúre je k dispozícii množstvo relevantných štúdií. Riešia napr. región ako konceptuálny problém, zaoberajú sa rozdielmi medzi lokálnou a regionálnou identitou, skúmajú analógie v rôznych generačných skupinách, akcentujú časové kritérium. Venujú sa aj sporným aspektom ako je nekritický patriotizmus, tenzie v teritoriálnych vzťahoch, rasizmus, stereotypizácia. Orientujú sa na dve nosné kategórie – identitu samotného miesta a identitu jeho rezidentov, a to z vnútorného i externého pohľadu. Sledujú súvislivosť medzi rastom povedomia (angl. *consciousness*) a stupňom vyformovania lokality.¹

Výskum i prax naznačujú, že socio-priestorová identita je veľmi fluidná, variabilná a determinovaná celým radom individuálnych vplyvov. Jej základným fundamentom je poznanie oblasti na kognitívnej úrovni a vnímanie na emocionálnej úrovni. Socio-priestorová identita je vo vedomí jedinca zväčša prítomná na viacerých úrovniach s rôznou intenzitou a je prepojená napr. s etnickou, religióznou či skupinovou identitou. Autori Grad, Ros, Albacete a Monter (2004) vo svojom príspevku uviedli, že čím je istá socio-politická kategória bližšia k človeku, tým je väčšia miera jeho identifikácie s daným prostredím. Miesto narodenia, miesto bydliska a regionálna príslušnosť vykazujú väčšiu mieru príslušnosti ako napr. štát či Európa. Odlišné výsledky prináša Strussová, ktorá realizovala monitoring na úrovni samosprávnych krajov Slovenskej republiky. V kontexte Nitrianskeho kraja bola na prvom mieste identita s rodinou (index 94,4); nasledovala identita s národom (84,7); identita s *obcou* (81,9); identita s *Europou* (67,4) a až na 5. mieste bola identita s *regiónom* (66,1). (Strussová,

¹ Fínsky geograf Paasi rozlišuje 4 stupne inštitucionalizácie regiónu: 1. kreovanie prírodných a administratívnych hraníc; 2. formovanie konceptuálnych názvov, symbolov a znakov regiónu; 3. formovanie inštitucionálneho rámca; 4. úplné ukotvenie regiónu zvonka i zvnútra. (Passi, 1986)

2007: 100) Zaujímavé dimenzie prinášajú aj Sedlacek, Kurka a Maier (2009), ktorí uskutočnili výskum v oblasti Waldviertel v rakúsko-českom pohraničí. Usilovali sa kvantitatívne posúdiť silu regionálnej príslušnosti v rámci rôznych referenčných skupín pomocou tzv. regionálneho indexu (angl. *regional identity index*). Vo všeobecnosti ženy vykazovali vyšší index ako muži. Medzi skupiny s najvyšším indexom patrili ženy v domácnosti, žiaci a študenti, ľudia na dôchodku. Ľudia s deťmi vykazovali výrazne vyšší index ako ľudia bez detí.²

Teoretické východiská k problematike. Primárnym teoretickým a metodologickým východiskom tejto štúdie je dielo *Heritage, Geographical Scale and Didactic Potentiality* španielskych vedcov Gea, Hernandez, Gomez. (2021) Kladie do pomyselného trojuholníku priestorovú identitu, kultúrnu a prírodné dedičstvo a výchovno-vzdelávací proces. Za základný identifikačný prvok v kontexte tejto práce budeme považovať *poznanie a prijatie kultúrneho dedičstva*; za kľúčovú územnú kategóriu *región*.

K vzájomným súvislostiam týchto okruhov existuje celý rad publikácií a metodických odporúčaní. Sú naviazané na problematiku regionálnej výchovy, ale isté korelácie nachádzame aj s heslami ako regionálna história; vlastivedné vzdelávanie; regionalistika; regionalizmus či regionálne povedomie. Možno spomenúť napr. *Lomenčík: Regionálna výchova a ľudová kultúra v slovenskom školstve* (1999) či *Regionalizmus – prostriedok komunikácie v škole* (2000); Čellárová: *Postavenie regionálnej výchovy v edukačnom procese* (2002); Jágerová: *Regionálna výchova a tradičná kultúra vo výučbe na základných školách* (2019); Kaščáková: *Regionálna výchova vo vyučovacom procese* (2014); Chomová-Slušná: *Kultúrne dedičstvo v miestnej a regionálnej kultúre* (2014), *Sirovátka: Folkloristické štúdie* (2002), ale aj zborníky ako *Muzeum a Identita – Etnologické pohľady* (ed. Tichá, 2016); *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese* (ed. Čukan, Žilíková, 1993); *Zborník materiálov z celoštátnej konferencie k otázkam miestnej kultúry* (ed. Bakoš, 1998); *Folklore in the Identification Processes of Society* (ed. Kilianová, 1994); *Lokálna a regionálna kultúra po roku 1989* (ed. Čukan, 1998); *Folklorizmus na prelome storočí* (ed. Kysel, 2000); *Folklore, folklorism and national identification* (ed. Krekovičová, Kilianová, 1992).

Minulosť a súčasnosť – na križovatke ciest. Pre tradičné agrikultúrne prostredie na území Slovenska boli charakteristické isté funkčné, organizačné a kultúrno-spoločenské procesy, ktoré zásadne ovplyvnili aj prenos skúseností, poznatkov, emocionálnych väzieb či budovanie povedomia. Čukan uvádza, že *„trojgeneračné a vertikálne i horizontálne ešte rozvetvenejšie spoločenstvá, viazané biologickými a sociálnymi väzbami, mali stáročiami vyprofilovaný*

² Tieto výsledky nie je možné generalizovať. V konkrétnych lokalitách sa budú líšiť v závislosti na aktuálnej situácii, historickom vývoji i individuálnom prežívaní jednotlivca. Potvrdzujú však, že je možné istým spôsobom túto nehmateľnú kategóriu kvantitatívne a kvalitatívne hodnotiť.

mechanizmus transmisie kultúry. Jeho podstatou bol medzigeneračný prenos kultúrnych kódov. Lokálne spoločenstvo a v rámci neho aj rozšírená rodina prijímali množstvo exogénnych kultúrnych vplyvov, ktoré boli prísne selektované a integrované do tradičných socio-kultúrnych štruktúr tak, aby vážnejšie nena-rušili ich autochtónnu podstatu.“ (Čukan, 2005: 727) Človek žil v interakcii s obklopujúcim prostredím, ktoré dlhodobo kultivoval. Deti sa zúčastňovali na každodennom živote i obradových slávnostiach. Vyrastali v širokom kolektíve, učili sa pozorovaním, intelektuálne a emocionálne sa vyvíjali v procese generačnej transmisie. Práca bola organickou súčasťou rodinného života, religiozita bola determinujúcim faktorom.

Prvá výraznejšia modifikácia v živote tradičných lokálnych spoločenstiev nastala po nástupe industrializácie, ktorá priniesla postupnú separáciu pracovného a rodinného života. Následné procesy spoločenskej transformácie po 1. sv. vojne, po roku 1945 a napokon po roku 1989 významne zasiahli do demografickej, ekonomickej i sociálno-priestorovej štruktúry.³ Ženy začali opúšťať domácnosť a stávali sa súčasťou pracovného trhu. Široké patriarchálne rodiny sa atomizovali, oslabovali sa vzťahy založené na reciprocite a stáročia zachovávaná generačná väzba, začala sa rozpadávať prirodzená sociálna stratifikácia. Dochádzalo ku kolektivizácii, urbanizácii, zvýšenej mobilite a narušeniu sídelnej kontinuity. Zmenili sa štandardy bývania, medziľudské vzťahy, objavil sa fenomén voľného času. Individualizmus zmenil aj tvár krajiny. Starostlivosť o prostredie sa oklieštila na vymedzené pozemky a extravilán obcí, ktorý bol dlhoročne cyklicky obhospodarováný, začal byť zanedbávaný.

Ešte výraznejšie vplyvy na spoločnosť možno pozorovať v horizonte posledných dvoch dekád. Pramena predovšetkým z nesmiernej akcelerácie technologického rozvoja. Pre stav súčasnej spoločnosti sú charakteristické čoraz prehlbujúcejšie sa problematické javy. Silnie apatia, neurotizácia, stráca sa celistvosť človeka, absentuje kontinuita, integrita, humanizácia a určitý stabilizačný prvok vzťahov. Individualizovaným jedincom chýba spoločenské ukotvenie (angl. *social anchorage*), ktoré nahrádza tzv. vykorenenie (angl. *alienation*). Dlhodobé odmietanie „tradičného“ a „konvenčného“ vytvorilo osobitú postmodernú netransparentnú pseudokultúru, v ktorej už nie sme schopní odlíšiť čo je a nie je realita.⁴ Nakupované tovary a služby nemajú dnes už len úžitkový rozmer, ale so spotrebiteľmi vytvárajú vzťah, vzbudzujú afektívne konotácie. Menia sa aj preferencie pri saturácii biologických i spoločenských potrieb. Dnešný *homo aeoconomicus* usiluje o maximalizáciu slasti pri minimálnom úsilí.

³ Detailný pohľad na premeny rodiny v 20. storočí a jej súvislosť s profesiami, rodovými vzťahmi či miestom bydliska poskytuje Košťálová (2009). Cenné príspevky k zmenám funkcie rodiny sú napr. aj v zborníku *Rodina na prelome tisícročia* (ed. Kolesárová, 2005)

⁴ K problematike identity napr. Slušná uvádza, že „kozmpolitný obyvateľ globálnej ekumény nehľadá svoje korene, pretože definitívne ukotvenie je podozrivé: človek (ale aj jeho identita) sa neustále nachádza niekde medzi.“ (Slušná, 2004: 185)

Globalizácia, homogenizácia, multikultúrne a integračné tendencie, množstvo externých unifikačných vplyvov, ktoré dnes implantujeme do nášho kultúrneho základu, nás vedú do labyrintu existenciálnych hodnôt, ku kríze identity, nivelizácii, k uniformite a anonymite, k deštrukcii overených kultúrnych základov a čoraz intenzívnejšiemu individualizmu. Paralelne s týmito unifikačnými vplyvmi sa však ako reakcia spúšťa požiadavka na fragmentáciu, špecifickosť, regionalizáciu, jedinečnosť, rozvoj regionálnych a lokálnych osobitostí. Procesy centralizácie a decentralizácie, globalizácie a diferenciácie teda nestoja vo vyhranenej vzájomnej opozícii, ale spolu istým spôsobom koexistujú (napr. v aktuálnych kontextoch tzv. globalizácie). Rovnako tak tradičné bude paralelne vždy existovať s novým. Minulosť nie je petrifikovaným pozostatkom – je to integrovaná súčasť society, prostredníctvom ktorej možno pozitívne meniť optiku nazerania na súčasnosť. Na báze premisy *think globally, act locally* vyrastá nová populačná línia. Jej jadrom sú globálni občania s regionálnou príslušnosťou, u ktorých tieto dva póly môžu existovať vo vzájomnej prosperujúcej symbióze.

K otázkam výchovy a vzdelávania na regionálnom princípe. Kultúrny korpus by mal, v kontraste s vyššie uvedenými vývojovými spoločenskými tendenciami, predstavovať pre spoločenstvo *známy, stabilný, transparentný, konzistentný, generáciami overený model, založený na realite, hodnotových platformách a zasadený do konkrétneho lokálneho či regionálneho prostredia*. Je to však skutočne tak?

Vedomie príslušnosti sa primárne (ale nie výlučne) formuje v detstve. V tomto období sa u človeka utvárajú kľúčové kompetencie a zložky jeho osobnostnej bázy, podmieňujúce neskôr celý rad životných reakcií, motivácií, hodnôt a postojov. Kreovanie pozitívnych afirmácií je preto potrebné iniciovať už v predškolskom veku, prioritne v rámci výchovy v rodine a na úrovni inštitucionalizovaného vzdelávania. Zodpovednosť za budovanie týchto kompetencií sa jednoznačne oproti tradičnému agrikultúrnemu prostrediu viac diverzifikuje – posúva sa z rodiny a susedstva aj na školu, záujmové združenia, kultúrne inštitúcie. Nukleárna a širšia rodina má síce stále zásadný vplyv na odovzdávaní kultúrno-spoločenského kapitálu, vplyvom externých i vnútorných faktorov sa však jej pozícia oslabuje. Čoraz nástojčivejšie vnímame potrebu širšieho zapojenia komplementárnych a „organizovaných“ foriem edukácie.

V rámci vzdelávacieho systému na Slovensku sa vzťah k miestu realizuje predovšetkým cez tzv. *regionálnu výchovu*. Štátny pedagogický ústav SR považuje tému *Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra* za dôležitú priezovú tému, súvisiacu s témou *Multikultúrna výchova*, ale naviazanú viac na otázky hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva. Odporúčajú túto tému nenásilne začleniť do samotného vyučovacieho procesu, ale aj realizovať vo forme projektov, exkurzií. Za vhodné sú považované predmety ako výtvarná, hudobná, literárna, etická výchova, pracovné vyučovanie, ale aj dejepis,

prírodoveda, vlastiveda či geografia, príp. voliteľné predmety ako regionálna výchova či regionálny dejepis (Štátny pedagogický ústav, 2022). Regionálna výchova je nositeľom viacerých funkcií: *integračná* funkcia (spája spoločné, príbuzné, ale aj rozdielne znaky), *didaktická* funkcia (naplňa edukačné ciele v kognitívnej, afektívnej a psychomotorickej zložke), *motivačná* funkcia (vzbudzuje záujem o činnosti zamerané na poznávanie reálií) a *propedeutická* funkcia (zahŕňa poznávanie širšieho prostredia). (Gašparová, 2012: 9 – 16)

Výchova a vzdelávanie na regionálnom princípe má svoje špecifiká⁵, ktorých správna či nesprávna realizácia významne ovplyvňuje výsledné procesy v praxi:

1. *Región ako laboratórium*: V regionálnej výchove sa uplatňuje tzv. Piagetov princíp – pre deti je prirodzené učiť sa postupne, prechádzajúc od domu, ktorý je súčasťou väčšieho celku, obce, regiónu, až po štát či nadnárodné spoločenstvá (nazýva sa aj „regionálny princíp osnovania“). Makišová poznamenáva, že „*región so svojimi charakteristickými znakmi je najvhodnejší model na zvládnutie pochopenia geografických zákonitostí. Na malom priestore je možné charakterizovať do hĺbky jednotlivé prvky krajiny a ich vzťahy.*“ (Makišová, 2013: 54) Vedomosti dnešných detí sú často zautomatizované, naučené povrchovo a izolovane, riešenia či štruktúry nedokážu proaktívne kreovať. V tomto môže byť regionálna výchova veľmi nápomocná. Menšie územie možno chápať ako laboratórium, ktoré prepája všeobecné a aplikované, jednoduchšie a zložitejšie, časť a celok. Ukazuje konkrétny mikrosvet so všetkými zložitými vzťahmi, ktoré sú zároveň modulom pre štúdium všeobecných javov. Umožňuje vidieť súvislosti v geografickom, ekonomickom, environmentálnom, politickom, umeleckom či kultúrno-spoločenskom kontexte.⁶
2. *Jedinec ako kľúčový prvok*: K tomu, aby regionálna výchova plnohodnotne naplňala svoje funkcie, je potrebné zohľadniť psychohygienické, psychosomatické a ontopsychologické predpoklady konkrétneho dieťaťa. Je dôležité poznať jeho sociokultúrne zázemie, záujmy a pokúsiť sa zvoliť primerané témy, ktoré najviac rezonujú s jeho momentálnym prežívaním. Regionálna výchova pôsobí na duševné zdravie a napomáha pri prevencii rôznych patologických javov. Jej význam je teda oveľa širší – cieľom by nemalo byť len pasívne získanie vedomostí, ale aj budovanie potrebných návykov, pozitívnych vzťahov, estetického cítenia, občianskej angažovanosti, posilnenie morálnych hodnôt.
3. *Vhodná voľba predmetov záujmu regionálnej výchovy*: Podľa Vencálka základnú osnovu tvorí „*materiálna geosféra organickej, anorganickej*

⁵ Tieto špecifiká nie sú striktné platné len pre pedagogické prostredie, ale zrkadlia sa aj vo vzťahoch rodič – dieťa, kultúrna inštitúcia – dieťa, kultúrny animátor – dieťa a pod.

⁶ Viac ku konkrétnym aplikovaným projektom napr. rigorózna práca *Aplikácia regionálnej histórie obce Chotín vo vyučovaní dejepisu na základných školách* (Rancso, 2012).

a antropogénnej povahy“ a „*nemateriálna geosféra antropogénnej povahy*“. (Vencálek, 2007: 56) Niektoré školy majú vypracované plnohodnotné didaktické a metodické materiály, mnohé školy majú voľnejšiu formu výučby, ktorú prispôsobujú aktuálnym podmienkam výchovno-vzdelávacieho procesu. V centre pozornosti by mali byť javy blízke, autenticky vnímateľné, čo však napr. v prípade etnokultúrnych tradícií nie je také jednoduché. V regionálnej výchove sa vo všeobecnosti často prejavuje veľká disproporcia medzi učenou látkou a jej aktuálnym stavom.⁷ Je prirodzené, že napr. kultúrne tradície podliehajú neustálemu cyklu obnovy, pretvárania, aktualizácie, sú to živé otvorené systémy. Uchovávať sa v latentnej podobe alebo existujú na báze re-modelácie, re-aktualizácie, re-prezentácie, re-vitalizácie. Každá generácia si síce uchováva istú kultúrnu pamäť, mnohé javy však nanovo prehodnocuje a formuje si vlastné kultúrne axiomy. Slušnej *ruptúra* (Slušná, 2004) medzi tvorcami a súčasnými nositeľmi sa neustále zväčšuje. Preto súčasná generácia detí môže považovať mnohé prvky kultúrneho dedičstva za príliš vzdialené, neosobné či nepotrebné a ťažšie si ich osvojuje. Ďalším problémom výučby je absencia synkretického prístupu a izolovaný, simplifikovaný prístup ku kultúrno-historickým či spoločenským javom. Prvky kultúrneho dedičstva nemožno chápať ako autonómne jednotky, ale musíme ich budovať ako celistvé systémy schopné vypovedať nielen o jednotlivostiach, ale aj o ich vzťahoch s ďalšími prvkami a oblasťami kultúry. (Zajonc, 2000: 2017 – 219)

4. *Voľba vhodných metód* vo výchovno-vzdelávacom procese je nesmierne dôležitá a zásadným spôsobom ovplyvňuje konečný výsledok. Regionálny obsah je často statický a oživuje sa najmä prostredníctvom ľudského faktoru. V praxi sa ukázala výrazná previazanosť úspešnej realizácie tohto predmetu s pôsobením kvalifikovaného pedagóga (prenesene aj rodiča, kultúrneho pracovníka či animátora) s dostatočnou erudíciou a so špecifickými interpersonálnymi kvalitami. Čím viac je dieťa v procese zainteresované, tým lepšie výsledky dosahuje (s akcentom nielen na prijímanie, ale aj uchovávanie informácií). Ukazuje sa, že práve regionálna výchova je ideálnou platformou pre neformálne vzdelávanie a tzv. zážitkovú pedagogiku. Osvedčili sa napr. aktivizujúce metódy, inovatívne postupy (napr. trojfázový model E–U–R: evokácia, uvedomenie, reflexia alebo Bloomova taxonómia) či aktívne učenie, ktoré kombinuje vhodne interpretované poznatky s osobnou skúsenosťou a vytváraním vlastných konštruktov reality.⁸

⁷ Podobné kontexty nachádzame aj v prípade prírodného dedičstva. Mení sa charakter, využitie a percepcia krajiny, oslabuje sa *genius loci*, v krajine absentujú tzv. modelové miesta, symboly a znaky.

⁸ Na tom, akým spôsobom je informácia komunikovaná, záleží rovnako ako na informácii samotnej. Percipientom bude celkom odlišne vnímaná, ak bude zažitá, sugestívne interpretovaná, formálne odovzdaná, pasívne napísaná alebo len sprostredkované komunikovaná cez médium. Viac

5. *Emocionálny rozmer príslušnosti k miestu*: Nesmieme však zabudnúť na jeden významný aspekt, naznačený v úvodných častiach príspevku. Socio-priestorová príslušnosť sa buduje nielen na kognitívnej báze, ale má aj výrazný emocionálny rozmer. Identitu nie je možné vytvárať „umelo“ na úrovni naučených poznatkov, tvorí sa vždy v spoločensťve, v prepojení na interpersonálne vzťahy a v súčinnosti s vnútorným svetom jedinca. Emocionálny vzťah (spolu s kognitívnym rámcom) je prioritným prvkom, na základe ktorého sa s určitou entitou identifikujeme.⁹ Človek považuje za vlastné to, čo prešlo jeho vnímaním do jeho prežívania, niečo čo sa stalo imanentnou súčasťou jeho vnútra. V ideálnom štádiu si tak napr. dieťa získané idey postupne „zvedomuje“, z objektového prístupu sa stáva subjektový. Záujmom a učením sa o kultúre spoločenstva sa v konečnom dôsledku postupne stáva jej nositeľom.

Stručná sonda do problematiky na príklade MAS Cedron-Nitrava. Teoretický rozmer štúdie dopĺňame o krátku sondáž v preklenutí do súčasnosti. Prostredníctvom prieskumu sme sa pokúsili zistiť, v akej podobe je téma vnímaná dnes a ako na ňu nazerajú rodičia detí, žijúci v MAS Cedron-Nitrava s akcentom na obec Mojmirovce.¹⁰ Prieskum sme realizovali v termíne 6. – 10. januára 2023 prostredníctvom siete Facebook, pričom sme nerozlišovali vek ani pohlavie respondentov.

V úvodnej otázke sme zisťovali miesto bydliska, keďže naším cieľom bolo získať špecifickú vzorku respondentov žijúcich len v tomto vymedzenom území, čo sa nám aj podarilo zabezpečiť – 34 % oslovených respondentov pochádzalo priamo z Mojmiroviec a 66 % respondentov zo širšieho okolia do 20 km. Zaujímali sme sa, či rodičia alebo širšia rodina pochádza z miesta súčasného bydliska.¹¹ Najčastejšie sa vyskytovala možnosť, že *jeden z rodičov*

k interaktívnym formám výučby napr. Jánošková (2012), ktorá vo svojej práci potvrdila, že inovatívne metódy vyučovania majú pozitívnejší vplyv na získanie a udržanie vedomostí ako tradičná metóda a má aj ďalšie sekundárne pozitívne dopady. Domnieva sa, že napr. exkurzie, návštevy odborníkov či náučné chodníky, sú veľmi efektívnou formou výučby a mali by sa stať integrovanou súčasťou výučbového procesu.

⁹ Vedomie príslušnosti nemusí nutne korelovať s úrovňou znalosti prostredia, t. z. že emocionálny rozmer môže byť výraznejší ako kognitívny aspekt. Často cítime väčšiu príslušnosť k miestu narodenia ako k miestu, kde žijeme. Hoci znalosť prostredia, v ktorom bývame, môže byť rozsiahlejšia ako znalosť miesta narodenia, predsa „poradie“ a intenzita príslušnosti môže byť opačná. O to dôležitejšie je venovať sa formovaniu teritoriálnej identity práve v čo najskoršom veku, pretože obdobie detstva je tu preukázateľne dokladované ako určujúci faktor.

¹⁰ Zvolili sme formu dotazníkového prieskumu. Dotazník bol vyhotovený cez aplikáciu SURVIO, ktorá generovala spolu 153 návštev (100 vyplnených a 53 nevyplnených dotazníkov); čo deklaruje 65,4 % úspešnosť vyplnenia. Bol distribuovaný v lokálnych skupinách vo vybraných obciach MAS Cedron-Nitrava, a to špecificky v obciach Štefanovičová, Mojmirovce, Veľká Dolina, Rastislavice, Svätoplukovo, Cabaj-Čápor, Veľký Kýr a Polný Kesov. Vzhľadom na odporúčaný rozsah štúdie neuvádzame výstupy z prieskumu v plnom rozsahu, sú však k dispozícii na vyžiadanie.

¹¹ Pokúsili sme sa zistiť, či absentujúca alebo existujúca generačná línia môže mať vplyv na stav regionálneho povedomia. Keďže sme túto premisu len na základe odpovedí v prieskume nevedeli jednoznačne

pochádza z obce, kde rodina momentálne býva (41 %). Pomerne veľa respondentov – 32 % sa do lokality prisťahovalo. Širšia rodina alebo starí rodičia z lokality pochádzajú u 17 %. V 16 % prípadov dokonca *obaja rodičia* pochádzajú z danej lokality. Zamerali sme sa aj na počet a vek detí. Vo všeobecnosti možno potvrdiť, že vzorku tvorili prevažne *rodičia s 2 deťmi*, s primeraným zastúpením detí v každej vekovej kategórii, s akcentom na kategóriu detí vo veku 6 – 10 rokov. Vo veku ranného detstva 0 – 2 roky bolo 19 detí; v predškolskom veku 3 – 5 rokov (30 detí); v školskom veku 6 – 10 (57), v pubertálnom veku 11 – 15 (23), vo veku viac ako 15 rokov bolo 15 detí.

4. otázka zisťovala, *do akej miery podľa rodičov ich deti poznajú miestnu históriu, kultúru či geografiu*. 61 % rodičov sa vyjadrilo, že deti tieto témy poznajú len čiastočne. Až 30 % priznalo, že *ich vôbec nepozná* a len 9 % respondentov uviedlo, že deti tieto témy poznajú *veľmi dobre*. Následne sme nadviazali otázkou, *do akej miery rodičia tieto znalosti považujú za dôležité*. 64 % respondentov uviedlo, že by si priali, aby deti mali tieto znalosti na primeranej úrovni, keďže ich považujú za *stredne dôležité*. Až štvrtina rodičov (24 %) uviedla, že by si priali, aby ich deti mali tieto znalosti čo najširšie, pretože ich považujú za *veľmi dôležité*. 12 % rodičov ich nepovažuje za dôležité a nekladie na ne v rámci výchovy a vzdelávania akcent.

V ďalšej otázke sme sa zamerali na to, do akej miery samotní rodičia prispievajú k rozvoju povedomia u detí účasťou na rôznych výletoch či prechádzkach. 54 % rodičov uviedlo, že okolie veľmi dobre pozná a chodieval s deťmi na výlety často. 41 % rodičov chodieval *občas/zriedkavo* a 5 z nich uviedlo, že nechodieval *takmer vôbec*. 7. otázka bola venovaná téme, či sa *doma s deťmi rozprávajú o miestnej tradičnej kultúre, prírode či histórii*. Značná časť respondentov (63 %) uviedla, že sa s deťmi rozprávajú *občas*, ak ich niečo konkrétne zaujíma. 23 % sa rozpráva o týchto otázkach s deťmi *zriedkavo* (ako dôvod uviedli, že ich to nezaujíma alebo sú ešte malé). Len 16 % respondentov sa rozpráva *veľmi často*.

V 8. otázke mali respondenti zoradiť subjekty podľa vnímania ich *dôležitosti v regionálnej výchove detí*.¹² Najvyššie koeficienty dosiahli inštitúcie *rodina* (3,53 – priemerné umiestnenie) a škola/škôlka (3,15), nasledovali *občianske združenia, kultúrne inštitúcie, obce a iniciatívy* (1,76), a *kamaráti a susedia* (1,56). V ďalšej časti otázok sme chceli overiť konkrétnu skúsenosť respondentov. Opýtali sme sa, či s deťmi niekedy navštívili Regionálne

potvrdiť ani vyvrátiť, ponechávame tento aspekt otvorený pre ďalší výskum; rovnako tak naznačenú súvislosť úrovne regionálneho povedomia s vekom detí.

¹² Pre doplnenie – podľa Mgr. Getrúdy Šrámovej, riaditeľky ZŠ Mojmirovce, je regionálna výchova „prierezovou témou, učí sa priebežne vo viacerých vyučovacích predmetoch, na 1. stupni: prvouka, vlastiveda, hudobná výchova a na 2. stupni: dejepis, občianska náuka. V škole je aj povinne voliteľný predmet v 8. ročníku: regionálna výchova. Žiaci si ho môžu vybrať z ponúkaných 3 iných predmetov. Záujem o tento predmet majú, nevybrali si ho iba 1 rok. Regionálnej výchove sa venujeme aj blokovo – vždy na začiatku školského roka je jednoduché tematické vyučovanie pod názvom Regionálny deň.“ Zdroj: e-mailová komunikácia, 16. 1. 2023.

múzeum v Mojmirovciach. 59 % respondentov múzeum *nikdy* nenavštívilo, 27 % múzeum *navštívilo* a 14 % uviedlo, že sa deti prehliadky zúčastnili v rámci školy/škôlky.

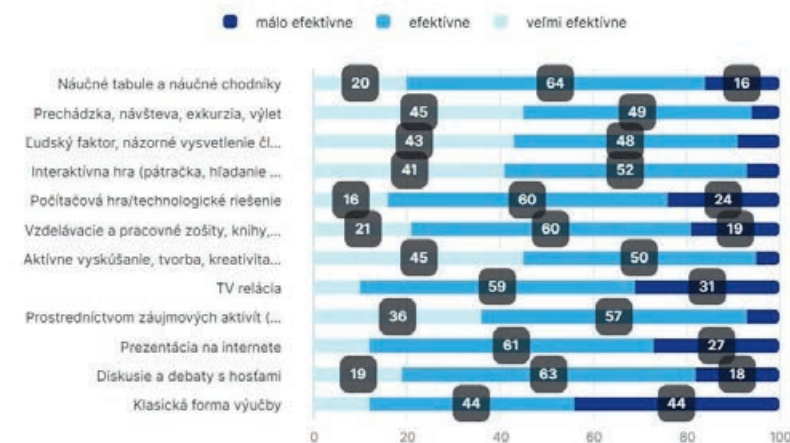
V 10. otázke sme sa zaujímali, či deti *poznajú povesti o mojmirovských strašidlách*, ktoré zozbierala Viola Haršániová a ku ktorým vyšli aj rôzne publikácie, súťaže, podujatia či články v médiách. 61 % uviedlo, že ich *nepozná*, 27 % pozná čiastočne a len 12 % uviedlo, že ich pozná *veľmi dobre*. Výsledky sú prekvapivé, keďže v susedstve miestnej materskej a základnej školy sa nachádza informačná tabuľa a park s betónovými sochami vytvorenými Emíliou Brathovou, reprezentujúcimi práve rôzne postavy z týchto povestí. (obr.1) Denne okolo nich prejdú desiatky detí i rodičov. Tieto povesti sú významnou zložkou miestneho nehmotného kultúrneho dedičstva a hoci sú reprezentované touto doplnkovou hmotnou formou, nemajú v súčasnosti tvorivého, aktívneho *narátora*.¹³ Ukazuje sa tu dôležitosť interpretácie – keďže tu nedochádza k priamemu komunikačnému aktu, počas ktorého sú produkcia a percepcia realizované súčasne, ich vnímanie v priestore a v povedomí obyvateľov je len marginálne.

Potešiteľný výsledok sme dosiahli v otázke 11, kde sme sa pýtali, či rodičia *súhlasia*, aby obce finančne podporovali regionálne kultúrne inštitúcie. 65 % *schvaľuje adekvátne financovanie*, 33 % by súhlasilo s čiastočným financovaním a len 2 respondenti uviedli, že za dôležitejšie považujú iné projekty. V otázke č. 12 sme sa informovali, či rodičia majú *v domácnosti knihu* o svojej obci či regióne. 46 % uviedlo, že publikácií má doma *niekoľko*, 16 % uviedlo, že ich má *veľa* a až 38 % uviedlo, že nemá doma žiadnu takúto publikáciu. V bode 13 sme položili otázku, či respondenti *poznajú názov mikroregiónu* (miestnej akčnej skupiny), ktorej sú dané obce súčasťou. Správnu odpoveď Cedron-Nitrava uviedlo len 8 % respondentov. Odpoveď Cedron uviedlo 49 % respondentov. 35 % uviedlo, že názov mikroregiónu *nepozná*. 8 % odpovedí bolo nehodnotených. Záverečná otázka bola venovaná *metódam učenia sa regionálnej výchove a vnímaniu ich efektívnosti z pohľadu rodičov*. Za *veľmi efektívne* považujú aktívne vyskúšanie (index 45), prehádzku a exkurziu (45), názornú ukážku prostredníctvom ľudského faktora (43) a interaktívnu hru (41). Za *málo efektívne* výrazne označujú klasickú výučbu (44), TV reláciu (31), prezentáciu na internete (27), počítačovú hru či iné technologické riešenie (24). Z hľadiska zhodnosti najvyššie hodnoty vykazujú náučné chodníky (64), diskusie a debaty s hosťami (63) a prezentácia na internete (61), ktoré považuje viac ako 60 % rodičov zhodne za *efektívne*.

¹³ K tomuto napr. viac Sirovátka v publikácii o českých rozprávkach v ľudovej tradícii a detskej literatúre, kde doslovne uvádza, že „interpret má ve folkloru kľúčový význam... Pretože se píseň zpívala, pohádka, pověst nebo humorka se vykládala, měla ve folkloru významnou úlohu interpretace.“ (Sirovátka, 1998: 16).

Graf č. 1: Stĺpcové znázornenie efektívnosti metód výučby regionálnej výchovy

14. Označte prosím, do akej miery považujete uvedené metódy regionálnej výchovy pre súčasnú generáciu detí za efektívne.

Zdroj: Spracovanie generované programom SURVIO, 2023.

Obrázok č. 1: Regionálne múzeum Mojmirovce a park strašidiel

Zdroj: Michala Fúsková, 2023

Sumarizácia výsledkov. Prieskum poukázal na istú ambivalentnosť tejto problematiky vo vnímaní rodičov. Až 88 % z nich považuje regionálne poznatky za stredne až veľmi dôležité. Na druhej strane, 91 % z nich priznáva, že deti majú tieto vedomosti v súčasnosti len na čiastočnej úrovni alebo takmer

žiadnej úrovni. Z hľadiska efektívnosti metód uprednostňujú tzv. neutrálne zážitkové formy, teda odmietajú klasickú výučbu (44 %), ale aj napr. knihy a pracovné listy (19 %), ktoré označujú ako málo efektívne, no súčasne nie sú z veľkej časti ani priaznivcami moderných technológií. I keď rodičia podporujú financovanie regionálnych inštitúcií (98 %), 59 % nikdy miestne múzeum s deťmi nenavštívilo, hoci 94 % z nich býva priamo v obci alebo v jej širšom okolí. 92 % respondentov nepozná názov mikroregiónu, v ktorom žije, hoci je relatívne rozšírený a používaný v tlači, na informačných tabuliach či podujatiach. Hoci rodičia realizujú výlety do okolia občas alebo často (spolu 95 %), majú doma rôzne tematické publikácie (62 %) a 79 % z nich sa s deťmi rozpráva o týchto témach často alebo občas, je pravdepodobné, že nemajú dostatočný priestor, čas, možno ani znalosti či záujem na to, aby regionálne povedomie dostatočne budovali. I keď považujú rodinu za prvé miesto, kde sa má dieťa stretávať s regionálnou výchovou, presúvajú veľkú časť zodpovednosti na školu (porovnateľné indexy 3,53 a 3,13). Relatívne slabý význam prisudzujú kultúrno-osvetovým inštitúciám, obciam či združeniam, čo iste otvára priestor pre hlbšiu sondáž. Značný potenciál obsahujú práve kooperatívne projekty rodinného typu organizované školami v spolupráci s kultúrnymi subjektmi – tieto inštitúcie sa navzájom nevyklučujú, skôr naopak – ich synergia môže mať v konečnom dôsledku pozitívne dopady.

Presahy témy do manažmentu kultúrneho cestovného ruchu. Záverečnú časť štúdie by sme chceli stručne venovať presahom témy regionálneho vzdelávania a výchovy do oblasti cestovného ruchu, keďže sú oveľa rozsiahlejšie ako sa na prvý pohľad javia. V poslednom období narastá presun kompetencií v oblasti cestovného ruchu práve na lokálnu a regionálnu úroveň. Norisová poznamenáva, že „väčšina produktov cestovného ruchu sa realizuje na regionálnej úrovni. Aj v zahraničí je vysoko oceňovaná skutočnosť, že takmer v každom regióne Slovenska sú zachované pamiatky ľudovej kultúry, udržiavajú sa tradície,... čo predstavuje hodnotný základ na vytvorenie zaujímavých produktov cestovného ruchu. Je to príležitosť a veľká výzva pre regionálne združenia, inštitúcie, subjekty cestovného ruchu, ako aj orgány miestnej samosprávy, aby tento bohatý potenciál identifikovali a cielavedome využili na prospech.“ (Norisová, 2009: 17 – 18) Tieto danosti však nedokážeme rozvíjať bez ľudí schopných chápať územné súvislosti, identifikovať ťažiskové formy a citlivo vnímať regionálne disparity. S nárastom ľudí s proaktívnym vzťahom k miestu sa zvyšujú aj kapacity kreovať invenčné riešenia v rámci synergie kreatívnych síl. Slabá výkonnosť inomingového cestovného ruchu na Slovensku, stagnujúci destinačný manažment, absencia a nízka atraktivita regionálnych produktov či slabá znalostná báza na úrovni regiónov a komunít vyplýva nielen z problematických finančných, legislatívnych či politických aspektov, ale aj z nedostatočne rozvinutého kreatívneho podhubia a deficitu ľudí ochotných a schopných sa tejto oblasti dlhodobo a v plnom rozsahu venovať. Bez znalostí na sídelnej a regionálnej úrovni nebudeme schopní

budovať efektívnu samosprávu a vedomostnú spoločnosť. Personálne zdroje s regionálnym povedomím sú potrebné: a) na strane realizácie produktov, poskytovateľov služieb; b) na strane destinačného marketingu; c) na strane zákazníkov (klientov), schopných tieto hodnoty vyhľadávať, resp. ochotných za ne vydávať finančné zdroje (súvisí s rozvojom kultúrnych kompetencií a kumulatívnou logikou spotreby¹⁴) a v neposlednom rade d) na strane miestneho obyvateľstva. Pozitívny vzťah obyvateľov k regiónu stimuluje aj realizáciu, i keď možno rozsahovo drobných, ale konzistentných krokov a v dlhodobých perspektívach akceleruje multiplikačné efekty cestovného ruchu.

Záver. Aké sú teda perspektívy budovania *vztahu k miestu*? Napriek rozsiahlym teoretickým štúdiám, množstvu koncepčných dokumentov i celej škále praktických aktivít je nevyhnutné si priznať, že v oblasti pestovania vzťahu k miestu existujú stále výrazné anachronizmy a obmedzenia. Naratív dôležitosti „regionálnej výchovy“ je síce pomerne známy, ale priveľmi vzdialený od reality. Aj nami získané výsledky naznačili prehlbujúcu sa ruptúru medzi v zásade pozitívnym vnímaním problematiky v podmienkach teórie a jej následnou neistou aplikáciou v praxi.

Súčasný spoločensko-ekonomický procesy výrazne zasahujú práve najmladšiu vrstvu populácie. Generácia Alfa označuje nastupujúcu populáciu narodenú medzi rokmi 2011 a 2025. Je to generácia s narastajúcimi zdravotnými problémami, progresívne ovplyvňovaná elektronickými technológiami, sociálnymi sieťami a streamovacími službami. Používanie technológií v škole i ostatných aspektoch života mení spôsob, akým sa táto generácia učí. Je nesporné, že výchova a vzdelávanie na regionálnom princípe sa do istej miery musia týmto vývojovým tendenciám prispôbiť a v týchto intenciách sa primerane adaptovať na nové štruktúry. Výsledky naznačujú, že bude potrebné redefinovať spôsoby, metódy a význam výchovy a vzdelávania na regionálnom princípe.

Mnohé aspekty zostali v štúdiu len naznačené a bolo by potrebné ich skúmať v ďalších súvislostiach, napr. prostredníctvom hĺbkových rozhovorov. Odlišné výsledky prieskumu by sme získali v inom prostredí, v inom čase, pri inak položených otázkach. Predstavuje teda akýsi východiskový bod pre hlbšie skúmanie naznačených súvislostí. Zaujímavé by bolo vnímanie témy napr. z pohľadu pedagógov predovšetkým v rámci predprimárneho a primárneho vzdelávania, inštitucionálnych pracovníkov, starých rodičov i samotných detí. Keďže vzťah k miestu nie je vrodenu záležitosťou, je potrebné posudzovať závislosť jeho budovania na ďalších aspektoch, ako sú napr. osobnostné predpoklady, vplyv intenzity komunitného života, odchýlky pri zmenách

¹⁴ K tomuto napr. Bačuvčík v článku *Význam demografické a behaviorálnej segmentácie v marketingu kultúry*, kde jednoznačne uvádza, že realizácia návštev kultúrnych inštitúcií v detstve a vplyv spoločenského prostredia na účasť na kultúrnych podujatiach v dospelosti je výraznejšia ako súvislosť návštevnosti s aktuálnym rodinným stavom, vzdelaním či profesiou. (Bačuvčík, 2014: 14)

rezidencie, technologické vplyvy, účinky aktuálneho sociálneho prostredia či vplyv statusu a ekonomickej situácie rodiny. Na báze týchto poznatkov by sme boli schopní nastaviť aj odporúčané postupy pre nasledujúce generácie.

Literatúra a pramene:

- BAČUVČÍK, R. Význam demografické a behaviorálnej segmentácie v marketingu kultúry. *Marketing Science and Inspirations*, roč. 9, č. 1, 2004, s. 2 – 16.
- ČUKAN, J. Makrospoločenská situácia a funkcie rodiny. In: *Rodina na prelome tisícročia*, KOLEŠÁROVÁ, A. (ed.). Nitra: UKF Nitra, s. 725 – 731.
- FEGLOVÁ, V. a kol.: *Narodenie, detstvo, mladosť v tradičnej kultúre Slovenska (zborník štúdií)*. Martin: Slovenské národné múzeum, 2010.
- GAŠPAROVÁ, M. Regionálna výchova a jej postavenie v primárnom vzdelávaní. In: *Regionálna výchova ako súčasť školského vzdelávacieho programu. Zborník príspevkov z konferencie*. In Maloveská, R. – Kramcová, M. (ed.). Slovenská Ľupča: Matica slovenská, 2012, s. 9-16.
- GEA, A.I.P. – HERNÁNDEZ, C.M. – GÓMEZ, M. L. R. Heritage, geographical scale and didactic potentiality: Students and teachers' perspective. [online] (cit. 25-01-2023) Dostupné na: <https://journals.plos.org/plosone/article/authors?id=10.1371/journal.pone.0251398>
- GRAD, H. – ROS, M. – GARCIA-ALBACETE, G. – RODRIGUEZ-MONTER, M.: *The Meaning and Importance of European Identity and its Relationship to Regional and National Identities in Spain: Some Contributing Factors to the Development of European Identity*. In: *Sociológia*, č. 3, vol. 36, 2004, s. 219-236. [online] (cit. 28-01-2023) Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02081253GRAD.pdf>.
- JÁNOŠKOVÁ, K. *Inovatívny prístup vo vyučovaní regionálnej výchovy na 1. stupni základných škôl. Rigorózna práca*. Nitra: UKF Nitra, 2012. [online] (cit. 27-01-2023) Dostupné na: <https://kis.ukf.sk/Prace/2012/J/14ED600C1BB04375A796A9AE69DCEF6A.pdf>.
- KAŠČÁKOVÁ, D. *Regionálna výchova vo vyučovacom procese*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014. [online] (cit. 25-01-2023) Dostupné na: https://archiv.mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/7_ops_kascakova_dana_-_regionalna_vychova_vo_vyučovacom_procese.pdf.
- KOŠTIALOVÁ, K. *Človek-profesia-rodina. Kapitoly z urbánnej etnológie*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2009.
- PAASI, A. *The Institutionalization of Regions: a Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity*, 1986. [online] (cit. 24-01-2023) Dostupné na: <https://fennia.journal.fi/article/view/9052>.
- RANCSO, A. *Aplikácia regionálnej histórie obce Chotín vo vyučovaní dejepisu na základných školách. Rigorózna práca*. Nitra: UKF v Nitre, 2012. [online] (cit. 25-01-2023) Dostupné na: <https://kis.ukf.sk/Prace/2012/R/866A99BFAF234B8C9F5D03D8F783FCFB.pdf>.
- MAKIŠOVÁ, A. *Regionálna výchova v primárnom vzdelávaní*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2013. [online] (cit. 25-01-2023) Dostupné na: https://archiv.mpc-edu.sk/sites/default/files/publikacie/a.makiso_v_regionalna_vychova.pdf.
- NORISOVÁ, V. *Marketing cestovného ruchu na celoštátnej a regionálnej úrovni*. In: *Kultúra, osвета, turizmus*. STRELKOVÁ, J. (ed.). Bratislava: Národné osvetové centrum, 2009, s. 10-20.
- SEDLACEK, S. – KURKA, B. – MAIER, G. *Regional Identity: a Key to Overcome Structural Weaknesses in Peripheral Rural Regions?* [online] (cit. 20-01-2023) Dostupné na: https://research.wu.ac.at/ws/files/19807616/Maier_et_al_2009_EC_Regional-identity.pdf.

- SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka, pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1998.
- SLUŠNÁ, Z. *Homo hybridus: hrozba alebo záchrana?* In: *Globalizácia verus identita v stredoeurópskom priestore*. In Letavajová S. (ed.). Trnava: UCM, 2004, s. 181 – 187.
- STRUSSOVÁ, M. *Regionálna dimenzia sociálno-priestorovej identity na Slovensku*. In: *Trendy regionálneho a miestneho rozvoja*. BEŇUŠKOVÁ, Z. – DANGLOVÁ, O. (ed.) Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007, s. 93 – 115.
- Štátny pedagogický ústav. *Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra*. [online] (cit. 25-01-2023) Dostupné na: <https://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-prvy-stupen-zs/prierezove-temy/regionalna-vychova-tradicna-ludova-kultura/>.
- VENCÁLEK, J. *Vnímaní genia loci krajiny jako základ rozvoje regionální identity*. In: *Trendy regionálneho a miestneho rozvoja*. In Beňušková, Z. – Danglová, O. (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV Bratislava, 2007, s. 53 – 63.
- ŽAJONC, J. *Kultúrne dedičstvo – dedičstvo informácií*. In: *Folklorizmus na prelome storočí*. KYSEL, V. (ed.). Bratislava: Prebudená pieseň – združenie, 2000, s. 217-222.

Kontakt:

PhDr. Michala Fúsková, PhD.
ÚMKTKE FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mfuskova@ukf.sk

Z histórie a tradícií Rómov na Slovensku

Monika Štrbová

Kľúčové slová: história Rómov, tradície Rómov, narodenie, svadba, pohreb

Key words: Roma history, Roma traditions, birth, wedding, funeral

Abstract: In the article we describe the history of the Roma, which is often built on non-scientific foundations and stems from fables and stories. However, what the scientific evidence proves is that the Roma were marginalized and discriminated against throughout the year. However, it is interesting that despite centuries of social exclusion, marginalization, discrimination and racism, Roma groups have preserved ethno-cultural features. Factors such as a late arrival on the continent, a high degree of difference from European culture and social or political powerlessness created a strong sense of belonging which was translated into traditions and customs that persist to this day. In the article, we present the customs during birth, wedding and death in the family.

Úvod. Hovoriť o Rómoch, skúmať život v rómskych komunitách by nešlo bez toho, aby sme si nezadefinovali, kto je vlastne Róm. Hovoríme o troch charakteristikách Rómov: etnické, demografické a antropologické. V článku sa sústredíme na etnické charakteristiky, ktoré vychádzajú z ich histórie a ich tradícií. Etnickú kultúru považuje Davidová (1995) na jednej strane za komplex spôsobu života a kultúry Rómov a na druhej strane za etnické povedomie a identifikáciu so svojím rómstvom.

Z histórie Rómov. Jednoznačné písomné pramene dokazujúce pôvod Rómov neexistujú. Rómovia sú národ neliterárny. Súčasný stav bádania rómskeho jazyka však naznačuje, že Rómovia pochádzajú z Indie. Jazyk Rómov

a Manušov (Nemecko) je blízky indickým jazykom po lexikálnej, gramatickej a fonologickej stránke. (Cohn, 2009) „Jazykovedci sa domnievajú, že Rómovia pôvodne patrili ku skupine Dómov. Dómov spájajú s kastou Pária z juhu Indie a „nedotknuteľných Čandálov“ (Cangár, 2003: 24). Prečo sa Rómovia rozhodli odísť z Indie, nevieme. Príčiny mohli byť rôzne od sociálnych podmienok (nedostatok potravy pre časté suchá) cez opustenie Indie pod tlakom vpádu Arabov a Mongolov až po najčastejšie sa v literatúre vyskytujúcu možnosť, a to tú, že sa chceli vymaniť z prísne kastovne delenej indickej spoločnosti, kde patrili k najspodnejšej kaste, tzv. nedotknuteľným.

Doposiaľ najstaršia známa písomná zmienka o Rómoch v Európe je z roku 1068. Ide o záznam v rukopise „Život svätého Georga Antonita“, ktorý napísal jeho žiak Malý Georg v kláštore Iberon na hore Athos v dnešnom Grécku, na polostrove Chalkidiki. Popisuje príhodu na dvore byzantského cisára Konštantína Monomacha, ktorý v roku 1050 povolal do svojho sídla – Konštantínopolu (dnešného Istanbulu) skupinu „čarodejníkov“, aby čarami a kúzлами zničili dravé šelmy v jeho poľovných revíroch. Pisateľ ich označil termínom Adsincani. (Mann, 2000) Romológovia sa domnievajú, že pomenovaním Adsincani v 11. storočí a Athinganoi (Atsigános) v 12. storočí na území dnešného Grécka pôvodne označovali príslušníkov náboženskej skupiny – manichejcov. Členovia tejto skupiny sa okrem iného zaoberali veštením a mágiou, podobne ako Rómovia, ktorí prichádzali do tejto oblasti v 11. storočí. Asi preto Rómom „pridelili“ pomenovanie po tejto náboženskej skupine, ktorá už medzičasom zanikla. Slovo Atsigános sa stalo základom najrozšírenejšej skupiny pomenovaní Rómov: Acinganus, Cingerus (latinsky), Zingaro (taliansky), Zigeuner (nemecky, holandsky), Tigan (rumunsky), Czigány (maďarsky), Cigán, Cikán, Cygan (v slovanských jazykoch). (Dejiny Rómov, 2014)

Podľa európskej romistiky Rómovia začali v prvých skupinách a prúdoch postupovať z Balkánskeho polostrova postupne až do strednej Európy už v 12. a 13. storočí, čo možno aj dokladovať. Po prvých kontaktoch začína ich stáročné putovanie po starom kontinente, ktoré bolo relatívne rozporné. Napríklad o období 15. storočia sa často hovorí ako o zlatom veku Rómov v Európe, čo odráža ich počiatočné priaznivé prijatie domácim obyvateľstvom, ale aj viaceré glejty (ochranné listiny) od európskych panovníkov. (Cangár, 2003) Postupom času, s nástupom novoveku, sa situácia Rómov v Európe začína postupne meniť k horšiemu. V nasledujúcich piatich storočiach vyšlo viacero zákonov, ktoré boli voči nim obmedzujúce, vyhostujúce, perzekučné až likvidačné, ktoré v polovici 20. storočia vyvrcholili až do holokaustu. (Korim In www.aryanrebel.files.wordpress.com) Na konci 60. a na začiatku 70. rokov žilo v Európe veľa skupín Cigánov – Rómov. Z výskumu Cohna (2009: 26) vyplýva, že vo Francúzsku žijú tri hlavné cigánske skupiny: Rómovia, *španielski* Cigáni a Manušovia (Manuš). Manušovia sú v Nemecku známi ako Sintovia (Sinti). Cohn (2009) výrazne odlišuje Cigánov od Rómov. Hovorí napríklad,

že Cigáni sú muzikanti, Rómovia nie. V Európe tiež veľkú skupinu Cigánov zastupujú Rumunskí Cigáni, ktorým Rómovia hovoria Bojaši. V Maďarsku, Rumunsku, Česku, Slovensku, Bulharsku a krajinách bývalej Juhoslávie existujú početné cigánske minority, ktoré sú kultúrne veľmi heterogénne. V Anglicku a Španielsku predstavujú Cigáni „zvláštne kultúrne ostrovy“ (Cohn, 2009: 28)

V slovenskej historiografii sú najstaršie dejiny Rómov doteraz neobjasnené. Prvé písomné správy o nich z 13. storočia (uvedené v monografii E. Horváthovej v roku 1964 s použitím sekundárneho prameňa) neboli nikým overované ani spresňované. (Jurová, 2009) Horváthová (1964) však predpokladá, že Rómovia mohli prvýkrát prísť na naše územie s armádou kráľa Ondreja II. po jeho návrate z križiackej výpravy do Jeruzalema (1217 – 1218). Prítomnosť Rómov v Čechách je totižto spomenutá v Dalimilovej kronike z roku 1242 a Rómovia sú tiež spomínaní ako uhorskí vojaci, ktorí sa podieľali na víťazstve nad Belom IV. (1260), v liste, ktorý český kráľ Otakar II. napísal pápežovi Hadriánovi IV. V 15. – 17. storočí boli v Uhorsku priaznivejšie podmienky pre usádzanie sa Rómov ako v západnej Európe, pretože tu nebola stabilizovaná cechová organizácia. Na základe tejto skutočnosti sa rómske osídlenia zväčšovali hlavne na predmestiach a okrajoch vidieckych sídiel. Rómovia v tomto období vykonávali rozličné remeslá ako kotlárstvo, košíkárstvo, kováčstvo a pod., ale uplatnili sa aj ako obchodníci s koňmi, vojaci, hudobníci. Žiaľ, už v 15. storočí sa niektorí živili krádežami a podvodmi. (Matlovič, 2005) Veštenie, mágia, prostitúcia sa stali podnetom, prečo sa začali objavovať protirómske nálady. K týmto protirómskym náladám sa pridal fakt, že domáci roľníci ich začali upodozrievať, že sú tureckí špióni, ktorí donášajú Turkom, ktorí v roku 1541 prevzali kontrolu nad stredným Uhorskom. (Crowe, 1995) Negatívny postoj voči Rómom sa začal prejavovať aj v legislatíve. V roku 1541 kráľ Ferdinand I. nariadil Rómom zo svojej ríše vyhnúť a o sedem rokov neskôr snem v Augsburgu rozhodol, že „ktokoľvek zabije Róma, nebude obvinený z vraždy“. (Crowe, 1995: 34) Za vlády Márie Terézie a neskôr jej syna Jozefa II. boli prijaté rôzne nariadenia, ktoré mali Rómov asimilovať. „Podľa nariadení z rokov 1761 a 1773 sa z nich mali stať roľníci. Z nariadenia v roku 1768 im bolo zakázané bývanie v stanoch, sťahovanie sa po krajine, obchodovanie s koňmi, mať vlastného vajdu. Mala im byť pridelená pôda a mali prijať kresťanské meno. Nesmeli používať svoj vlastný jazyk. Od roku 1773 zakazovali manželstvo dvoch Rómov. Deti do piatich rokov z takýchto manželstiev mali byť odobraté a dané na výchovu k sedliakom...“ (Cangár, 2003: 42) Tieto pokusy neboli úspešné. Rómovia sa nechceli vzdať svojej kultúry a nenadobudli ani vzťah k pôde. (Horváthová, 1964) „Jozef II. v nariadeniach z roku 1782 kládol dôraz na školskú dochádzku, vyučenie sa remeslu a nariadil povinnú návštevu kostola... Opatrenia sa týkali aj... zákazu kočovania...“ (Cangár, 2003: 42) Aj keď sa mnohé nariadenia v praxi realizovali neúspešne, stali sa vzorom pre riešenie v ďalšom období a v iných

mnohých krajinách. Po vzniku prvej Československej republiky v roku 1918 bola Rómom priznaná úplná rovnoprávnosť s ostatnými občanmi. Olašskí Rómovia, ktorí ešte v tom čase kočovali, začali smerovať do bohatších častí Slovenska alebo do českých krajov. Na východe Slovenska zostali len tí sociálne slabší. Usadlí Rómovia ich nemali radi, pretože časť Olašských Rómov kradla a za zlodejov boli považovaní všetci Rómovia. Zároveň však boli Olašskí Rómovia obdivovaní ako symbol slobody. Hovorilo sa: „Ide svojou cestou ako Olach,“ ale aj „je krásny ako Olach“. (Říčan, 1998: 22) Na základe presúvania Rómov, zlých životných podmienok, ale aj krádeží a podvodov bol prijatý zákon o potulných Rómoch a tulákoch žijúcich na „cigánsky“ spôsob, č. 117/1927. Zákon vymedzoval, kto sú potulní Cigáni: „...Cikáni z miesta na miesto se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí...“ (Cangár, 2003: 52) Obrovskou tragédiou v dejinách Rómov bola druhá svetová vojna. Medzi etnické skupiny, ktoré mali byť vyhladené, patrili okrem Židov aj Rómovia. Ešte roku 1936 začal Výskumný inštitút pre rasovú hygienu a populačnú biológiu Ríšskeho zdravotného úradu v Berlíne projekt „rasového výskumu“ Rómov a Sintov v Nemecku, Rakúsku a na území dnešnej Českej republiky. Neskôr na tomto projekte spolupracoval aj Inštitút kriminálnej biológie. (Osud európskych Rómov, 2020) Podkladom pre rasovú diskrimináciu Rómov bol Výnos o Cigánoch z roku 1938. „V Nemecku boli Rómovia registrovaní a v mene „ochrany nemeckej krvi a cti“ ich považovali za asociálov. Všetci Rómovia a rómski miešanci sa museli podrobiť rasovo-biologickému vyšetreniu. Na jeho základe boli rozdelení do piatich skupín podľa podielu cigánskej a nemeckej krvi. Na základe otlakov prstov a rozboru krvných vzoriek sa robil výskum o vzťahu dedičnosti a kriminality.“ (Cangár, 2003: 55) Počas II. svetovej vojny zahynulo približne 500 000 Rómov. (Garek, 2021) Po vojnovom období sa situácia Rómov vôbec nezlepšila. Stále pokračovala ich asimilácia. V roku 1958 bol prijatý zákon o trvalom usídlení kočujúcich osôb. Po roku 1972 sa štát zameral na spoločenskú a kultúrnu integráciu Rómov prostredníctvom štátneho paternalizmu. (Lužica, 2016)

Po roku 1989 Rómovia neboli pripravení na „nové podmienky“. Uhrín (1995) doslova hovorí: „Kým rómska kriminalita sa v 50., 60. a 70. rokoch „vyčerpala“ tradičnými krádežami (domácich zvierat) a malými podvodmi (čo sa podľa rómskeho hodnotového systému prezentovalo ako prejav šikovnosti, („Cigánom sám Boh dovolil krahnúť“), diapazón rómskej kriminality je v posledných rokoch oveľa menej idylický.“ (Uhrín, 1995: 37) Po roku 1989 sa začali u Rómov výraznejšie prejavovať sociálno-patologické javy ako nezamestnanosť, chudoba, kriminalita, drogové závislosti, prostitúcia. Podľa Skupníka (2004: 118), si Rómovia začali v osadách vytvárať anti-svet. Ide o „hodnotový protisvet“, ktorý dáva svojim participantom pocit úplnosti ich bytia. Vysokú mieru uzavretosti voči sociálno-kultúrnym normám majoritného spoločenstva uvádza aj Dubayová (2001). Hovorí, že v časoch, keď Rómovia kočovali, boli vlastne celkom nezávislí od iných ľudí, ale vnútri svojej

rodiny boli od seba naopak veľmi závislí. Táto črta rómskej rodiny pretrváva do dnešných čias a Rómovia sa so svojou rodinou veľmi identifikujú.

Otázka právneho postavenia Rómov ako etnického spoločenstva bola v Zásadách vládnej politiky k Rómom (schválené 9. 4. 1991 uznesením vlády SR č. 153/91) riešená priznaním etnického statusu ekvivalentného postavenia ostatných menších žijúcich na Slovensku, čo znamenalo uznanie Rómov za národnosť. V roku 1971 medzinárodná rómska organizácia (World Romani Union, v roku 1978 premenovaná na International Romani Union) požiadala svetovú verejnosť o akceptovanie etnonymu Róm. Po uznesení vlády SR č. 153/91 sa toto označenie udomácnilo i na Slovensku. (Cangár, 2003)

Je zaujímavé, že napriek storočiam sociálnej exklúzie, marginalizácie, diskriminácie či rasizmu si rómske skupiny zachovali etnokultúrne znaky. Faktory ako neskorší príchod na kontinent, vysoký stupeň odlišnosti od európskej kultúry a sociálna či politická bezmocnosť vytvorili pocit silnej spolupatričnosti (Petrova, 2014), ktorá sa pretavila do tradícií, ktoré pretrvávajú dodnes.

Tradície Rómov. Tradície Rómov sa môžu líšiť od komunity ku komunitě v čase a priestore. Bohatstvo duchovnej kultúry sa okrem iného odráža aj v spôsobe prežívania výnimočných okamihov v živote človeka a celého spoločenstva. Takými sú narodenie nového člena rodiny, uzatvorenie manželstva i posledná rozlúčka s blízkym človekom. Rómovia, podobne ako ľudia na celom svete, udržiavali pri týchto príležitostiach mnoho zvykov a povier. Nielen preto, aby slávnostným spôsobom zdôraznili tieto udalosti, ale aj preto, lebo verili, že sa tým ochránia pred zlými silami a zabezpečia pre seba a svoje rodiny zdravie a šťastie. Duchovná kultúra Rómov sa mení v závislosti od vývoja ich sociálneho postavenia: v zaostalejšom prostredí nachádzame viac dokladov tradičnej kultúry, kým vo vyspelejšom prostredí menej.

Narodenie. Rómovia majú príslovia: „Čím viac detí, tým viac šťastia“. Láska k deťom je príslovečná. Ženu, ktorá má iba jedno, dve deti, považujú za slabú a bezdetnosť je najvyššou formou nešťastia. Bezdetnou ženou kmeň pohŕda a manžel ju môže kedykoľvek zanechať. Tehotná žena sa považuje za *marhime* (nečistá). Pôrod sa takisto považuje za nečistý akt. Mužský prírastok do rodiny sa cení viac než ženský. (Lužica, 2004) Ako uvádzajú Stojka a Pivoň (2003: 16), „keď sa v olašskej rodine narodí dieťa a matka ho prinesie domov z nemocnice, ostatné olašské matky sa na neho prichádzajú pozrieť. ... Pred samotným krstom žena nesmie chodiť nikam na návštevu ani sa ukazovať na ulici, pretože je ešte nečistá. Olašská Rómka sa očisťuje tým, že ide spolu so svojou kmotrou do kostola v deň krstu. Matka dieťaťa predtým, než sa uskutoční krst, nesmie v kuchyni nič vykonávať.“

Pretože *Urmy* (sudičky) môžu dieťaťu vtlčiť neprajný osud, uväzuje sa na zápästie novorodeniatka kus struny alebo červená niť či stužka. Rodičia i dieťa sa pokladajú až do krstného aktu za nečistých. Okrem *phuri daj* (stará matka) sa s nimi nemôže nikto stýkať. Tradičný krst Rómov sa dial

ponorením dieťaťa do vody a vykonával ho vajda za prítomnosti krstných rodičov. Tento rómsky krst nevylučuje krst oficiálneho náboženstva, ktoré Rómovia zvyknú dodržiavať, ale vždy mu predchádza. V rómskej tradícii má každý jednotlivec tri mená. Prvé pošepká novonarodenému dieťaťu matka do ucha. Je to tajné meno, ktoré sa vtedy vysloví prvý a posledný raz. Nepoužíva sa, má magickú silu, ktorá slúži na oklamanie démonov. Okrem matky ho nikto nepozná. Druhé meno dostáva dieťa pri rómskom krste a týmto menom ho volajú v komunite. Ak sa prezradí gadžom – nerómom, dostane k nemu dotyčný prímeno, ktoré sa naďalej tají. Tretie meno je zapísané v úradnej matrike a slúži pri styku s nerómskym okolím. Rómske deti sú obklopené láskou celého kmeňa a výchova je kolektívna. Detstvo a prípravu pre život vypĺňa živelné napodobňovanie sveta dospelých. Rómske deti matka dlho dojčí a zároveň mnohé zavčasu začínajú fajčiť – pauza medzi týmito dvoma protikladmi býva niekedy veľmi krátka. (Lužica, 2004)

Barányiová a Keresztes (2014) robili prieskum tradícií na Orechovom dvore v Nitre. Tvrdia, že aj v súčasnosti badať u Rómov isté črty tradícií. U Rumungrov, ktorí žijú na Orechovom dvore v Nitre, vnímajú narodenie dieťaťa takto: „My si vážime každé narodené dieťa rovnako, či je to chlapec alebo dievča.“ U Olašských Rómov si viac želajú chlapca: „...viac by sme si priali chlapca, kvôli tomu, že do našej rodiny pribudne nevesta a celá jej rodina.“ Autori si tiež všimli určité znaky rituálnej nečistoty a magickosti: „Keď sa narodí dieťa, tak mu na ľavú ruku dáme červenú stužku a taktiež pred krstom by sa nikto nemal pozrieť, pokiaľ ešte nie je pokrstené. Nie je ochránené pred zlými duchmi.“

Svadba. Kmeňový život Rómov je vytvorený na systéme prísnych noriem a tabu. Slovo dievča je tu synonymom slova panna. Na zachovanie panenstva – kedysi dôležitej podmienky pri predaji a kúpe nevesty, sa v tradičnom živote prísne dbá (hlavne v tradičných Olašských rodinách).

Keďže deti žijú s rodičmi na malej ploche, vnímajú intímne vzťahy ako čosi prirodzené. Od počiatku puberty sa medzi chlapcami a dievčatami u Olašských Rómov prerušujú takmer všetky kontakty. Väčšina chlapcov síce nadobúda isté sexuálne skúsenosti, ale iba s nerómskymi dievčatami. Sexuálne kontakty nie sú u Rómov meradlom možností. Ak Róm rozpráva medzi priateľmi o takých hrdinstvách, každý vie, že ide o dobrodružstvá s nerómkou, lebo o svojom intímnom živote s olašskou ženou by nikdy verejne nerozprával. Jednak preto, že je to tabu a potom i z toho dôvodu, že je povinnosťou mužského príbuzenstva ženy chrániť jej česť. Zákonitosti prísne trestajú prehrešky proti stanoveným normám. Nevydaná žena (*biromengeri*) vždy zostáva u rodičov a nestáva sa ženou (*romni*). O výbere partnera v minulosti rozhodovali rodičia. (Lužica, 2004) Cohn (2009: 41) hovorí, že uzatvorením manželstva svojich detí sa otec nevesty a otec ženicha stávali svatovci (*chanamikura*), čím vstúpili do komplexu finančných a iných recipročných záväzkov, ktoré sa od nich očakávali až do konca života.

Príslovie vraví, že nevesta sa vyberá ušami, a nie očami – čiže všeobecná povest' dievčata znamená viac než jej zovňajšok. Rodičia navrhnú vybrané dievča synovi, ak on však nesúhlasí, nerobia nátlak, ale hľadajú ďalej, kým nedôjdu obe strany k súhlasnému názoru. Manželský systém Rómov býval v minulosti prísne endogamný. Vyhýbali sa síce pokrvným manželstvám, ale sobáše uzatvárali iba v rámci svojho kmeňa. Dnes sa táto tradičná zvyklosť dodržiava iba u niektorých skupín. (Lužica, 2004). Cohn (2009: 44) však vo svojom výskume zistil a prepočítal, že Inbreeding (manželstvo pokrvných príbuzných) sa vyskytuje u polovice cigánskych manželstiev, ktoré skúmal. Dodáva, že inštitút ceny za nevestu robí výhodným uzatváranie manželstiev v rámci rodiny.

Výber nevesty je zodpovedný čin, ktorý musia rodičia dobre zvážiť, lebo s pojmom manželka je spojená široká škála povinností, hospodárskych, životných i rodinných. Naproti tomu jej práva sú veľmi zúžené. Množstvo tabu ju robí nečistou, absolútne podriadenou mužovi a svokre. Jej povinnosťou je zachovávať úplnú vernosť, pričom u manžela – najmä ak ide o nerómske ženy – sa priestupok tohto druhu toleruje. Ak je žena rozvedená, vyhnaná alebo si ju rodičia zoberú späť pre zlé zaobchádzanie muža – môže sa druhý raz vydať iba za rozvedeného alebo vdovca. (Cangár, 2003) Získať nevestu možno u Rómov trojakým spôsobom: dohovorom milencov, kúpou alebo únosom. Dnes je to predovšetkým dohovor milencov, no vyskytujú sa aj formy únosu. V minulosti prevládala kúpa, ekonomické zázemie, ktoré bolo stabilizačným faktorom manželstva. Ak si chce chlapec vziať dievča proti vôli rodičov, unesie ju. Milenci utečú na istý čas – minimálne na jednu noc. Po návrate vyhlásia, že spolu spali – čo je u Rómov synonymom manželského zväzku. Vždy pritom nasleduje dramatická scéna, hádka a obradné zauchodcére. Rodičom neostáva nič iné ako sa zmieriť s realitou. Manželstvu uskutocnenému dohovorom rodičov a kúpou predchádza zložitý rituál, ktorý má mnoho kmeňových modifikácií. (Liégeois, 1995)

Tradičné svadobné rúcho rómskej nevesty je červené. V súčasnosti dominuje biela. Nosí sa iba k tomuto obradu. Svadba je obdobím akéhosi prímeria, keď sa musí zabudnúť na všetky spory a nedorozumenia. Večer mladomanželia nebadane odídu do súkromia a vonku zatiaľ pokračuje hostina až do rána. Ráno sa hosťom ukazuje posteľná plachta – dôkaz, že nevesta bola pannou. Ďalšia fáza svadobnej hostiny patrí oslave tohto faktu: na počesť rodičov i na česť nevesty, ktorá sa predchádzajúcim životom nepoškvrnila. Túto časť svadobnej hostiny platia nevestini rodičia. Keďže svadba patrí k vrcholným rituálom života, zvykne sa na jej usporiadanie obetovať i väčšina majetku. (Lužica, 2004)

Na Orechovom dvore v Nitre v súčasnosti Olašskí Rómovia zvyknú nevestu pýtať rodičia dohodou alebo nevesta zvykne od svojej orientačnej rodiny utiecť k svojmu vyvolenému. (Barányiová a Keresztes, 2014). Štrbová, Selická, Šarvajcová (2014) uvádzajú, že pri ich výskume na Orechovom dvore

jedna z probantiek výskumu spomínala, ako sa dostala na Orechov dvor. Bývala v rómskej komunite na Kalvárii v Nitre a rómski muži z Orechovho dvora ju uniesli. „Ja som sa nevydala, mňa uniesli Cigáni. Ja som bývala v Nemčinároch, okres Zlaté Moravce, mala som malé bábätko. Prišli za mnou do nemocnice na návštevu a zobrali ma tu do Nitry. U Cigánov je taký zvyk, že 16-ročné posadia do auta a dajú im muža. Šak za peňáže.“ Aj Cohn (2009: 41) tento typ uzatvárania manželstva – únos (*našimos*) potvrdzuje a dokonca tvrdí, že k takémuto variantu dochádza veľmi často.

Pohreb. Čo do rozsahu rituálov je najobsiahlejší pohreb. U Rómov žijúcich v tradičných nomádskych formách jedinec neprichádza na svet, ani z neho neodchádza v posteli, pretože podľa ich predstáv pôsobí pri akte zrodu i smrti vplyv démonov, skonanie sa uskutočňuje pod vozom alebo v osobitnom stane, na zemi. (Lužica, 2004)

Na mŕtveho sa spomína bez všetkých zväzkov, ktoré sa k nemu viazali, najmä bez hnevu, závesti, trpkosti, ľútosti alebo pohrdania. Jeho žena, nevesty a dcéry sedia pri jeho nohách a plačú, rytmicky pritom pokývajú hornou časťou tela. Chvilami hlasno kričia, žalujú sa, búria sa proti jeho smrti. Mladé ženy v príbuzenstve ponúkajú mužov kávou, ale tí sa odvracajú, mlčia, správajú sa ako v tranze. Smrť rozhlasujú mladí poslovia okolitým Rómom, ktorí sa vo veľkom počte schádzajú na pohreb. Nikto nespí, veľa sa pije a nič sa nekonzumuje. Starší muži – priatelia zosnulého, si na znak smútku odtrhnú gombíky z košeľe a z kabáta. Ženy plačú, staršie z nich spievajú piesne plné žiaľu. Sú to improvizované žalospevy prednášané pseudomelodickým hlasom a svojou obsahovosťou patria k vrcholom rómskej poézie. Ospevujú mier mŕtveho a chvália jeho cnosti. Príbuzní, ktorí sa schádzajú na pohreb, dávajú mŕtveho do vrečka peniaze, aby nešiel na druhý svet ako bedár, ale mal sa tam lepšie ako na zemi, mohol si kúpiť, čo chce a nevracal sa. Truhlu vynášajú zadnou stranou, aby poplietli démonov mŕtvych. Samotný obrad pohrebu sa vykonáva podľa oficiálneho náboženstva. Osobitosťou pritom je, že spolu s hlinou hádžu Rómovia na truhlu aj mince a drobné bankovky. Okrem svätenej vody sa do hrobu odlieva aj z nápoja a fľaša sa nechá kolovať medzi mužmi stojacimi okolo hrobu. Pochovávanie býva často spojené s intenzívnymi prejavmi smútku. Ženy si trhajú vlasy a šaty, škripu zubami, prelievajú slzy a ich príbuzní im zabraňujú, aby si neurobili vážnejšie poranenia alebo sa nevrhli za mŕtvym do hrobu. Prejavy smútku nie sú predstierané, ale hlboko precítené. Živí uisťujú mŕtveho, že mu všetci odpustili a prosia, aby im aj on odpustil. Potom sa rýchlo rozchádzajú so slovami: „Prenechávam ťa Bohu“. Rozdielny je pohreb chudobného Róma a spoločensky významného člena rómskej society. Spoločný je však pocit spolupatričnosti a úcta spoločenstva k svojmu členovi. Veľkolepé bývajú pohreby slávnych muzikantov, ktorých odprevádzajú hudobníci zo širokého okolia alebo aj z celej krajiny. Nad otvoreným hrobom zlomia sláčik a truhla sa spúšťa za zvukov smútočnej melódie. Všade sa pri takejto rozlúčke hrá osobitný hudobný repertoár. Tieto melódie

majú v podvedomí Rómov význam kabaly. Smú sa hrať iba nad otvoreným hrobom, ináč privolajú smrť. Hostiny sa zúčastňujú všetci, ktorí boli na pohrebe. Najbližší príbuzní však nič nejedia a nepijú. Prvý nápoj sa obradne odlieva na zem. Pred i po jedle každý povie: „Toto jedlo je pre teba (vysloví meno zosnulého) a na tvoju pamiatku. Nech nás udrží zdravých a v dobrej nálade“. (Lužica, 2004) Stojka a Pivoň (2003: 120) uvádzajú, že na Slovensku u Olašských Rómov sa najbližšia rodina musela zariadiť takto: „Keď zomrie otec, jeho žena si ostrihá vlasy, pretože dlhé vlasy znamenajú jej krásu a to žena, ktorej zomrie muž, nesmie ukazovať. Tiež dá zo seba dolu šaty, ktoré nosievala, keď jej muž žil a oblečie si len čierny odev od hlavy až po päty – je celá v čiernom. Keď zomrie žena, jej muž, synovia i dcéry si oblečú čierne oblečenie.“ Prvú noc po pohrebe sa pred obydľím nasype vrstva popola. Ráno sa v ňom hľadajú stopy, či sa mŕtvy nevrátil.

Čierne šaty ako smútočný odev Rómovia v tradičných formách života nenosia. Po završení roka už nikto nesmie smútiť. Život musí ísť ďalej. Pre pokoj zosnulého mu bolo treba dať patričnú úctu, uistiť o láske a vernosti pozostalých, ale smútok netreba preháňať, aby mŕtveho nenapadlo vrátiť sa a tešiť smútiacich. Po primeranom čase zvykania si má mŕtvy v novom živote ísť svojou cestou. Smútok preto končí rituálnou frázou: „Otváram ti cestu do nového života a uvoľňujem ťa z pút môjho smútku.“ Veľmi rozšírená je však viera, že ak zosnulí boli zlí a hriešni, vracajú sa, lebo nedosiahli odpustenie. (Lužica, 2004) Aj iní mŕtvi sa môžu vrátiť medzi živých, najmä tí, čo zomreli náhle, predčasne a tragicky. Rómovia túžia mať dôstojnú, veľkolepú smrť, na ktorú sa budú môcť pripraviť a vydýchnuť v kruhu rodiny, príbuzných i priateľov. Boja sa nepredvídanej smrti. Duše mŕtvych, *mulovia* (*mule*), nemajú podľa ich predstavy večný život. Rokmi slabnú, a keď umrie posledný človek, ktorý si ich pamätal, duša dotyčného predka odumrie po druhý raz a definitívne. (Cangár, 2003)

Rómske spoločenstvo aj v súčasnosti (či už na Slovensku alebo v iných krajinách, kde Rómovia žijú) dodnes mnohé z týchto zvykov dodržiava, čím je možné vysvetliť aj odlišnosti vo fungovaní rómskej rodiny voči majoritnej časti spoločnosti. Skúsenosť Štrbovej, Selickej a Šarvajcovej (2014) bola taká, že keď sa opýtali pri výskume probantiek, aké sú tradície pri pohrebe, všetky ženy ostali ticho a bolo vidieť, že smrť je pre ne akýmsi tabu, o čom sa nerozpráva. So smrťou sa viaže veľká magickosť a poverčivosť. (Štrbová, Selická, Šarvajcová, 2014)

Narodenie, svadba a pohreb u Rómov majú mnoho tradícií. Ak sú Rómovia veriaci, obrad býva aj cirkevný. Väčšina Rómov na Slovensku sa hlási k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, v severovýchodnej oblasti krajiny, kde prevažuje grécko-katolícka alebo pravoslávna viera, aj oni inklinujú k tomuto vierovyznaniu. Viera Rómov je zaujímavým spojením kresťanského učenia, vlastných poverových predstáv, ktorých korene môžeme predpokladať ešte v indickej pravlasti, ako aj prejavov ľudovej viery, ktoré prevzali od okolitého nerómskeho obyvateľstva a prispôbili ich vlastným potrebám.

Záver. Rómovia nie sú zviazaní s poľnohospodárstvom, nemajú výročné zvykoslovie, poznajú len rodinné zvyky. V článku uvádzame len vybrané zvyky pri narodení, svadbe a úmrtí v rodine. Tieto rodinné zvyky sú však veľmi heterogénne vzhľadom na geografické rozloženie, komunitu, sociálny status a pod. O mnohých zvykoch v rómskych rodinách sa často ani nedozvieme. Rómovia si svoje zvyky chránia. Jedným z dôvodov je aj fakt, že niektoré zvyky môžu byť v rozpore s majoritnými normami. Tradície, ktoré však poznáme a v článku uvádzame, vychádzajú z histórie Rómov a spolu vytvárajú rómsku identitu.

Literatúra a pramene:

- BARÁNYIOVÁ, M. – KERESZTES, P.: *Tradície v rómskych rodinách. Orechov Dvor*. [online] [cit. 2014. 03. 01.]. Dostupné na: <http://prohuman.sk/socialna-praca/tradicie-v-romskych-rodinach-orechov-dvor?page=9>
- CANGÁR, J.: *Ludia z rodiny Rómov. Nové Zámky: Crocus, 2003.*
- COHN, W.: *Cikáni. Praha: SLON, 2009.*
- CROWE, D.: *A history of the Gypsies. New York: St. Martin Griffin, 1995.*
- DAVIDOVÁ, E.: *Cesty Romů (Romano drom 1945-1990). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1995. DEJINY RÓMOV. [online]. [cit. 2014 06. 12.] Dostupné na: www.archiv.vlada.gov.sk/romovia/3632/dejiny-romov.html*
- DUBAYOVÁ, M.: *Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. Prešov: FF PU, 2001.*
- GAREK, M.: *Pamätný deň rómskeho holokaustu. [online]. [cit. 2021. 07.10] Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/pamaetny-den-romskeho-holokaustu/>*
- HORVÁTHOVÁ, E.: *Cigáni na Slovensku. Bratislava: SAV, 1964.*
- JUROVÁ, A.: *Súčasná politika vo vzťahu k rómskej menšine po roku 1989. In: Národnostná politika na Slovensku po roku 1989 [online]. s. 142 [cit. 2009 02. 10.]. Dostupné na: http://www.saske.sk/SVU/downloads/publikacie/Narodnostna_politika.pdf#page=24*
- KORIM, V.: *Základne etapy dejín Rómov. [online]. [cit. 2015 02. 10.]. Dostupné na: <https://aryanrebel.files.wordpress.com/2008/03/zakladne-etapy-ciganov.doc>*
- LUŽICA, R.: *Kapitoly z rómskej kultúry. Bratislava: Slovak Academic Press, 2004.*
- LUŽICA, R.: *Riešenie spoločenskej integrácie a akulturácie cigánskeho/rómskeho obyvateľstva v rokoch 1968 – 1989. Sociológia a spoločnosť. roč. 1, č. 1, 2016, s. 33-49.*
- OSUD EURÓPSKYCH RÓMOV A SINTOV POČAS HOLOKAUSTU.: [online]. [cit. 2020 02. 10.]. Dostupné na: <https://www.romasintigenocide.eu/slovenčina/lehrer/Slovak.pdf>
- PETROVA, D.: *Roma: Between a myth and the future (social research). [online] [cit. 2014 02. 10.]. Dostupné na: bwp.findarticles.com/search?style=leaderboard&ordinal=2&key=1844130166&dw-siteid=23&dw-ptid=2100&dw-ntid=17149&unit=2*
- ŘÍČAN, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha: Portál, 1998.*
- SKUPNIK, J.: *Pohled z druhé strany potoka. Sociopsychologická dynamika marginalizovanosti. In: Romská marginalita. Zborník z medzinárodnej konferencie. In Scheffel D. – Mušinka, A., (eds.) Prešov: Centrum antropologických výskumov, 2004.*
- STOJKA, P. – PIVOŇ, R.: *Náš život. Bratislava: Slavomír Drozd studio pre Nadáciu Inforoma, 2003.*

ŠTRBOVÁ, M. – ŠARVAJCOVÁ, M. – SELICKÁ, D.: *Medzigeneračné väzby v rómskej rodine na Orechovom dvore v Nitre. Katowice: Studio Noa, 2014.*

UHRÍN, S.: *Právna výchova ako výskumný socializačný faktor výchovy rómskeho etnika. In: Slovenskí Rómovia optikou výskumu. Nitra: KRK PF VŠPg, 1995, s. 36 – 45.*

Kontakt:

Doc. PhDr. Monika Štrbová, PhD.
ÚMKTKE FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mstrbova@ukf.sk

Slováci v Srbsku z aspektu divadelnej kultúry a jazyka

Renáta Hlavatá

Klíčové slová: kultúra, vojvodinskí Slováci, divadelné ochotnícke umenie

Key words: culture, Vojvodina Slovaks, theater volunteer art

Abstract: The article is devoted to the issue of Slovaks in Vojvodina, who develop extremely creative cultural work aimed at reflecting their own cultural identity in Serbia. It is undeniable that theater can ennoble a person, humanize him, cultivate him, even improve him, shape him morally and educationally, profile him, enrich him aesthetically and, last but not least, educate him linguistically. In the theater (also amateur) we can observe the external behavior of people (speech/expression of the actor and the audience) and then deduce from it the inner experience of the dramatic work.

Úvod. Je veľa možností, ako predstaviť širšej verejnosti fenomén slovenskej menšiny v Srbsku. Fakt, že v Srbsku žije početná slovenská menšina, ktorá si vybudovala vlastnú autochtónnu kultúru a ktorá túto kultúru dnes naplno prežíva a zveľaďuje, nie je dostatočne známy v širšom kontexte. A to je cieľom, prečo prispievame do uvedeného časopisu, čím robíme ďalší krok vo zviditeľňovaní Slovákov v Srbsku dnes, v prezentovaní ich úsilia o zachovanie slovenskosti, vlastnej identity a hrdosti na svoje slovenské korene. O organizovanom kultúrnom živote v minulosti a dnes možno hovoriť v prípade tridsiatich štyroch dedín a miest, ktoré sú koncentrované hlavne v troch vojvodinských regiónoch – v Báčke, v Banáte a v Srieme. Najväčšie centrá slovenskej komunity sú v Báčke – Báčskom Petrovci, v Srieme – v Starej Pazove a v Banáte – Kovačici. Početné celomenšinové ustanovizne a inštitúcie

sú dnes zriadené v hlavnom meste Vojvodiny – v Novom Sade, ktorý ako najdôležitejšie administratívne centrum umožňuje dobre koordinovať spomínanú kultúrnu infraštruktúru. K najdôležitejším kultúrnym inštitúciám dnes bezpochyby patria Slovenské vojvodinské divadlo, Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku, Galéria insitného umenia v Kovačici, Galéria Zuzky Medvedovej a Galéria K. M. Lehotského v Petrovci, Slovenské múzeum v Petrovci, Knížnica Štefana Homolu a mnohé iné. Najmladšou z nich je Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov (založený v roku 2008), ktorý implementuje politiku zachovávaní, zveľaďovania a rozvoja slovenskej vojvodinskej kultúry v jej najširšom kontexte. V centrách slovenskej komunity aktívne funguje celý rad ochotníckych spolkov, združení, mimovládnych organizácií a súkromných iniciatív, ktorých entuziazmus a hlboké cítenie dotvárajú celkový obraz životaschopnej slovenskej menšiny v Srbsku.

Prvé desaťročia 21. storočia možno označiť za začiatok nového obdobia v živote vojvodinských Slovákov. Toto obdobie charakterizuje delegovanie kompetencií starostlivosti o celkový kultúrny život vojvodinských Slovákov zo štátnej úrovne na menšinové úrovne.

Kultúra vojvodinských Slovákov a divadelné ochotnícke umenie. Slováci vo Vojvodine sa môžu dnes pochváliť mimoriadne bohatou kultúrnou tradíciou, ktorej významnú časť tvoria práce zamerané na reflexiu vlastnej kultúrnej identity. Kultúra vojvodinských Slovákov sa prezentuje nielen edičnou činnosťou konkrétneho spolku či organizácie, ale venuje sa jednotlivým kultúrnym a spoločenským segmentom, akými sú napr. vydavateľská činnosť, výtvarné umenie, hudba, divadlo a pod. Je nepopierateľné, že divadlom možno zušľachťovať človeka, humanizovať ho, kultivovať, ba dokonca polepšovať, mravno-výchovne formovať, profilovať, esteticky obohacovať a v neposlednom rade i vzdelávať. Divadelné umenie s celým širokospektrálnym diapazónom a formou systému, napr. hostovania na rôznych miestach, umožňuje spoznávať rôznorodosť divadelných poetík, divadelných typov, druhov, ktoré rôznym spôsobom modelujú žánrovú, tematickú, kompozičnú, výrazovú – komunikačnú variabilitu divadelného diela/textu. Dramatické žánre, ktoré sú určené na javiskovú realizáciu, rozvíjajú a kultivujú oblasť slovnej a mimoslovnej komunikácie diváka a zároveň preverujú zrozumiteľnosť použitých jazykových prostriedkov a divadelného textu ako celku. V divadle, podobne ako v bežnom živote, môžeme sledovať vonkajšie správanie osôb (reč a výraz) a následne z neho usudzovať vnútorné prežívanie dramatického diela. Uvedené princípy vedú nielen k citlivejšiemu vnímaniu dramatického umenia, ale predovšetkým k citlivejšiemu vnímaniu a porozumeniu svojho okolia a porozumeniu ľuďom okolo seba, ich správaniu a zároveň zrozumiteľnejšiemu „podaniu“ vlastných prežitých skúseností. Správanie v dramatických situáciách rozširuje schopnosť prežívať, experimentovať, hľadať neobvyklé riešenia vznikajúce prostredníctvom prezentácie rôznorodých komunikačných situácií a v bežnom, každodennom živote nachádzať vhodný

spôsob riešenia vzniknutých problémov a konfliktov. Vcítением sa do úlohy herca/hernej komunikačnej situácie v procese inscenačnej tvorby ide o empatiu, t. j. vcítanie sa do druhého a porozumenia jeho estetického cítenia. Aj oblasť neprofesionálneho divadla, teda divadla hraného dospelými amatérmi alebo deťmi a mládežou, nezaväzuje neprofesionálnych hercov vytvárať postavy s prepracovanou psychikou a jej vývojom. Ochotnícke divadlo žánrovo siaha po rôznych typoch epického divadla, po žánroch pohybového divadla, divadla poézie a hraničných typoch divadla ako sú Site Specific, Devising Theatre, pouličné divadlo a pod. Umožňuje amatérskym hercom využívať divadelné dielo/text/hru ako princíp javiskovej tvorby, t. j. dramatický text vytvára hercom neprofesionálom priestor aktívne sa podieľať na tvorbe inscenácie vo všetkých jej zložkách. Podľa J. Mistríka (1997: 40 – 41) „... drámu tvoria priame jazykové prehovory a konanie postáv v inscenovanom prostredí na javisku... Od vzniku tohto druhu slovesného umenia existuje aj knižná dráma, ktorá je koncipovaná s tým, že ju percipient bude môcť aj čítať... Dramatické dielo poskytuje situáciu a dej akoby v prítomnosti, v prúde svojho vzniku a vývinu. Na rozdiel od epiky, kde sa sujet realizuje preskupovaním zložiek fabuly, ich tlmením alebo zvýrazňovaním, v dráme sa sujet realizuje najmä skokmi v čase alebo priestore (dejstvá, obrazy) a zriedkavejšie tlmením (v epických exkurzoch postáv). Z jazykového hľadiska je dráma bližšia skutočnej, živšej reči, lebo slovo, veta/výpoveď sa realizujú v spoluúčasti všetkých paralingvistických prostriedkov (zvuku a pohybu) a majú v pravom zmysle slova podobu živého hovorového i hovoreného jazyka.“

Zborník súčasných dramatických textov od vojvodinských autorov s názvom *Nová slovenská vojvodinská dráma II.* (2014) je príkladom toho, ako sa vytvorený text stal základom pre inscenáciu a jeho „život“, ktorý je iný na papieri a iný na javisku. Teda predstava čitateľa a predstava diváka v hľadisku sa môže (ale i nemusí) razantne odlišovať. Témy, po ktorých autori siahajú, podľa K. Mišíkovej-Hatzingerovej (2014: 3 – 4) „... majú vo väčšine prípadov tragikomický charakter. Zachytenie aktuálnosti vedie autorov k stavbe jednoduchých príbehov. Nestretneme sa v nich s veľkými hrdinami alebo monumentálnosťou prostredia. Hry súčasných vojvodinských autorov čerpajú z duchovného života jedinca, zaoberajú sa jeho pádmi a vzostupmi, psychologicky pomenúvajú základné ťažiskové problémy (Život je čudo, *Byko sa pustil, Dedinské mrakodrapy, Sladká päťdesiatka, Lásky lebo niečo iné...*). Veľkým prínosom pre dramatickú tvorbu vo Vojvodine sú divadelné hry pre deti a mládež (*Fruškohorský poklad, Kapitán Makovýrezanec sa žení, Lúboštný ples, Had, Huch, Jednoduchá komplikácia, Dovoľ, a povieť ti niečo pekné...*). Žánrovosť je v tomto prípade ojedinelou „charakterovou črtou“, pretože dramatické texty sú diferencované len podľa toho, či sú určené pre inscenovanie dospelým divákom alebo mladej generácii. Väčšina diel vznikla dramatizáciou prozaických textov (*Kapitán Makovýrezanec sa žení...*), prípadne bola inšpirovaná už existujúcim dielom (*Skúška svedomia*), alebo bola odpočutým

príbehom z reálneho prostredia a stala sa dramatickým zápisom. Postavy v dielach sú súčasnými postavami z reálneho života (vo väčšine prípadov ide o prostredia z domácnosti). Nachádzame však aj diferenciácie medzi mestským a dedinským prostredím (*Dedinské mrakodrapy*), ako i umiestnenie príbehu do ľudového koloritu (*Frajerčenia na Tretej ulici*).

Uvedené dramatické texty sa stali súčasťou divadelnej činnosti vo Vojvodine na doskách ochotníckych divadiel, napr. v Starej Pazove sa vyprofiloval divadelný festival s názvom *Stretnutia ochotníckych divadiel Vojvodiny*, ktorý sa každoročne v spolupráci so *Zväzom ochotníckych spolkov Starej Pazovy* koná v Starej Pazove. Divadelná odbočka na začiatku svojej činnosti uprednostňovala vo svojom repertoári hry domácich autorov: Vladimíra Hurbana Vladimírova (VHV), Ludmily Hurbanovej, Ferdinanda Klátika, neskôr Miloslava Demáka, slovenských dramatikov Ferka Urbánka, Ivana Stodolu a srbských autorov – najmä Branislava Nušića. Podrobný prehľad o celkovom divadelnom živote v Starej Pazove v období 1903 – 2003 podáva publikácia s názvom *Storočie divadla v Starej Pazove* (2007).

Divadelná činnosť sa rozvíja v obci Pivnica, kde bolo založené *Ochotnícke divadlo Janka Čemana*, kde sa každoročne koná festival *Divadelných inscenácií dolnozemských autorov/DIDA* s cieľom predstaviť najlepšiu divadelnú inscenáciu/text domácich autorov. Dni Janka Čemana sa konajú v tradičnom termíne, a to posledný marcový a prvý aprílový víkend.

Podľa K. Mišíkovej-Hatzingerovej (2014: 3 – 4) je „... progres u jednotlivých súčasných dramatikov veľmi čitateľný. Väčšina z nich už má za sebou realizáciu svojich textov – či už z vlastnej iniciatívy alebo zásluhou iných umelcov (režisérovi). V prípade DIDA (Divadelných inscenácií dolnozemských autorov) je vo väčšine autor textu i režisérom, tzv. „dvojdomou osobnosťou“. Kvalita niektorých inscenácií však stráca na textovej interpretácii. V tomto prípade je dramaturg najlepšou možnosťou, akýmsi mostom, ktorý spája najdôležitejšie časti autorského textu. Plodní autori ako *Elena Hložanová*, *Vlatko Miksád* sú dokonca každoročnými účastníkmi seminára tvorivého písania „*Píšeš? Píšem!*“, ktoré organizuje Divadlo Janka Čemana v Pivnici. Divadlo tak projektovo nadväzuje na udržanie spisovného slovenského jazyka v dramatickej spisbe a pomáha autorom v prezentovaní ich diel (či už je to každoročnou organizáciou DIDA alebo seminára), a tak i vydaním zborníka *Novej slovenskej vojvodinskej drámy*. Cieľavedomý progres tohto projektu je nesmierne dôležitým pre zachovanie divadelnej tradície vo Vojvodine, inšpiráciou pre nastupujúce generácie, ako i kronikou pre generácie, ktoré ešte len prídu.“

Dramatický text možno vnímať aj ako komunikačný prostriedok a informačný zdroj medzi aktérmi komunikačného procesu (*autorom/dramatikom/scenáristom – samotným textom – divákom/čitateľom*) a samotnými aktérmi/hercami/divadelníkmi (*ne/profesionálmi/ ochotníkmi*) v jazykovom komunikáte/divadelnej hre/v texte knižne publikovanom. Zároveň je zaujímavé

diferencovať informácie o dramatických textoch a divadle vo Vojvodine z pohľadu „iných“/nie domácich odborníkov na dramatické útvary prezentované na Dolnej zemi, napr. v (slovenskom magazíne) *Rovina* (1996, č. 3, s. 19) redaktor Ján Dorča publikoval rozhovor so Stanislavom Šepkom, ktorý sa pochvalne vyjadril o aktivitách dolnozemských ochotníkov v interview s názvom *Môže to byť výrazný impulz!*: „... keď porovnávam tých krajanov v Kanade a v Amerike s našimi krajanmi na Dolnej zemi, tak môžem povedať, že ste Vy mimoriadne životaschopná národnostná menšina ... Myslím si, že sú tu také schopnosti, také talenty a toľko šikovných ľudí, že by mohli urobiť veľmi veľa nielen pre to, aby predstavovali Petrovec, Kovačicu alebo Starú Pazovu... ale urobiť to tak, ako to urobili kovačickí maliari. Maľujú tak originálne a tak svetovo, že Kovačica je dnes nie európska, ale dá sa povedať svetová svojou zvláštnosťou...“ Redaktor časopisu zároveň žiadal informáciu (vlastný názor) od Stanislava Šepku na „vypelost“ ochotníckeho divadla vo Vojvodine: „... nechodím na tieto prehliadky pravidelne, viem to viac-menej z časopisov... myslím si, že momentálne Vy, tieto Vaše tri súbory VHV by mohli pokojne byť na Slovensku v A kategórii a konkurovať alebo prinášať nové zaujímavé inšpiračné nápady pre všetky súbory.“

Z uvedeného možno usudzovať, že inscenované prejavy sa pre bežných používateľov jazyka/spoločenskej kultúry stávajú akýmiisi vzormi, prototypmi, ktoré sa napodobňujú aj v ostatných komunikačných sférach, ku ktorým zaraďujeme tvorivú prácu v oblasti dramatických textov. Pojem informácie patrí k základným pojmom teórie komunikácie a zároveň k pojmom, z ktorých vychádza aj dramatické umenie. Existujú dva prístupy k problematike vzťahu informácie a komunikácie (ako javiskovej reči). V prvom prípade sa prioritnou stáva informácia, v druhom naopak komunikácia. Jazyková informácia je obsahová entita a produkt jazykovej komunikácie. Zmyslom jazykovej (rečovej/javiskovej komunikácie) je odovzdať príjemcovi množstvo sémantickej informácie. Uskutočňuje sa to v súhre všetkých hierarchicky organizovaných jazykových, textových a mimotextových jednotiek. Ako transfer informácií je tradične chápaný komunikačný proces. Komunikáciu v divadelnom prostredí možno totiž považovať za funkčnú vtedy, keď je príjemca schopný predstavenie akceptovať a porozumieť mu v tej miere, ktorá je v danom dramatickom texte prijateľná alebo dostačujúca. Tento problém by si vyžadoval podrobnejšiu analýzu a ilustráciu s konkrétnymi príkladmi. Naším cieľom bude poukázať prostredníctvom základnej informatívnej funkcie na jazykovo-sémantickú podstatu jazyka/individuálnych jazykových prehovorov postáv/hercov na vybranom texte *Petroskovci* od autora J. Dorču (Rovina, 1994 10 – 12):

Mara: Predstav si, Jano, švagor vraví, že v Amerike benzínu kelko kceš.

Jano: Šakovo.

Mara: Čo?

Jano: No šakovo ľudia narozprávajú.

Mara: Ty si myslíš, že v Ameriki ninto benzím?

Jano: A gde by zali?

Mara: No, ale švagor vraví, že v Ameriki benzínu kelko lem kceš.

Jano: Ale baš.

Mara: Aj nafte.

Jano: Ale baš.

Mara: No ja ti vravím, ke švagor vraví...

Jano: Hádam mi nekceš poviedať, že v Ameriki ani bóny na benzín nedelia?

Mara: Švagor vraví, že ni.

Jano: Tak, žeby v Ameriki bou benzím?

Mara: Švagor vraví, že kelko lem kceš.

Jano: Ja nekceš viac, lem telko, kelko mám bónou.

Mara: Jano, tam ti bóny nenačím.

Jano: Ale Mara, nerozprávaj mi. Hádam mi nekceš poviedať, že v Ameriki zastaneš na benzínovej pumpe a berieš si benzím kelko kceš.

Mara: Švagor vraví, že je tak.

Jano: Ale nerozprávaj. To miseli švagra v Ameriki nahovoriť, aby tak rozprával. Aby robíu propagandu tým kapitalistom. Aby nás klamau. De si ty videla, že v Ameriki jesto benzím. Švagor klame.

Mara: Neklame. Ve som hľadela na neho: ani raz sa nepomýliu, ani raz sa mu gamba nezatriasla a ani sa nezačervenau.

Jano: Aj tak sa mi nekce veriť, žeby v Ameriki bou benzím.

Mara: Ale tak je, ke ti vravím. Počula som ho na vlasnie uši.

Jano: To nemôže byť.

Mara: Ale je, ke ti vravím.

Jano: Ako môže byť v Ameriki benzím, ke oni nimajú ani Turiju, ani Pančevo, ani Jánošík...

Mara: No vravím ti, že švagor vraví, že v Ameriki benzínu a nafte kelko lem kceš.

Jano: Tak sa im nemôže stáť, že tájdu orať do Drágova a na pou ceste traktor zastane, lebo níma naftu.

Mara: Nemôže. Švagor vraví, že nemôže.

Jano: Pravda, ke v Ameriki ninto Drágovo.

Mara: Ninto Drágovo, ale jesto Texas.

Jano: Ako vieš?

Mara: Švagor vraví... A vieš, aký je Texas veľký?

Jano: Aký?

Mara: Taký!

Jano: Aký, taký?

Mara: Švagor vraví, že taký.

Jano: Aj, že jesto benzím?

Mara: Aj.

Jano: Neverím.

Mara: Ma ke ti vravím, švagor vraví!

Jano: A kedy švagor bou v Ameriki?

Mara: Nebou, ale videu na televízor.

Ak chceme uchopiť pojem *jazyk ochotníckeho divadla vo Vojvodine* je potrebné nazerať na uvedený pojem z troch aspektov, teda z *aspektu samého jazyka*, pri ktorom ide o charakteristiku a výklad systému a systémovosti jazykových javov, ktorý sa primárne spája s podaním synchrónneho opisu súčasného stavu jazyka, z hľadiska aktuálnej premenlivosti jeho štruktúrnych vlastností; z *aspektu jeho používateľov a vyprodukovaných textov*, čo umožňuje vnímať jazyk ako stav, ktorý má isté časové ohraničenie a zohľadňuje aj prítomnosť samotnej periódy (etapy) viažucej sa na istý (t. j. približne ohraničený) súbor jazykových prehovorov realizovaných v istom časovo vymedzenom priestore; z *aspektu extralingválnych faktorov* ide o úseky, ktoré je možné ohraničiť mimojazykovými faktormi a novými vnútrojazykovými črtami, napr. sociálno-kultúrnymi pohybmi (bližšie pozri Šenkár, 2008).

Hoci informatívna funkcia jazykové prejavy divadelných inscenácií zjednocuje, predsa je veľmi náročné, prostredníctvom ukážkového modelu, naznačiť v zovšeobecnenej podobe jazykový stav (jazykovú situáciu) vo vojvodinskom ochotníckom divadle, a to prostredníctvom náhodne vybraných divadelníkov, ktorí stvárnili Jana a Maru Petrovskovcov (divadelní ochotníci Ján Dorča a Viera Balážová). Pojem informácia sa spája nielen s informatívnou funkciou v štylistických dimenziách uvedeného dramatického textu, ale zároveň patrí k vecnovýznamovému pôdorysu dramatického textu, ako aj pri prekresľovaní jeho emocionálno-estetických odtienkov. V humorne štruktúrovanom verejnom prejave ochotníkov badať príznačné napätie medzi invariantom a variantom. To znamená, že sú pre verejné oficiálne vystúpenia charakteristické konštantné znaky a vlastnosti, na pozadí ktorých sa modifikovane uplatňujú individuálne možnosti variantu, napr. *Neklame. Ve som hľadela na neho: ani raz sa nepomýliu, ani raz sa mu gamba nezatriasla a ani sa nezačervenau; No vravím ti, že švagor vraví, že v Ameriki benzínu a nafte kelko lem kceš; Ale Mara, nerozprávaj mi. Hádam mi nekceš poviedať, že v Ameriki zastaneš na benzínovej pumpe a berieš si benzím kelko kce... atď.* V kontaminácii naznačených významových konštánt a premenlivých je možné jedinečne „dolaďovať“ konkrétnu neopakovateľnú podobu reči konkrétneho herca v konkrétnej javiskovej/komunikačnej situácii (bližšie pozri Olšiak, 2013). Invariantným rámcom, neutrálnou bázou jazykového prejavu herca je kultúrne a kultivovane stvárníť vlastný rečový prejav, ktorý je „zviazaný“ s témou a zároveň prezentovať idiolekt postavy v súlade s jej vnútorným, mentálnym a intelektuálnym ustrojením. Čo znamená, že popri gramatickej, štýlovej a komunikačnej norme sa uplatňuje aj estetická norma, ktorou je možné charakterizovať prostredie, dobu... pričom

herec/ochotník využíva na prezentáciu textovej dramatickej predlohy aj nespisovné nárečové prostriedky a ďalšie extralingválne výrazové prostriedky. Inak povedané, herec si v rámci takto chápanej štylizácie môže dovoliť narušiť výslovnostné a jazykovo-významové celky/prehovory. No musí to byť opodstatnené funkčne, a teda musí byť z dramatického textu zrejmé, že štylizácia hercovej reči/prejavu je výsledkom premysleného zámeru. Podstatu vzťahu medzi zložkami a prvkami na osi kodifikovaná norma spisovného jazyka – štýlová, komunikačná a estetická norma – štylizácia – reč/jazykový prejav herca možno v jeho dynamickej variabilite spriežračiť na základe princípu kontrastu. Teória kontrastu charakterizuje utváranie štylistického kontextu, a teda možno hovoriť aj o podstate štylizácie divadelných/dramatických textov.

Redaktor Vladimír Dorča publikoval v (slovenskom magazíne) Rovina (1994, č. 3 – 4, s. 10 – 12) rozhovor s hercami Jánom Dorčom a Vierou Balážovou s názvom *Petroskovci, čo robíte...? O tom, prečo Petroskovci nikdy neklesajú duchom*, z ktorého vyberáme isté state na dokumentovanie vlastných postrehov o dramatickom texte vo Vojvodine:

Keď mi šéfredaktor Roviny navrhol, aby som urobil rozhovor s Petroskovcami, bol som trochu v pomykove: „Veď nie je zvykom, aby brat s bratom... povedia, hľa ústa moje chváľte ma.“ Šéfredaktor mal však poruke prichystaný argument v prospech návrhu: „Petroskovci, to nie sú len Dorčovci, ale je to spôsob prihovárania sa publiku – koncízne humorný, aby potom medzi ľuďmi mohutnel a narastal v hodnotu a keďže je tebe takýto spôsob prihovárania sa blízky...“ Ubezpečil ma. A takýto rozhovor som urobil s Vierou Balážovou (Marou Petroskovou) a Jánom Dorčom (autorom textov a Janom Petrovským).

Texty, herci, hostovania a kazeta – alebo všetci spolu prispeli k popularite MARY A JANA

- *Dovolím si konštatovať, že Petroskovci popularitu získali akurát preto, že hovoria petrovským nárečím...*
- *Tak je to bližšie k ľuďom. Veď aj témy čerpám akurát z prostredia, ktoré je blízke našim ľuďom... keď sú zabíjačky, lámačky, nedostatok nafty... vždy práve o tom píšem.*
- *Jedným slovom, texty chcú byť aktuálne.*
- *Rovno tak.*
- *Píšeš pre dvoch hercov, pre seba a pre Vierku. Má to svoju výhodu, či nie?*
- *Pravdaže má. Vierku poznám veľa rokov, veľa rokov fungujeme v divadle VHV a nesmierne si vážim jej herecký talent. Keď som si ju volil na MARU, mal som na ume predovšetkým jej hlasové kvality. Očividome som nechýbil... a veľmi dobre si rozumieme... Vierka, na ňu sa to nepodobná, dva prsty zodvihne:*
- *To je skutočne výhoda, dobre si rozumieť, ľahšie sa číta, nahráva. Veď prvý rok a či aj viacej robili sme si čítacie skúšky... kto v nárečí nečítal, ten*

nevie, že to nie je ľahko... dnes si však už dovoľm aj bez toho, aby som si predtým text prečítala, nahráť ho.

- *Po tých rokoch, poslucháč má pocit, že vždy len vy dvaja v rodine Petrovskovej ste herci.*
- *Tomu je naozaj tak, lebo Vierka a ja sme sa naozaj dostali do podvedomia ľudí. Avšak u Petrovskovcov v hostine boli aj iní herci nášho divadla, napríklad Zuzka Častvenová, Dana Legíňová, Vladuša Feketeová, Ondro Brňa, Miro Babiak, lenže zriedkavejšie.*

Zostalo nám ešte povedať, že Petroskovci sú aj na audio kazete, a že je tomu akurát rok, ako kazeta uzrela svetlo dňa. Tristo kusov. Málo? Veru málo, ale aj tak ich počúvajú aj naši v Austrálii a v Spojených štátoch amerických, v Kanade tiež. Z Ameriky telefonovali, že keď bude kazeta Petroskovci II, sto kusov zoberú. Okrem toho, nahrali vyše 30 skečov pre slovenskú redakciu novosadskej televízie, hostovali v kultúrno-umeleckých programoch, v novoročných, vystupovali v rámci Ústnych novín s novinármi Hlasu ľudu v Kovačici, Pivnici, Starej Pazove, Petrovci... a počúvali ich aj poslucháči bratislavského a bansko-bystrického rozhlasu... a už päť rokov ich rád vidia a počúvajú i na Zimných stretnutiach slovakistov. Tie najlepšie texty podpísané Jánom Dorčom čoskoro vojdú i do obálky knižky...

Záver. Slovenčina vo Vojvodine si plní spoľahlivo svoje základné funkcie, najmä dorozumievaciu a etnosignifikatívnu (je základným atribútom národnej a národnostnej identity) už vyše dvestošesťdesiat rokov. Spisovný jazyk vo Vojvodine je ovplyvnený nárečovým „podloží“, oveľa viac však doň „presakujú“ prvky dominantného jazyka – srbčiny. Slováci tu žijú v reálnej bilingválnej situácii, ovládajú a používajú obidva jazyky aktívne, čo je veľká výhoda. Ide o jazyky geneticky aj gramatikou blízke, preto si niekedy ani neuvedomujú hranice oboch jazykov a preberajú tzv. srbizmy. Tie sa objavujú vo všetkých jazykových rovinách, najviac v lexike. Srbizmy možno nájsť v bežnej komunikácii, ale aj v spisovnej slovenčine, ktorá im musí čoraz viac čeliť, najmä v čase globalizačných zmien, keď sa pôvodný súdržný spôsob života minority (najmä na dedine) postupne uvoľňuje.

Spisovná slovenčina si tu napriek spomínaným tlakom udržiava obdivuhodnú „kondíciu“ a primeranú úroveň. Ukazuje sa, že v oblasti skúmaných dramatických textov vojvodinských Slovákov sa uplatňuje špecifický variant jazykových prehovorov hercov, pričom jeho osobitosť je v hierarchicky dominantnom postavení estetickej normy (oproti informačnej funkcii) v kontexte gramatickej (výslovnostnej), štýlovej a komunikačnej normy. Pri funkčnej štylizácii jej individuálnej podoby je pritom nevyhnutné brať ohľad nielen na charakter postavy, ale aj na dobový interpretačný štýl. Predpokladáme, že herci/neprofesionáli majú v súčasnosti poznatky z teórie ne/verbálnej komunikácie, ale aj poznatky zo štylistiky.

Literatúra a pramene:

- BOSÁK, J.: Z diskusie. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994.* Red. J. Doruľa. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1995, s. 65 – 68.
- DOLNÍK, J.: Jazyková komunikácia ako akomodačno-asimilačný proces. In: *Komunikace, styl, text.* České Budějovice. Jihočeská univerzita, 2006, s. 13 – 17.
- DOLNÍK, J.: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009.
- DUDOK, M.: *Zachránený jazyk. Nadlak.* Vydavateľstvo Ivan Krasko 2008.
- INŠTITUTORISOVÁ, D. a kol.: *Vzdelávanie divadlom.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 2013, 420s. *Hovorená podoba jazyka v médiách.* L. Kralčák (ed.). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2008.
- HLAVATÁ, R. a kol.: *Jazyk ako text (vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky).* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2019.
- HLAVATÁ, R.: *Mediálny text a hovorená podoba spravodajstva vo vojvodinských médiách. Na príklade relácie Agrosféra.* In: *Súčasná slovenčina v srbských a slovenských elektronických médiách.* L. Kralčák (ed.), Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 92 – 104.
- HLAVATÁ, R.: *Tvorba a analýza textu.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2015.
- HLAVATÁ, R.: *Stav jazykovej kultúry v umeleckom texte Romana Bednára.* In: *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov.* P. Andruška (ed.). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2002, s. 113 – 120.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny.* Bratislava: Veda, 1989.
- KRALČÁK, L.: *K otázkam dynamiky súčasnej slovenčiny a jej faktorov.* In: *Slovenčina na konci 20. Storočia, jej normy a perspektívy.* Sociolinguistica Slovaca 3. Red. S. Ondrejovič (ed.), Bratislava: Veda 1997, s. 283 – 292.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.
- MYJAVCOVÁ, M.: *O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine.* Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum 2015. *Nová slovenská dráma II. K 20. prehliadke DIDA Pivnica.* V. Valentík – Z. Týrová (eds.), Báčsky Petrovec – Pivnica: Slovenské vydavateľské centrum, Ochotnícke divadlo Janka Čemana 2014.
- ODALOŠ, P.: *Dynamika špecifických sfér komunikácie.* Banská Bystrica: UMB Pedagogická fakulta, 2002.
- OLŠIAK, M.: *Ortoepia javiskovej reči.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 2014s. *Médiá a text., J. Rusnák – M. Bočák.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005.
- SKLABINSKÁ, M. – MOSNÁKOVÁ, K.: *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry.* Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2012.
- ŠENKÁR, P.: *Možnosti interpretácie literárneho textu.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, vyšlo v edícii Knižnica 2008.

Kontakt:

PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD.
Katedra slovanských filológií
Oddelenie slovenského jazyka a literatúry
FF UKF v Nitre
Štefánikova 6
949 74 Nitra
E-mail: rhlavata@ukf.sk

Globalizovaná spoločnosť a zodpovedný manažment (niekoľko poznámok)

Svátek Jiří

Klíčové slova: manažment, zodpovednosť, globalizovaná spoločnosť, zmena, podnikanie

Key words: management, responsibility, globalized society, change, business

Abstract: Responsible management in a globalized society is not only a question of certain groups, or experts and their competence, but it is a matter of overall importance in society. Modern society, if it wants to move forward, must create space for the management and leadership of the organizations so that they can develop their activity in the sphere of social responsibility, what actually means to revise existing procedures and approaches in the different levels of social activities. In this process the area of business and management is important, even at the level of the political management of state and the organization of public life. The democratic principle must be necessarily implemented into the particular forms of various democratic procedures, which promote innovation and creativity. More interest should be shown in the planning, organisation and management of the social processes as well as in the checks of their efficiency, to which also the political space should be made. Finally, it is necessary to increase the proportion of direct democracy at the expense of the indirect, representative forms of democracy. Government of political parties must have an alternative in the civil associations and movements, in the opposite case we are confronted with the rise of technocratic approaches, which are economically challenging but have low-effect in the social field. The rhythm of the life of civil society must adapt to the dynamics of the development of globalized society.

Úvod. Zodpovedný manažment v globalizovanej spoločnosti nie je otázkou iba určitých skupín, resp. odborníkov a ich spôsobilosti, ale je to vec celospoločenského významu. Moderná spoločnosť, ak chce napredovať, musí vytvoriť priestor pre riadenie a vedenie organizácií tak, aby tieto strategicky mohli rozvíjať svoju činnosť v rovine spoločenskej zodpovednosti. Znamená to predovšetkým prehodnotiť doterajšie postupy a prístupy v rozličných úrovniach spoločenskej činnosti. Dôležitá je oblasť podnikania, ale i riadenia, táto oblasť je dôležitá aj na úrovni politického riadenia štátu a organizácie verejného života. Demokratický princíp musí byť nevyhnutne realizovaný až do konkrétnej podoby demokratických procedúr, ktoré podporujú inovatívnosť a tvorivosť. Väčší záujem treba prejať pri plánovaní, organizácii a riadení sociálnych procesov a kontroly ich efektívnosti, k čomu treba uvoľniť aj politický priestor. V neposlednom rade treba zvýšiť podiel priamej demokracie na úkor nepriamej, zastupiteľskej formy demokracie. Vláda politických strán musí mať alternatívu v občianskych združeniach a hnutiach, v opačnom prípade sme konfrontovaní s nárastom technokratických prístupov, ktoré sú ekonomicky náročné s nízkym efektom v sociálnej oblasti. Rytmus života občianskej spoločnosti sa musí prispôbiť dynamike rozvoja globalizovanej spoločnosti.

Cieľom tejto práce je poukázať na prepojenie etických noriem a globalizovanej spoločnosti, ktoré považujem za jeden z kľúčových prvkov rozvoja spoločnosti. Snažím sa tiež dotknúť vhodných návodov, ako pristupovať k príležitostiam a hrozbám globalizácie s dôrazom na celostný management.

Analýza a historické poznatky. Problém zodpovednosti je vždy otázkou vzťahu človeka k iným ľuďom, ale vždy predovšetkým aj vzťahom k sebe samému. Nepoznávame nikdy seba samého priamo, ale vždy iba tým, že žijeme uprostred spoločnosti, vedno s inými ľuďmi a tak poznáme možnosti nášho ľudského chápania skutočnosti, do ktorého nutne musíme zahrnúť i sami seba, pričom si musíme uvedomiť také skutočnosti, že si nie sme všetci rovní a takisto nie je možné si túto rovnosť vynucovať. Súvisí to okrem iného s tým, že si nemôžeme dovoliť, aby každý rozhodoval, čo je morálne. Je prirodzené, že sa vzhľadom na naše osobné a osobnostné dispozície občas necháme strhnúť emóciami, čo je okrem iného dané aj tým, že každý máme odlišné potreby. Platí zásada, že „človek sa stáva človekom jedine medzi ľuďmi“ (Fichte, 2007, s. 73), preto musíme akceptovať vždy aj základy morálky.

Závisí to od príslušnej civilizácie, avšak vždy musí byť v popredí záujmu rešpekt práva druhých a potlačenie jednostranného uprednostňovania úzkych individuálnych záujmov. Stredovou hodnotou pre našu civilizáciu je hodnota slobody. Hodnota slobody je zakotvená nielen v právnych, politických a morálnych normách, ale v hlbšom zmysle slova je vlastná našej civilizácii minimálne od čias Grékov. Prejavuje sa to okrem iného aj v autonómnosti svedomia, ktoré je „vrodeným mravným zákonom“ (Aristotelés, 2010, s. 76-77). Každý z nás, ako príčetná ľudská bytosť, má dispozíciu

rozumieť svetu cez porozumenie seba samého. V dnešnej dobe je to potreba rozvíjania sebaidentity. Len slobodný človek vyhľadáva aktívne zdroje pre svoj život a združuje sa slobodne do ľudského spoločenstva, a to vždy vedomo. Len slobodný človek vie efektívne využívať zdroje, predpokladom je činnorodá aktivita..

Súčasný ľudstvo nie je len oveľa početnejším spoločenstvom na tejto planéte, ale je súčasne aj ľudstvom, ktoré sa historicky a kultúrne člení do rozličných regiónov. Diferenciácia odhalila rozdielnosti v kultúrnom vývoji tej – ktorej časti sveta. Zatiaľ čo už v dávnejších dobách bol spojivom medzi rozličnými geografickými časťami a kultúrami Zeme obchod a obchodná výmena, dnes k tomu treba pripočítať vysoko rozvinuté hospodárske systémy. Hospodárske systémy súčasnosti používajú výdobytky vedy v podobe účinných technológií na báze rýchlo sa rozvíjajúcej techniky. Toto všetko je znásobené využitím moderných komunikačných technológií, ktoré umožňujú rýchly prenos informácií. Na jednej strane sa sprehľadňuje, spružňuje komunikácia medzi rozličnými regiónmi sveta, ale súčasne sa objavujú i nové bariéry. Môžeme hovoriť o rozličných kultúrnych okruhoch, ktoré sa formovali niekedy viacero storočí, ba tisícročia a ktoré v podmienkach súčasnej globalizácie vytvárajú sieť rozličných vzťahov a hodnôt. Na jednej strane ide o zjavnú priechodnosť, ani jedna časť našej planéty nie je v súčasnosti úplne izolovanou, na stane druhej vznikajú určité bariéry a napätia, ktoré vznikli pre hore uvedené skutočnosti. Do úvahy musíme brať tiež nerovnakú intenzitu rozvoja hospodárstva, ktorá je spôsobená nerovnomerným rozložením surovínových zdrojov. Ľudstvo, hoci diferencované, má v súčasnosti viacero možností rastu, ale vzniká aj viacero civilizačných rizík, a to nielen zvyšovaním ľudskej populácie, ale aj nerovnomernosťou historického a kultúrneho vývoja na našej planéte. Tieto riziká možno vidieť napríklad v nebezpečenstve lokálnych vojen. Z dôvodu použitia modernej techniky majú tieto lokálne vojny dopad na celú ľudskú civilizáciu.

Skúsenosti a riziká. Okrem týchto rizík musíme brať do úvahy čoraz viacej i riziká, s ktorými doteraz ľudstvo nemá dostatočné skúsenosti. Sú to riziká vyplývajúce z neuspokojivého vzťahu človeka a prírodného prostredia, kde prevládajú ešte vždy „civilizačné návyky“ nad konštruktívnymi prístupmi k riešeniu aktuálnych problémov. Ešte vždy môžeme povedať, že veľkou záťažou moderného človeka je aj to, že síce máme k dispozícii rozličné odborné správy a štúdie, ktoré hovoria o veľkom riziku environmentálnej krízy, ale napriek tomu prevládajú doteraz navyknuté civilizačné mechanizmy, ktoré sa prejavujú v podceňovaní zjavných varovných signálov. Problém je o to komplikovanejší, že niektoré z možných ekologických katastrof, väčšieho a menšieho rozsahu či intenzity, by mohli vyvolať, okrem iného, epidémie alebo migračné pohyby desiatok miliónov ľudí z rozličných oblastí zeme. S takouto realitou ľudstvo skúsenosti nemá (s výnimkou zániku bájenej Atlantídy?). V tejto súvislosti treba upozorniť, že často býva krízová situácia

dvojznačná. Ľudia, ktorí by mali pomôcť, sa držia späť a čakajú na „doplňujúce informácie“, aby si boli istí, čo sa vlastne deje. Čím je situácia nejasejšia, tým menšia je pravdepodobnosť, že ľudia zasiahnu. Tolkto sme chceli len naznačiť, že globálne prostredie, v ktorom žijeme, prináša so sebou popri pozitívach aj rozličné negatívne prvky a dokonca riziká, ktoré ľudstvo nemá dostatočne zafixované vo svojej historickej pamäti.

V tejto situácii treba spomenúť ešte jeden problém – otázku moci a zodpovednosti. Moc je viacdimenzionálny sociálny jav, je to otázka služby, ale aj odvahy, v ktorej sa musí nutne spojiť svedomie a zodpovednosť (Hajko, 2005: 17). Sme príslušníkmi spoločnosti, ktorá má v zásade hojnosť materiálnych statkov. Nemôže nás prekvapiť, keď okolo seba vidíme, ako sa prejavujú rozličné formy ľudskej chamtivosti – „vziať si viac“. V spoločnosti, kde sa prejavuje silný vplyv techniky, je to len otázka určitej cieľavedomosti, ak táto nie je sprevádzaná sebaobmedzením, ale naopak sprevádza ju bezzásadovosť, nemôžeme sa čudovať súčasným prejavom brutality, cynizmu a asociálneho správania. Otázkou zostáva, čo je dôležitejšie, či zaobchádzať so statkami nedostatkovými alebo so statkami dostupnými? (pozri Hajko, 2005: 17) Ide o problém sebaobmedzovania, ktorý však nemožno očakávať od masy spotrebiteľov, ale od určitej hornej vrstvy spoločnosti. Súvisí to s morálkou sebaovládania, ktorej sprievodným javom je rastúca miera zodpovednosti. Požiadavkou u tých, ktorí majú moc, je skôr ovládať svoje žiadostivé sklony, a teda vládnuť sám sebe, na čo upozorňoval už Platón. Výborne to charakterizuje napríklad myšlienka H. Jonasa, známeho svojou kritikou technologickej civilizácie: „Len u človeka je moc prostredníctvom vedenia a vlastnej vôle emancipovaná od celku a môže sa stať osudnou človeku samému. Jeho schopnosť je jeho osudom a stáva sa stále viac všeobecným osudom. V ňom teda a jedine v ňom, z chcenia samotného vzniká povinnosť ako sebakontrola jeho vedome vykonávanej moci“ (Jonas, 1997: 191).

Naša súčasná civilizácia pravdepodobne má „dobré predpoklady“ k možnej hrozbe katastrofy, pretože tendencia k zisku, sprevádzaná rastúcim konzumným správaním (netýka sa to iba západnej spoločnosti) poukazuje na skutočnosť straty sebakontroly a celkovú neschopnosť chrániť človeka nielen pred sebou samým, ale aj prírodu pred človekom (pozri Jonas, 1997: 210). V tejto súvislosti sa natiska otázka, sme schopní ovládnuť moc, ktorou v súčasnosti disponujeme?

Management. V súvislosti s týmito úvahami môžeme pokračovať do roviny manažmentu, pretože otázka manažmentu nie je spojená len s výkonom určitých pracovných funkcií, ale je všeobecne spojená s plánovaním, organizovaním a kontrolou, ktorých význam v informačnej spoločnosti neprestajne rastie. Žijeme na prahu 21. storočia, a preto ešte vždy v sebe nosíme civilizačné dôsledky, ktoré zo sebou prinieslo predchádzajúce 20. storočie. Dvadsiate storočie prinieslo ľudstvu obrovský civilizačný pokrok, súčasne však ukázalo jeho protirečenia. Popri fascinujúcich úspechoch

vedy, jej aplikácie a s tým spojených civilizačných vymožeností, sa objavili i negatívne stránky, t. j. masové zneužitie vedy a techniky, a to najmä počas dvoch svetových vojen, s následkami ktorých sa, podľa nášho názoru, ľudstvo celkom ešte nevyrovnalo. Bezpochyby do oblasti civilizačného rozvoja možno zaradiť oblasť podnikania, ktorá od polovice 20. storočia nadobúda čoraz väčší globálny rozsah. Mnohé lokálne problémy nadobúdajú globálny charakter a lokálne problémy sú často ovplyvňované globálnym vývojom. „Bez integrácie do globálneho svetového hospodárstva by nebolo možné vytvoriť dostatok prostriedkov pre zaistenie životnej úrovne narastajúceho počtu obyvateľov“ (Dytrt – Stríteská, 2009: 11). Globalizácia je súhrnným prejavom súčasnej ľudskej civilizácie a súčasne je dobou, kedy človek je čoraz viac vystavený tlaku, ktorý vyvolali dôsledky jeho vlastného konania. To spolu prináša nutnosť rastu etiky a etického konania v celej šírke rozličných ľudských činností. Dostávame sa k otázke zodpovednosti v konaní človeka, „žiadna známa legislatíva nenariaďuje etické myslenie a, bohužiaľ, nesankcionuje ani neetické“ (Dytrt – Stríteská, 2009: 8). Otázka plánovania, organizácie, vedenia a kontroly, čo sú základné funkcie manažmentu, je dnes priamo spätá s existenciou človeka a kvalitou jeho života. Ak v minulosti sme za manažerov mohli považovať takých členov organizácie, ktorí hovorili ostatným, čo majú robiť a ako to majú robiť, zmeny v charaktere práce a jej organizácie zotrelí ostrú hranicu medzi manažermi a zamestnancami. Veľa pozícií a činností manažerov, ktoré ich charakterizujú, vyžaduje manažérske aktivity, najmä ak ide o prácu v tímoch. Manažér je ten, kto pracuje s ľuďmi a koordinuje ich aktivity za účelom, aby boli dosiahnuté ciele organizácie. Americký klasik moderného manažmentu P. F. Drucker poznamenal, že moderná technika, najmä internet a s tým spätý elektronický obchod, priniesla so sebou bezprecedentnú zmenu v živote ľudí. Podľa P. F. Druckera prvýkrát v histórii ľudstva nadobudlo veľké množstvo ľudí možnosť voľby. Sme a budeme ešte viacej nútení riadiť seba a na to nie sme pripravení, zdôrazňuje P. F. Drucker (pozri Dytrt – Stríteská, 2009: 9). To všetko prináša do reality dnešných dní potrebu rozvoja manažérskych schopností a činností, pričom jadrom týchto činností je celková schopnosť rozhodnúť sa. Tu vzniká kritické napätie medzi konzumným spôsobom života a potrebou kontroly a sebakontroly ľudskej činnosti, vrátane jej dôsledkov. Tieto skutočnosti podnecujú k tomu, aby človek bol stále aktívnejší a tvorivejší. Ide v konečnom dôsledku o to inak naplňovať potrebu autority a úcty človeka k človeku, v neposlednej miere k posilňovaniu sebaúcty.

Z toho vyplýva, že konzumný spôsob nevyžaduje hlbšiu analýzu, ale ani etickú reflexiu nášho konania. Konzumný spôsob života, a teda i konania sa práve naopak zaobíde bez etickej reflexie, vedie k stagnácii, ktorá sa môže prejavovať v rastúcej arogancii a ľahostajnosti a je sprevádzaná zameraním na krátkodobý cieľ. Naopak sebakontrola, rozhodovanie, a teda tvorivý charakter činnosti si vyžaduje etickú reflexiu, a teda posilňovanie

zodpovednosti v každom momente ľudskej činnosti. V globalizovanom svete sa táto skutočnosť stáva čoraz zjavnejšou a je sprevádzaná potrebou rešpektovania etických postojov v manažmente a podnikaní. Podnecuje to i potrebu rozvíjania ľudskej činnosti na báze axiologického, t. j. hodnotového posudzovania súčasných civilizačných procesov a celkového zamerania ľudských činností. Podľa autorov Z. Dytrta a M. Strítěskej veľa organizácii 21. storočia, respektíve tie, ktoré sa zakladajú na dobrej strategickej vízii, vyžadujú zvýšenú mieru aktivity a kreativity nielen vlastníkov a zamestnancov, ale aj ostatných fyzických a právnických osôb, ktoré majú vplyv na prevádzku riadenia organizácie. V tejto súvislosti hovoríme o *stakeholderoch*, respektíve stakeholderovských koncepciách firmy. „Pri vytváraní hodnôt sa manažéri stávajú partnermi zamestnancov a naopak“ (Dytrt – Strítěská, 2009: 11). Tak sa otázka manažéra a manažeringu dostáva do popredia dôležitých civilizačných činností. Rastie miera potreby zodpovednosti v konaní ľudí, pričom oblasť manažérskej práce je priam podmienená touto požiadavkou. Požiadavky kladené na pôsobenie jednotlivca, ktorý je manažérom, sú náročné vzhľadom na vysoké nároky na skladbu jeho profesijných spôsobilostí, ktoré podľa Z. Pitru (2007: 29) majú tri zložky: technickú, humanitnú a koncepcnú. V rovine technickej zložky ide o znalosti nástrojov, metód a techník manažmentu a zručnosti ich adekvátneho využitia v tej – ktorej konkrétnej situácii. V humanitnej zložke ide o individuálnu schopnosť vedieť pracovať s ľuďmi, ovplyvňovať ich správanie v záujme splnenia poslania organizácie. V koncepcnej rovine ide o systémové súvislosti dopadov rozhodnutí manažérov na ďalší vývoj organizácie a jej pôsobenia v danom prostredí. Táto zložka poukazuje na to, že ak narastá v súbore manažérskych profesijných spôsobilostí, zvyšuje sa aj úroveň spôsobilosti za ďalšie pôsobenie organizácie. Pre všetkých manažérov na ľubovoľnej úrovni hierarchie manažmentu je dôležitá schopnosť zaobchádzať s ľuďmi. Správanie ľudí v organizácii je dôležitým činiteľom pre úspešnosť ňou realizovaných aktivít.

Podnikanie v globalizovanej spoločnosti. Otázka existencie organizácie je bezprostredne spätá s vymedzením účelu podnikateľskej činnosti a odtiaľ odvodených podnikateľských cieľov pre všetky kľúčové oblasti podnikateľských aktivít. Organizácia musí reagovať na vývoj vo svojom okolí s cieľom, aby bola úspešná. Prirodzene, musíme predpokladať, že ide v takomto prípade o podnecovanie tvorivej a inovatívnej činnosti manažmentu organizácie a zamestnancov, pretože dlhodobý podnikateľský úspech nemožno zakladať na konzumných stereotypoch. „Dlhodobá prax potvrdzuje platnosť tvrdenia: Organizácia, ktorá nedosahuje pravidelne podnikateľských úspechov, nemôže dlhodobo úspešne jestvovať – je neúspechmi svojich reakcií na vývoj v okolí odsúdená k postupnému zániku. „Podnikateľská úspešnosť“ jej správania je pre ľubovoľnú organizáciu existenčnou podmienkou!“ (Pitra, 2007: 34, zvýraznené v origináli – C.D.).

Globalizácia, ktorá charakterizuje súčasnú ekonomiku sveta, je sprevádzaná viacerými prejavmi, o niektorých z nich sme sa už zmienili. Musíme pripomenúť asymetrický rast sily nadnárodných spoločností, ktorý so sebou prináša vzrast nezamestnanosti, a to často v tých regiónoch, kde predtým nebola alebo bola v menšej miere. Nové technológie so stále väčšou efektívnosťou rušia hranice medzi jednotlivými tradičnými odbormi podnikania. Takto je ťažké určiť hlavnú technológiu, ale vzniká najmä iný typ konkurencie. „Nástup informačnej a komunikačnej technológie do podnikateľského prostredia núti jednotlivých producentov k štandardizácii ponúkaných produktov aj k ich modulárnej architektúre, pričom umožňujú tiež priamy kontakt so zákazníkom. Za tejto situácie dianie v jednotlivých odboroch určujú dominujúce firmy, pričom sa mení tradičná skladba nákladov. To vyvoláva situáciu, kedy trvalou súčasťou dnešnej reality podnikania v prostredí globálnej ekonomiky je neistota spôsobená aj tým, že konkurencia na svetových trhoch je neprestajne intenzívnejšia a nové technológie menia doterajší štýl života väčšiny svetovej populácie“ (Pitra, 2007: 35).

Záver. Uvedené skutočnosti menia pohľad aj na otázku zodpovednosti manažmentu v globalizovanej spoločnosti. Nejde už iba o samotných manažérov a ich prípravu a spôsobilosť, ale aj o systém, legislatívu a v istom zmysle aj celkovú politickú kultúru danej spoločnosti. Neetické konanie v podnikaní nie je vyvolané iba chybami ľudí alebo záujmami určitých skupín, ide o celý systém riadenia spoločnosti, v konečnom dôsledku aj systém vyberania daní a určenie miery vyberania daní, vrátane účelného využitia prostriedkov, ktoré sú získané z výberu daní. To zasa predpokladá aj novú stratégiu sociálnej politiky. Ukazuje sa, že previazanosť jednotlivých civilizačných činností narastá, pričom určitá miera zodpovedného konania nemôže byť dosiahnutá v krátkodobých časových reláciách. Musíme si uvedomiť, že prechod z totalitnej spoločnosti do spoločnosti založenej na trhovom hospodárstve bol v našich podmienkach viac-menej živelný, a to aj preto, že ľudia síce cítili nespokojnosť s daným stavom vecí, ale mnohé tzv. výdobytky socializmu akceptovali a akceptujú vo svojom osobnom a verejnom živote až do dnešných dní! Dnes sa s týmto môžeme stretnúť v tej rovine, keď politici riešia zložité sociálne otázky. Narážajú často na stereotypy, ktoré boli charakteristické pre obdobie pred rokom 1989. Do úvahy musíme brať aj to, že ešte vždy rozhodujú o závažných otázkach štátu a verejného života generácie politikov alebo ich prívržencov, ktorí najmä v 90. rokoch profitovali zo živelného prechodu z totality do spoločnosti trhovej ekonomiky. Takéto osobnosti zo svojimi návykmi a stereotypmi politického rozhodovania nemôžu priniesť požadovanú zmenu do súčasného politického a verejného života, ale naopak, ich stereotypy sú často prekážkou pre ďalšie napredovanie spoločnosti. Keby sme urobili kvázi analýzu ako sa realizujú princípy demokracie v jednotlivých sférach spoločenského života, narazili by sme na neobyčajne veľké množstvo zjavne

nedemokratických procedúr, ktoré sú živnou pôdou pre rast klientelizmu a zjavnej a často i menej zjavnej, skrytej korupcie. Celú túto oblasť nemožno považovať za prostredie, kde sa darí inováciám a tvorivému mysleniu, čo vystupuje do popredia ako intenzívna požiadavka zmeny, ktorá je jedinou istotou v živote modernej spoločnosti. Nejde o jednotlivé úpravy a iba časovo obmedzené zmeny, ale poznanie, že zmena je trvalým procesom modernej globalizovanej spoločnosti. Pochopenie tejto súvislosti, ako vidno, teoreticky celkom zjavnej, v prenesení do každodenného života ľudí je výzvou, ktorá poukazuje na to, že riziko rozličných neželateľných zvrátov v živote spoločnosti sa zvyšuje. Ukončíme túto stať myšlienkou vynikajúceho predstaviteľa amerického manažmentu P. F. Druckera: Jedinou istotou dnešnej doby je trvalá zmena!

Literatúra a pramene:

- DYTRT, Z.: *Dobré jméno firmy*. Praha: Alfa Publishing, 2006.
- ARISTOTELÉS, *Rétorika*, I, 1. překlad: Antonín Kříž, Praha, 2010.
- DYTRT, Z. - STŘÍTESKÁ, M.: *Efektivní inovace. Odpovědnost v managemente*. Brno: Computer Press, 2009.
- FICHTE, J.G.: *Základ všeho vědosloví*. Praha: Oikymenh, 2007.
- HAJKO, D.: *Globalizácia a kultúrna identita*. Nitra: UKF, 2005.
- JONAS, H.: *Princíp zodpovednosti*. Praha: Oikúmené, 1997.
- JUROVÁ, J.: *Etika ako súčasť spoločensky zodpovedného podnikania*. In: *Manažerská etika IX. díl : inspirace pro 21. století*. Zlín: UTB, 2010, s. 67-70.
- PITRA, Z.: *Základy managementu (management organizací v globálním světě počátku 21. století)*. Praha: Profesional Publishing, 2007.
- ROBBINS, S. P. - COULTER, M.: *Management*. Praha: Grada Publishing, 2004.

Kontakt:

Ing. Jiří Svátek
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FF
UKF v Nitre
Hodžova 1
949 01 Nitra
E-mail: jiri.svatek@gmail.com

Potenciál cestovného ruchu v Nitrianskom samosprávnom kraji¹

Katarína Kompasová

Kľúčové slová: Nitriansky samosprávny kraj, cestovný ruch, potenciál cestovného ruchu, primárna ponuka, sekundárna ponuka, prírodný potenciál, kultúrno-historický potenciál

Key words: Nitra self-governing region, Nitra region, tourism, tourism potential, primary offer, secondary offer, natural potential, cultural and historical potential

Abstract: The Nitra self-governing region is a place with rich history, culture and natural attractions. The primary potential is exceptional in many factors, which creates a high-quality starting position for a stronger position on the tourism market. Performances fall short of potential, even though the territory is ideally situated and accessible. As part of the project of the Nitra Self-Governing Region – „Intelligent and Better Nitra Self-Governing Region“, the Tourism Development Concept in NSK for the years 2021 – 2027 was prepared. The aim of the contribution is to analyze the potential of tourism in the Nitra Self-Governing Region, which would also form an important chapter of the aforementioned concept. The submitted contribution analyzes the tourism offer in the studied area from the point of view of primary and secondary potential. The subject

¹ Príspevok je výstupom k strategickému rozvojovému dokumentu NSK do roku 2027. Je súčasťou autormi spracovanej Koncepcie rozvoja cestovného ruchu v NSK na roky 2021 – 2027 v rámci projektu „Inteligentný a lepší Nitriansky samosprávny kraj“. Kód projektu: ITMS2014+ : 314011ABD1.

analysis is preceded by a detailed definition of the territory from the point of view of the characteristics of the Nitra self-governing region from the natural and cultural-historical point of view.

Úvod. Nitriansky samosprávny kraj je miestom s bohatou históriou, kultúrou a prírodnými zaujímavosťami. Primárny potenciál je v mnohých faktoroch výnimočný, čo vytvára kvalitnú východiskovú pozíciu pre výraznejšie presadenie sa na trhu cestovného ruchu v rámci Slovenska. Nitriansky samosprávny kraj však patrí k najmenej navštevovaným krajom Slovenska. Výkony zaostávajú za potenciálnymi možnosťami, aj keď územie je ideálne situované a dostupné vďaka kvalitnej cestnej sieti a blízkosti troch významných letísk v Bratislave, vo Viedni a v Budapešti. Z hľadiska *Regionalizácie cestovného ruchu* z roku 2005 sa na území Nitrianskeho samosprávneho kraja nachádza prevažne *Nitriansky región* a čiastočne zasahujú do územia Nitrianskeho samosprávneho kraja regióny *Dolnopovažský*, *Hornonitriansky* a *Ipel'ský*. Podľa spomínanej *Regionalizácie cestovného ruchu* sú všetky tieto regióny cestovného ruchu zaradené v *III. kategórii*, teda v kategórii s *nadregionálnym významom*. Výnimku tvoria obce patriace do Ipel'ského regiónu, ktoré sú zaradené do *IV. kategórie*. V rámci regionalizácie boli vytipované aj menšie územia – subregióny, ktoré majú významný potenciál cestovného ruchu. Patria k nim *Nitra a okolie*, *Komárno a okolie*, *Zlaté Moravce (Topoľčianky)* a okolie, *Štúrovo* a obec *Podhájska*.

Na celoštátnej úrovni sa aktuálne spracováva *Stratégia rozvoja udržateľného cestovného ruchu* do roku 2030, v rámci ktorej sú nasledovné produktové skupiny: *Letný cestovný ruch*, *Zimný cestovný ruch*, *Kúpeľný a zdravotný cestovný ruch*, *Kultúrny cestovný ruch*, *Mestský cestovný ruch*, *Športový cestovný ruch*, *MICE (kongresový cestovný ruch)*, *Vidiecky cestovný ruch* a *agroturistika*, *Horský cestovný ruch*, *Geoturizmus*, *Ekologický cestovný ruch*.

V súlade s touto stratégiou bola autormi príspevku v rámci projektu Nitrianskeho samosprávneho kraja – „Inteligentný a lepší Nitriansky samosprávny kraj“ spracovaná *Koncepcia rozvoja cestovného ruchu* v NSK na roky 2021 – 2027. Cieľom príspevku je analyzovať potenciál cestovného ruchu v Nitrianskom samosprávnom kraji, ktorý by tvoril i významnú kapitolu spomínanej koncepcie. Predkladaný príspevok analyzuje ponuku cestovného ruchu na skúmanom území z hľadiska primárneho a sekundárneho potenciálu. Predmetnej analýze predchádza detailne vymedzenie územia z pohľadu charakteristiky Nitrianskeho samosprávneho kraja po prírodnej i kultúrno-historickej stránke.

Vymedzenie záujmového územia. Základná charakteristika NSK. Územie Nitrianskeho samosprávneho kraja sa nachádza v juhozápadnej časti Slovenska. Na juhu hraničí s Maďarskou republikou, na východe s Banskobystrickým krajom, na severe s Trenčianskym krajom a na západe s Trnavským krajom. Územie má rozlohu 6 343,7 km² a zaberá 12,9 % územia

Slovenskej republiky. Nitriansky samosprávny kraj vznikol na základe zákona NR SR č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov v znení neskorších predpisov. Z hľadiska rozlohy je piatym najväčším krajom Slovenskej republiky. V kraji, v obci Patince v okrese Komárno, sa nachádza najjužnejšie položený bod SR (47°43'52" s. š.). Podľa územnosprávneho usporiadania v zmysle zákona NR SR č. 221/1996 Z. z. sa kraj člení na 7 okresov – Komárno, Levice, Nové Zámky, Šaľa, Nitra, Topoľčany a Zlaté Moravce. Kraj tvorí 354 obcí, z ktorých štatút mesta má 16 (Hurbanovo, Kolárovo, Komárno, Levice, Nitra, Nové Zámky, Nesvady, Šahy, Šaľa, Štúrovo, Šurany, Tlmače, Topoľčany, Vrábľa, Zlaté Moravce a Želiezovce). Rozlohou aj počtom obcí je najväčším okresom kraja okres Levice (1 551,1 km², 89 obcí), ktorý je zároveň aj najväčším okresom SR. Rozlohou i počtom obcí je najmenším okresom kraja okres Šaľa (355,9 km², 13 obcí). Z pohľadu hustoty obyvateľstva sa kraj v porovnaní s ostatnými kraji nachádza na piatom mieste, s hustotou 106,07 osôb na km². Podiel mestského obyvateľstva tvorí 44,9 % z raja. Dominujúcim mestom je krajské mesto Nitra, v ktorom k 31. 12. 2020 žilo 76 028 obyvateľov. K mestám s viac ako 30-tisíc obyvateľmi patria Nové Zámky, Komárno, Levice. Kraj má výrazne vidiecky charakter so stupňom urbanizácie (podiel mestského obyvateľstva) s hodnotou 45 % je pod priemerom Slovenska.

Prírodné predpoklady Nitrianskeho kraja. Reliéf má prevažne rovinný a nížinný charakter prerušovaný pahorkatinami. Takmer celý kraj sa nachádza na Podunajskej pahorkatine a Podunajskej rovine, čo sú celky Podunajskej nížiny. Severom kraja sa tiahne pohorie Tribeč, severovýchod je lemovaný výbežkami Štiavnických vrchov a z časti Pohronským Inovcom. Najvyšším miestom v kraji je vrch Panská Javorina s výškou 942 m n. m. Najnižšie položeným miestom je výtok rieky Dunaj z kraja pri štátnej hranici s Maďarskom (101 m n. m.). Nitriansky kraj patrí k najproduktívnejším poľnohospodárskym oblastiam Slovenska. Kvalitná poľnohospodárska pôda zaberá podstatnú časť juhu a juhovýchodu územia. Predovšetkým južné oblasti sú bohaté na výskyt vodných zdrojov. Územím preteká viacero riek – najdlhšia slovenská rieka Váh, Dunaj, Nitra, Hron, Ipel' a Žitava, pričom rieky Dunaj a Ipel' tvoria prirodzenú štátnu hranicu s Maďarskom. Nitriansky kraj je najteplejší a najsuchší spomedzi všetkých slovenských krajov a je bohatý na zdroje podzemných vôd (oblasť Podunajská nížina), tiež na minerálne a geotermálne vody. Južná časť Podunajskej nížiny je popretkávaná sieťou umelo vybudovaných odvodňovacích a zavlažovacích kanálov.

Vegetačné členenie kraja poukazuje na rastlinstvo riečnych nív, ktoré sa nachádzajú v oblastiach pri vodných tokoch. V bezprostrednej blízkosti rieky Dunaj sa nachádzajú lužné lesy a na územie charakteristické pre pahorkatiny sa viažu teplomilné dubiny. V Považskom Inovci, Pohronskom Inovci a na výbežkoch Štiavnických vrchov (najvyššie položených častiach kraja) sa nachádzajú teplomilné dubiny, miestami s prímiesou nepôvodných agátov, s výnimkou pohoria Tribeč, kde teplomilné dubiny prechádzajú do bučín.

Živočíšstvo charakterizujú biotopy lužných lesov, mokradí a kultúrnej stepi. Na území Nitrianskeho samosprávneho kraja sa vyskytujú rôznorodé skupiny živočíchov, pričom mnohé druhy sa vyskytujú vo všetkých okresoch (hmyz, plazy, obojživelníky). Nachádza sa tu i niekoľko drobných cicavcov. Relatívne nedávno bol zaznamenaný výskyt vzácného druhu väčšieho cicavca – vydry riečnej (*Lutra lutra*), ktorej populácia je na vzostupe najmä v Požitaví. Vďaka chráneným vtáčím územiám sú atraktívnou živočíšnou skupinou vtáky. Na území Žitavského luhu (k. ú. Veľká Maňa) bolo dlhodobými pozorovaniami zistených 189 druhov vtákov.

Do územia Nitrianskeho samosprávneho kraja zasahujú 3 veľkoplošné chránené územia – Chránená krajinná oblasť Dunajské luhy (okres Komárno), Chránená krajinná oblasť Štiavnické vrchy (okres Levice) a Chránená krajinná oblasť Ponitrie (okres Nitra, Topoľčany, Zlaté Moravce) – tabuľka 1.

Tabuľka č. 1: Veľkoplošné chránené územia v Nitrianskom kraji

Chránená krajinná oblasť	Výmera v ha
CHKO Dunajské luhy	1 228 400
CHKO Štiavnické vrchy	77 630
CHKO Ponitrie	37 655

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa ŠOP SR, 2021

Chránená krajinná oblasť Dunajské luhy – sa rozprestiera na Podunajskej nížine v geomorfologickom celku Podunajská rovina, vedľa slovenského a slovensko-maďarského úseku Dunaja, od Bratislavy až po Veľkolélsky ostrov v okrese Komárno. Pozostáva z piatich samostatných častí. Jej rozloha je 1 228 400 ha. Podľa ŠOP SR (2021) je územie zaradené do 5. alebo 4. stupňa ochrany pre národné prírodné rezervácie, prírodné rezervácie, národné prírodné pamiatky a prírodné pamiatky, do 3., 4., alebo 5. stupňa ochrany pre chránené areály a 2. stupňa ochrany pre vlastné územie chránenej krajinné oblasti. Časti územia sú zaradené aj do európskej siete chránených území NATURA 2000, konkrétne ide o chránené vtáčie územie Dunajské luhy a územia európskeho významu Veľkolélsky ostrov, Čičovské luhy, Čilízske močiare a Dunajské luhy.

Chránená krajinná oblasť Ponitrie – podľa ŠOP SR (2021) sa nachádza v dvoch odlišných orografických celkoch – Tribeči a Vtáčniku, ktoré sa líšia z hľadiska geologickej stavby, typológie lesov, rastlinných a živočíšnych spoločenstiev. Rozloha územia je 37 655 ha a je zaradené do 2. stupňa ochrany pre prírodné rezervácie a pamiatky a do 3., 4., alebo 5. stupňa ochrany pre chránené areály. Zo zástupcov fauny CHKO Ponitrie si zaslúži pozornosť výskyt rýsa a mačky lesnej. Čoraz častejšie sa objavuje i medveď hnedý a vlk. Okrem spomínaných sa tu vyskytuje jelenia, v nižších polohách srnčia a diviacia zver, tiež daniel a muflón. Z dravcov tu sídli orol kráľovský, orol krikľavý a včelár lesný. Ďalej sa tu vyskytuje výr skalný, sova dlhochvostá a kivičok vrabčí.

Chránená krajinná oblasť Štiavnické vrchy – podľa ŠOP SR (2021) má rozlohu 77 630 ha a je zaradená do 5. a 4. stupňa ochrany pre národné prírodné rezervácie a prírodné rezervácie a prírodné pamiatky, a 2. stupňa ochrany pre vlastné územie chránenej krajinné oblasti. Štiavnické vrchy patria k najväčším sopečným pohoriam Západných Karpát a ležia na rozhraní dvoch rozdielnych klimatických typov, čoho dôkazom je i prelínanie teplomilných prvkov flóry a fauny s karpatskými horskými prvkami. Atraktivnosť územia zvyšujú vodné nádrže – tajchy. Vyskytuje sa tu viacero vzácných minerálov Slovenska. V lesoch sa vyskytuje množstvo cudzokrajných drevín, ktoré súvisia s pôsobením Baníckej a lesníckej akadémie od roku 1764.

Z ďalších maloplošných chránených území je *11 národných prírodných rezervácií, 38 prírodných rezervácií, 19 prírodných pamiatok, 55 chránených areálov* (Tabuľka 2).

Tabuľka č. 2: Maloplošné chránené územia v Nitrianskom kraji

Kategória	Počet	Výmera v ha
Národná prírodná rezervácia	11	1344,91
Prírodná rezervácia	38	943,87
Prírodná pamiatka	19	81,10
Chránený areál	55	2472,09

Zdroj: PHSR, NSK, 2021 (ŠOP SR, 2021)

Z hľadiska zastúpenia lokalít NATURA 2000 na území Nitrianskeho kraja evidujeme *9 chránených vtáčích území* (Tabuľka 3) a *98 území európskeho významu*.

Tabuľka č. 3: Chránené vtáčie územia v Nitrianskom kraji

Lokalita	Útvár ŠOP SR
Dolné Pohronie	CHKO Dunajské luhy
Dolné Považie	CHKO Dunajské luhy
Dunajské luhy	CHKO Dunajské luhy
Kráľová	CHKO Dunajské luhy
Ostrovne lúky	CHKO Dunajské luhy
Parížske močiare	CHKO Dunajské luhy
Poiplie	CHKO Štiavnické vrchy
Tribeč	CHKO Ponitrie
Žitavský luh	CHKO Dunajské luhy

Zdroj: PHSR, NSK, 2021 (ŠOP SR, 2021)

Kultúrno-historické predpoklady Nitrianskeho kraja. Tieto predpoklady siahajú do čias raného osídlenia starých Slovanov a pokračujú cez prvý štátny útvar Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva, Veľkú Moravu, stredovek až do novoveku. V oblasti kultúry má dlhoročnú tradíciu mesto Nitra ako jedno z najdôležitejších centier slovenskej vzdelanosti, kultúry a kresťanského života. Nitra je mesto na Slovensku s najstaršou písomnou zmienkou (r. 826). Najvýznamnejšie kultúrno-historické pamiatky – (hrady a zámky) v kraji sú Levický hrad, Jelenecký hrad (známy aj ako Gýmeš), Nitriansky hrad, Oponický hrad, Topoľčiansky hrad, hrad Hrušov a Čierny hrad. Historické sídelné štruktúry má kraj vo forme mestskej pamiatkovej rezervácie Nitra. V okrese Levice sa nachádza pamiatková rezervácia ľudovej architektúry – skalné obydlia v obci Brhlovce. Okrem toho boli vyhlásené nasledovné pamiatkové zóny: Šahy, Komárno, Nitra – Staré mesto (Dolné mesto), Topoľčany, Zlaté Moravce a na vidieku Bátovce (okres Levice). Zoznam národných kultúrnych pamiatok vo vlastníctve NSK znázorňuje tabuľka 4.

Tabuľka č. 4: Zoznam národných kultúrnych pamiatok vo vlastníctve Nitrianskeho kraja

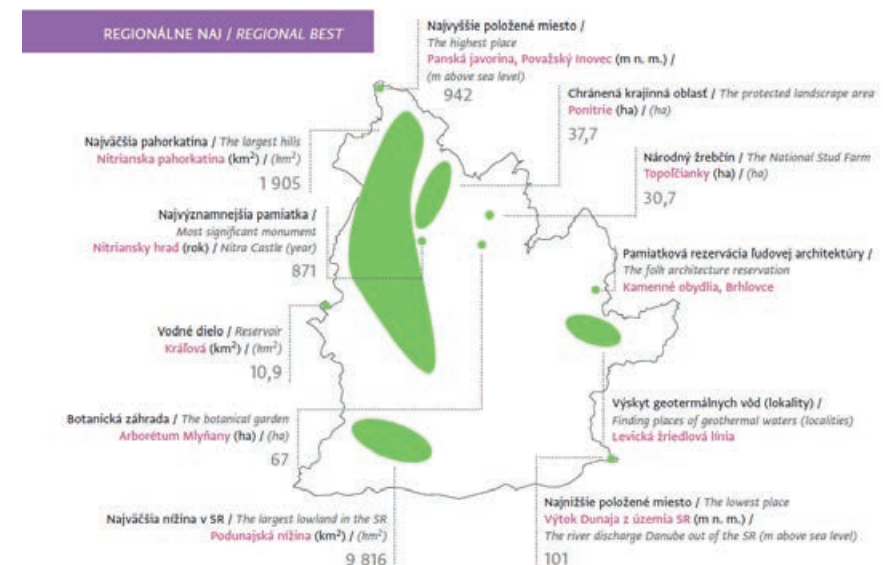
Zariadenie	Počet objektov	Sídlo – obec
Bohunický mlyn	1	Bohunice
Skalné obydlie a 2 domy	3	Brhlovce
Kaštieľ a park	2	Horné Obdokovce
Kaštieľ Weiszovcov	2	Klasov
Podunajské múzeum	1	Komárno
Fortifikačný systém mesta (Okružná ul. 271)	9	Komárno
Fortifikačný systém mesta (Okružná ul. 756)	2	Komárno
Býv. župná súdna stola	1	Komárno
Park v medzihrádzovom priestore	1	Komárno
Podunajské múzeum	1	Komárno
Park pri kaštieli Langovcov	1	Kravany nad Dunajom
Levický hrad	20	Levice
Bývalý učiteľský ústav	1	Levice
Kaštieľ rod. Koller	2	Maňa
Župný dom, galéria	1	Nitra
Krajská knižnica Karola Kmeťku	1	Nitra
Štátna obchodná škola	1	Nitra
Národný dom so Sokolovňou	1	Nitra
Vodca slovenských roľníkov	1	Nové Zámky
Gymnázium	3	Nové Zámky
Kunov dom, dom ľudového bývania	1	Šaľa

Mestská knižnica, mučiareň SS	2	Topoľčany
Tribečské kultúrne centrum	1	Topoľčany
Areál starej nemocnice	7	Topoľčany
Kráľovský súd, múzeum	1	Topoľčany
Poľovnícky kaštieľ	1	Veľký Ďur
Pamätný dom	1	Zlaté Moravce

Zdroj: PHSR, NSK, Pamiatkový úrad SR, 2021

K často navštevovaným miestam patrí aj Arborétum Mlyňany a Národný žrebčín v Topoľčiankach. Z hľadiska prírodného bohatstva vyniká kraj v oblasti termálnych prameňov v Podhájskej, Patinciach, Komárne, Poľnom Kesove a Štúrove, pri ktorých vznikli navštevované termálne kúpaliská a akvaparky.

Obrázok č. 1: Regionálne NAJ.

Zdroj: Špilka (2020)

Na území Nitrianskeho samosprávneho kraja pôsobilo v roku 2020 15 stálych divadelných scén, 3 galérie vrátane pobočiek, 18 múzeí a 222 fungujúcich knižníc. Pozornosť si zaslúži Divadlo Andreja Bagara v Nitre, Ponitrianske múzeum a Nitrianska galéria. (Tabuľka 5, 6).

Tabuľka č. 5: Počet divadiel, stálych a divadelných súborov v Nitrianskom kraji

	2015		2019	
	Počet stálych scén a divadelných súborov	Počet divadiel	Počet stálych scén a divadelných súborov	Počet divadiel
Slovenská republika	128	79	103	109
Nitriansky kraj	11	6	12	7
Nitra	7	3	9	5
Okres Komárno	3	2	2	1
Okres Levice	1	1	1	1

Zdroj: PHSR NSK, DATAcube, 2021

Tabuľka č. 6: Múzeá a galérie v Nitrianskom kraji

	2001		2011		2020	
	Múzeá	Galérie	Múzeá	Galérie	Múzeá	Galérie
Slovenská republika	219	99	188	37	239	33
Nitriansky kraj	25	11	16	3	18	3
Okres Komárno	5	3	2	0	1	0
Okres Levice	4	1	5	0	4	0
Okres Nitra	6	2	3	1	5	1
Okres Nové Zámky	3	4	5	2	7	2

Zdroj: PHSR NSK, DATAcube, 2021

Územie Nitrianskeho samosprávneho kraja disponuje komplexnou ponukou cestovného ruchu s dopytom po cestovnom ruchu, ktorý je možné preukázať evidenciou počtu návštevníkov v hromadných ubytovacích zariadeniach, resp. evidovaný počet návštevníkov u prevádzkovateľov atraktivít cestovného ruchu (napr. múzeá, kúpaliská a pod.). Do Nitrianskeho kraja v roku 2020 zavítalo 180-tisíc návštevníkov, ktorí sa ubytovali v 380 ubytovacích zariadeniach. V Nitrianskom samosprávnom kraji sa cestovný ruch odohráva v mestskom aj vidieckom prostredí. Je tvorený prevažne *kultúrnym*, *obchodným*, ale i *športovým* (cykloturistika) a *zdravotným* (termálne pramene) *cestovným* *ruchom*. V súlade s vymedzeným územím a následnými kapitolami je dôležitá prepojenosť ponuky okresných miest, obcí a vidieka predovšetkým z hľadiska potenciálu sieťovania a tvorby nových produktov cestovného ruchu ako priamej produktovej línie vedúcej k predĺžovaniu pobytu (počtu prenocovaní) na území Nitrianskeho samosprávneho kraja.

Analýza ponuky cestovného ruchu v Nitrianskom samosprávnom kraji. Primárny potenciál cestovného ruchu NSK. Nitriansky samosprávny kraj disponuje bohatou primárnou ponukou cestovného ruchu, ktorá tvorí všetky predpoklady návštevy územia. Primárnu ponuku tvoria nasledovné oblasti: *Prírodný potenciál*, *Kultúrno-historický potenciál* (pamiatky, kultúrne dedičstvo, tradičná a súčasná kultúra, kultúrne zariadenia), *Organizované podujatia* (kultúrne, spoločenské, športové a výstavné podujatia).

Prírodný potenciál NSK. V nadväznosti na kapitolu Základná charakteristika NSK, v ktorej je rozpracovaný kraj na základe prírodných daností skúmaného územia, môžeme významný prírodný potenciál NSK z pohľadu využitia pre cestovný ruch zhrnúť v nasledovnom prehľade. Je v ňom zohľadnená jeho lokalizácia v rámci jednotlivých okresov.

OKRES TOPOĽČANY	
Turistika	Považský Inovec, CHKO Ponitrie, prírodné rezervácie a prírodné pamiatky, náučné chodníky, Čertova pec (krasový útvar pri obci Radošina)
Rozhľadne	Rozhľadňa na Marháte (Nitrianska Blatnica), Rozhľadňa Panská Javorina (Podhradie)
Vodné nádrže, rybníky	vodná nádrž Duchonka (Prašice), vodná nádrž Nemečky, rybníky na Kulhání, rybníky Topoľčianky
Iné prírodné atraktivity	športový rybolov, Mini ZOO (Bojná)
OKRES NITRA	
Turistika	Pohorie Tribeč vrátane Zoborskej lesostepi, CHKO Ponitrie, 20 chránených prírodných areálov a rezervácií
Rozhľadne	Rozhľadňa Radošinka (Nové Sady), Rozhľadňa Dolná Nitra (Klasov), Vyhliadková veža Podhorany
Vodné nádrže, rybníky	Remitáž Jelenec, vodné nádrže pre rybolov, rieka Nitra
Iné prírodné atraktivity	vinohradnícka oblasť – Nitra, Mojmirovce, Báb, Vráble, Veľké Zálužie (Nitrianska kráľovská vínná cesta, Nitrianska vínná cesta), Botanická záhrada SPU v Nitre
Geotermálne pramene	termálne kúpalisko (Thermal Park NITRAVA – Poľný Kesov)

OKRES ZLATÉ MORAVCE	
Turistika	Pohorie Tribeč, CHKO Ponitrie, Pohronský Inovec
Rozhľadne	Rozhľadňa na Vápennom vrchu (náučný chodník od obce Skýcov), Rozhľadňa na Drieňovej (Jedľové Kostolany), Rozhľadňa Pliešky pri obci Lovce, Rozhľadňa Veľký Dudok v Nevidzanoch
Vodné nádrže, rybníky	chov rýb
Iné prírodné atraktivity	vinohradnícka obec Topolčianky, Arborétum Mlyňany SAV (Vieska nad Žitavou), Zubria zvernica, náučný chodník (Lovce), chov koní (Topolčianky)

OKRES ŠALA	
Vodné nádrže, rieky	vodné dielo Kráľová (Kaskády), vodné dielo Selice, rieka Váh
Geotermálne pramene	termálne kúpalisko Diakovce

OKRES LEVICE	
Turistika	Štiavnické vrchy, Krupinská planina, Brezová stráň (územie európskeho významu), Horšianska dolina a Patianska cerina (Národné prírodné rezervácie), viaceré prírodné rezervácie, pamiatky a chránené areály
Rozhľadne	Pamätník – rozhľadňa na Vápniku (Šiklôš) (Mýtne Ludany), Veža na Kalvárii v Leviciach
Vodné nádrže, rieky	rieka Litava (územie európskeho významu), vodná nádrž Lipovina (Bátovce), vodná nádrž Veľké Kozmálovce, rieka Hron – splavovanie
Iné prírodné atraktivity	vinohradnícka oblasť (Tekovský a Pukanský vinohradnícky rajón, vínne cesty, obce Čajkov, Levice, Nový Tekov, Bátovce a Pukanec)
Geotermálne a minerálne pramene	termálne kúpalisko Margita Ilona (Levice), termálne kúpalisko Santovka

OKRES NOVÉ ZÁMKY	
Turistika	Pohorie Burda, Kamenínske slanisko, Čenkovská step, Čenkovská lesostep, Kováčske kopce – juh, sever a Parížske močiare (Gbelce) – národné prírodné rezervácie, 10 prírodných rezervácií, 6 prírodných pamiatok, chránené areály, Dolný háj a Drieňová hora, Niva rieky Dunaj, Modrý vrch a pod. – územia európskeho významu

Rozhľadne	Rozhľadňa na Žitavskom luhu (Maňa), Rozhľadňa Parížske močiare (Gbelce)
Vodné nádrže, rieky	rieky Váh, Nitra, Žitava
Iné prírodné atraktivity	vinohradnícka oblasť – vinohrady a vinohradnícke obce (Strekovský a Štúrovský vinohradnícky rajón, obce Strekov, Dvory nad Žitavou, Chľaba, Bíňa)
Geotermálne a minerálne pramene	termálne kúpalisko Podhájska, termálne kúpalisko Vadaš (Štúrovo), termálne kúpalisko Štrand Emila Tatárika (Nové Zámky), termálne kúpalisko v Tvrdošovciach

OKRES KOMÁRNO	
Turistika	CHKO Dunajské luhy, Národná prírodná rezervácia Čičovské mŕtve rameno, náučné chodníky
Rozhľadne	Veľké Kosihy, Kravany nad Dunajom
Vodné nádrže, rieky	rieky Dunaj, Váh, vodné plochy
Geotermálne a minerálne pramene	Kameničná, Komárno, Patince, Vojnice, Nesvady, Kravany, Marcelová, Dolný Peter, Zlatná na Ostrove, Zemianska Olča, termálne kúpalisko Patince, termálne kúpalisko Komárno

Kultúrno-historický potenciál NSK. V súlade s kapitolou Základná charakteristika Nitrianskeho samosprávneho kraja, v ktorej je rozpracovaný kraj na základe kultúrnych daností skúmaného územia, môžeme významný kultúrno-historický potenciál NSK z pohľadu využitia pre cestovný ruch zhrnúť v nasledovnom prehľade, v ktorom je taktiež zohľadnená jeho lokalizácia v rámci jednotlivých okresov.

OKRES TOPOĽČANY	
Archeologické náleziská	Ludanice, Lužany, Slovanské hradisko Bojná I. – Valy (Bojná)
Svetské pamiatky	Kaštieľ Oponice a Apponyiovské múzeum (Oponice), Tribečské vlastivedné múzeum (Topolčany), Topolčiansky hrad (Podhradie), Oponický hrad (južná časť okresu v pohorí Tribeč)
Sakrálné pamiatky	Rímskokatolícka kaplnka (severne od Nitrianskej Blatnice), Kostol Narodenia Panny Márie (Krušovce), Artikulárny evanjelický kostol (Nitrianska Streda), Kostol Všetkých svätých (Bojná)
30 národných kultúrnych pamiatok (30 obcí)	

OKRES NITRA	
Archeologické náleziská	viacero pamiatok z obdobia Veľkej Moravy (výskumy základov Pribinovho kostola), pozostatky Zoborského kláštora (areál liečebného ústavu Zobor), mesto Nitra disponuje 6 archeologickými lokalitami – hrad, Martinský vrch, Mačací hrádok, Lupka, Šindolka a Zobor), Zemný hrad (južný okraj mesta Vráble)
Svetské pamiatky	Nitriansky hrad (vrátane viacerých budov – sakrálnych pamiatok), Veľký seminár (Nitra), Malý seminár (Nitra), Kanónia – U Corgoňa (Nitra), Župný dom (Nitra), Budova radnice – Mestský dom – sídlo Ponitrianskeho múzea (Nitra), Kaštieľ Mojmirovce, kaštieľ v obciach Báb, Rumanová, Veľké Zálužie, Rišňovce, Cabaj – Čápor, Jelenec, zrúcanina Jelenecského hradu (hrad Gýmeš)
Sakrálné pamiatky	Farský kostol sv. Petra a Pavla (Nitra), Kláštor piaristov a kostol sv. Ladislava (Nitra), Kaplnka sv. Michala (Nitra), Kostol sv. Štefana Kráľa (Nitra), Kostol a kláštor Nazarénov a misijný dom Matky Božej na Kalvárii (Nitra), Kostol sv. Michala Archanjela (Dražovce), Synagóga (Nitra)
Technické pamiatky	Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre, Mašekov mlyn (Horný Ohaj)
314 národných kultúrnych pamiatok (35 obcí)	
OKRES ZLATÉ MORAVCE	
Svetské pamiatky	Kaštieľ v Topoľčiankach, Poľovnícky zámok (Topoľčiansky), Národný žrebčín (Topoľčianky), Kaštieľ v Beladiciach, Kaštieľ v Malých Vozokanoch, Kaštieľ v Zlatých Moravciach (expozícia Ponitrianskeho múzea), hrad Skýcov, zrúcaniny hradov Hrušov (Hostie), Čierny hrad (Zlatno), Zbojnícka – Živánska veža, bronzový Pamätník Lev na počesť víťazstva nad Turkami (Veľké Vozokany)
Sakrálné pamiatky	8 kostolov zapísaných v zozname NKP – Kostolany pod Tribečom, Martin nad Žitavou, Nemčiňany, Topoľčianky, Veľčice, Veľké Vozokany, Volkovce, Zlaté Moravce, dominantou okresu je Kostol sv. Juraja (Kostolany pod Tribečom) Technické pamiatky – Vodný mlyn v Machulinciach, Turecký most (Nová Ves nad Žitavou)
109 národných kultúrnych pamiatok (18 obcí)	

OKRES ŠAĽA	
Svetské pamiatky	Kaštieľ v Močenku (detský domov a dom sociálnych služieb), Kaštieľ v Šali (okresný archív), Dom ľudového bývania (Šaľa)
Sakrálné pamiatky	Románsky kostol Nanebovzatia Panny Márie (Diakovce), kostoly v Šali, Močenku, Hájskom, Nede
39 kultúrnych pamiatok (8 obcí)	
OKRES LEVICE	
Svetské pamiatky	Levický hrad (Levice, v súčasnosti expozícia Tekovského múzea), Dobóov kaštieľ (Levice), Borošov dom (Levice), Skalné obydlia (Brhlovce), pamiatky ľudovej architektúry (Bátovce – kamenné domy so sedlovými strechami a dekoratívnymi fasádami, obdobné domy sú aj v Jure nad Hronom, Devičany, Sazdice, Šarovce, Pukanec), Múzeum v Želiezovciach, Schubertov dom (Želiezovce), Hontianske múzeum (Šahy), barokové kaštieľe (Kalinčiakovo, Horša, Devičany)
Sakrálné pamiatky	Kalvária (Levice), románsky kostol Ducha Svätého (Levice – Kalinčiakovo), Klasicistický kostol sv. Michala archanjela (Levice), klasicistický kalvínsky kostol (Levice), rímskokatolícky kostol sv. Jozefa (Levice), Synagóga (Levice), rímskokatolícky kostol sv. Martina (Bátovce), evanjelický kostol (Bátovce), ranogotický kostol (Sazdice), kostol sv. Mikuláša biskupa (Pukanec)
Technické pamiatky	vodný mlyn (Bohunice), vodný mlyn (Horša), vodný mlyn (Bátovce), Tekovská hvezdáreň (Levice),
163 kultúrnych pamiatok (36 obcí)	
OKRES NOVÉ ZÁMKY	
Archeologické náleziská	hradisko Zámeček (Nitriansky Hrádok)
Svetské pamiatky	zvyšky dvoch bást (Nové Zámky), stará husárska jazdiareň (Nové Zámky), barokový kaštieľ (Palárikovo), ľudová architektúra (Veľké Lovce – Dom ľudového bývania), tufové vínne pivnice a pivničné múzeum (Chľaba)
Sakrálné pamiatky	barokový kláštor s kostolom a kaplnkou s hrobom A. Bernoláka (Nové Zámky)
149 kultúrnych pamiatok (35 obcí)	

OKRES KOMÁRNO	
Archeologické náleziská	Rímska pevnosť Kelemantia (Iža)
Svetské pamiatky	Komárňanský pevnostný systém (Komárno), systém mestského opevnenia (Komárno), historické jadro Komárna, Nádvorie Európy (Komárno)
Sakrálné pamiatky	Kostol sv. Ondreja (Komárno), Pravoslávny kostol Presvätej Bohorodičky (Komárno), Kostol sv. Rozálie (Komárno), Židovská synagóga (Komárno), Kostol sv. Ladislava (Hurbanovo)
Technické pamiatky	Vodný mlyn v Kolárove, Vodárenská veža (Komárno), Alžbetin most (Komárno), Slovenská ústredná hviezdáreň (Hurbanovo)
177 kultúrnych pamiatok (17 obcí)	

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022

Organizované podujatia. Medzi organizované podujatia zaraďujeme kultúrne, spoločenské, športové a výstavné podujatia organizované rôznymi subjektmi – komerčného a nekomerčného charakteru. V tabuľke 7 uvádzame vybrané podujatia s akcentom na potenciál turistickej návštevnosti.

Tabuľka č. 7: Vybrané podujatia v Nitrianskom samosprávnom kraji s potenciálom turistickej účasti

Názov podujatia	Účel podujatia	Miesto konania	Približný termín
Pribina Cup	súťaž v bezmotorovom lietaní	Nitra – Janíkovce	apríl
Nitriansky zraz historických vozidiel	zraz	Mojmírovce	apríl – máj
Medzinárodný vínny festival Rizlingu vlašského	súťaž vín	Svätý Peter	máj
Slovak Food Truck Fest	gastrofestival	Nitra	máj
Svätourbanské zoborské slávnosti	gastrofestival	Nitra	máj
Celoslovenské stretnutie veteránov a motoristov	zraz	Nitra	jún
Truck Country	zraz kamiónov	Nitra – Janíkovce	jún
Festival medu a regionálnych výrobkov	gastrofestival	Nitra	jún
Nitránsky street food fest	gastrofestival	Nitra	jún

Trident festoval	hudobný festival	VN Duchonka	jún
Nitriansky kiláčik	atletická súťaž	Nitra	jún
Detský festival Prázdnináčik	detské podujatie	Topoľčianky	júl
Vanlife Meet	zraz karavanov	Nitra	júl
CKT Tour	cyklistické preteky	Topoľčany	júl
Nitra, milá, Nitra	cyklus podujatí	Nitra	júl
Pribinova Nitrawa	kultúrne podujatie	Nitra	júl
Nitriansky jarmok – živo na korze	jarmok	Nitra	júl
Cyrilo-metodská národná púť	Náboženské podujatie	Nitra	5. júl
Levice žijú vínom	gastrofestival	Levice	júl
Levický jarmok	jarmok	Levice	október
Pukanské remeselnícke trhy	remeselnícky trh	Pukanec	júl
Hip Hop ŽIJE	hudobný festival	VN Duchonka	júl
Festival amatérskeho divadla	divadelný festival	Nitra	júl
Strekovský festival vína	gastrofestival	Strekov	júl
Amaro Fest – open air gipsy	hudobný festival	Nitra	júl
Tekov Fest	hudobný festival	Starý Tekov	júl
Južnoslovenské detské a mládežnícke folklórne slávnosti	hudobno-tanečný festival	Dulovce	júl
Gastro-vínne korzo Modrany	gastrofestival	Modrany	august
Hody a dožinky	gastrofestival	Nitra	august
Flaam Festival	hudobný festival	Nitra	august
Klokočinský jarmok	jarmok	Nitra	august
Slížovica – festival narodenín Horkýže Slíže	hudobný festival	Nitra	august
Labyrint Fest	séria hudobných koncertov	Nitra	august – september
Campana Fest	Hudobno-tanečný festival	Nitra	september

Beh večernou Nitrou	športová súťaž	Nitra	september
Divadelná Nitra	divadelný festival	Nitra	september
Nitranský Októberfest	gastrofestival	Nitra	október
Majstrovstvá SR v elektronických športoch	športové podujatie	Nitra	október
Medzinárodné cyklistické preteky mládeže regiónom nitrianskeho kraja	športové podujatie	územie NSK	jún – september
Oáza International gastrofestival	gastrofestival	Komoča	august

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022

Sekundárna ponuka cestovného ruchu NSK. Sekundárna ponuka cestovného ruchu vytvára podmienky na využívanie primárneho potenciálu a prispôsobuje sa mu. Tvorí ju *supraštruktúra cestovného ruchu, infraštruktúra cestovného ruchu a všeobecná infraštruktúra*.

Supraštruktúra v cestovnom ruchu v NSK. Počet ubytovacích zariadení sa v predpandemickom období (2017 – 2019) vyvíjal priaznivo, v roku 2019 najviac ubytovacích zariadení bolo v okrese Nové Zámky (o takmer 1/5 viac ako v roku 2017). Ubytovacie zariadenia patria medzi služby cestovného ruchu najviac zasiahnuté situáciou spôsobenou šírením ochorenia koronavírusu. Tento fakt spôsobil, že v dôsledku pandémie došlo aj k zníženiu ich počtu v porovnaní s rokom 2019 o takmer 10 % (najviac ich ubudlo v okrese Nové Zámky). Výnimkou je okres Zlaté Moravce, kde v roku 2021 bolo viac ubytovacích zariadení ako v roku 2019.

Vývoj počtu izieb v Nitrianskom kraji opísal podobný trend ako vývoj počtu ubytovacích zariadení v období 2017 – 2021. V roku 2019 bolo najviac izieb v okresoch Nové Zámky (2208 ks) a Nitra (1810 ks). Tieto okresy mali celkovo 62,10 % podiel na izbovom fonde ubytovacích zariadení kraja. V roku 2021 pozícia týchto 2 okresov na izbovom fonde ubytovacích zariadení kraja mierne oslabla, ich izby tvorili len 58,10 % izbového fondu ubytovacích zariadení kraja.

Počet lôžok výrazne závisí od vyššie spomenutých 2 ukazovateľov (počet ubytovacích zariadení a izieb). Trend zmien počtu lôžok (vrátane kempingových miest) v Nitrianskom kraji v období 2017 – 2021 bol takmer zhodný s trendom zmien v počte ubytovacích zariadení a izieb. V roku 2019 v Nitrianskom kraji bolo až 21 317 lôžok (vrátane kempingových miest), pričom 55,55 % podiel mali okresy Nové Zámky a Nitra. Rozsiahle obmedzenia cestovania v období 2020 – 2021 zásadne ovplyvnili vývoj počtu lôžok v kraji: v roku 2021 bolo v kraji už len 16 480 lôžok (vrátane kempingových miest). Úbytok lôžok (vrátane kempingových miest) nastal v každom okrese kraja až na 1 výnimku: v okrese Komárno došlo k nárastu počtu lôžok (vrátane kempingových miest) až o takmer 14 %.

Tabuľka č. 8: Vývoj celkového počtu ubytovacích zariadení v Nitrianskom kraji v rokoch 2017 – 2021

	2017	2018	2019	2020	2021
Nitriansky kraj	358	403	423	382	383
Okres Komárno	40	45	49	41	46
Okres Levice	47	54	53	46	47
Okres Nitra	60	60	66	62	60
Okres Nové Zámky	157	176	184	170	164
Okres Šaľa	6	14	14	12	12
Okres Topoľčany	34	37	37	31	33
Okres Zlaté Moravce	14	17	20	20	21

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2022

Tabuľka č. 9: Vývoj celkového počtu izieb v Nitrianskom kraji v rokoch 2017 – 2021

	2017	2018	2019	2020	2021
Nitriansky kraj	5 642	6 268	6 470	5 470	5 466
Okres Komárno	531	597	593	527	672
Okres Levice	753	857	771	671	673
Okres Nitra	1 716	1 731	1 810	1 322	1 239
Okres Nové Zámky	1 847	2 094	2 208	2 061	1 937
Okres Šaľa	86	226	222	132	189
Okres Topoľčany	445	473	531	441	424
Okres Zlaté Moravce	264	290	335	316	332

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2022

Tabuľka č. 10: Vývoj celkového počtu lôžok (vrátane kempingových miest) v NSK v rokoch 2017 – 2021

	2017	2018	2019	2020	2021
Nitriansky kraj	19 040	21 153	21 317	18 472	16 480
Okres Komárno	1 384	1 540	1 515	1 358	1 722
Okres Levice	2 900	3 131	2 928	2 697	2 696
Okres Nitra	4 239	4 207	4 361	2 983	2 844
Okres Nové Zámky	6 459	7 693	7 480	6 926	6 601
Okres Šaľa	195	552	557	354	484
Okres Topoľčany	3 214	3 312	3 543	3 316	1 253
Okres Zlaté Moravce	649	718	933	838	880

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2022

V súvislosti s ubytovacími zariadeniami v Nitrianskom kraji je zavedená značka „Certifikované ubytovanie na vidieku“. Ubytovacie zariadenia sú tematicky rozdelené do 4 kategórií – kultúra a vzdelávanie, pobyt pri vode,

turistika a viacúčelové ubytovanie. Do systému certifikovaného ubytovania na vidieku je celkovo zapojených 48 ubytovacích zariadení, z toho najviac v okrese Nové Zámky (14), Levice (9) a Nitra (8). Najmenej zariadení je z okresov Šaľa (2) a Topoľčany (3).

Infraštruktúra v cestovnom ruchu v NSK. V rámci Nitrianskeho samosprávneho kraja pôsobí niekoľko turistických informačných centier. Členmi Asociácie informačných centier Slovenska (AICES) so sídlom v Liptovskom Mikuláši sú dve centrá: *Turistické informačné centrum (TIC) Nitra a Leviceká informačná agentúra (Levice)*. TIC Nitra slúži ako mestské informačné centrum, ale zároveň poskytuje regionálne informácie z oblasti cestovného ruchu. K dispozícii sú sprievodcovské služby v rôznych jazykoch, cyklo prehliadky a prehliadky „like a local- ži ako miestny“ v spolupráci s Nitrianskou organizáciou cestovného ruchu. K ostatným informačným centrám patria: *Topoľčianska turisticko-informačná kancelária, Turistické informačné centrum Nové Zámky, Turistické informačné centrum Štúrovo, Informačné centrum – Podhájska, Turisticko-informačné centrum Zlaté Moravce a Turistické informačné centrum v Komárne*.

V rámci infraštruktúry cestovného ruchu bolo prostredníctvom projektu NSK „Kultúrno-turistické ciele“ v rokoch 2017 – 2018 rozmiestnených 540 smerových, tzv. hnedých tabúl k 69 cieľom s označením *kultúrno-turistické ciele*. Cieľom projektu bolo zlepšiť informovanosť turistov a ich navedenie ku kultúrnym a turistickým cieľom kraja a tým prispieť aj k bezpečnosti a plynulosti cestnej premávky.

Mesto Nitra v spolupráci s NOCR v rokoch 2016 – 2019 rozšírilo infraštruktúru cestovného ruchu v Nitre o informačné tabule – označníky významných lokalít v meste. V rámci smart turistických riešení bola v roku 2018 inovovaná mobilná aplikácia o Nitre a vyhotovené audionahrávky. Od roku 2019 funguje mobilná aplikácia Nitra na 7 pahorkoch a virtuálny sprievodca na Zoborskom kláštore. OOCR Podunajsko ponúka v rámci rozvoja cykloturistiky mobilnú aplikáciu GUIDE @ HAND Podunajsko-Dunamente. Súčasťou infraštruktúry cestovného ruchu sú aj cyklotrasy, ktoré sú v gescii NSK. V tejto súvislosti je spracovaná STRATÉGIA ROZVOJA CYKLOTRÁS V NSK NA ROKY 2021 – 2027, ktorá podrobne mapuje túto problematiku.

Všeobecná infraštruktúra. Všeobecnú infraštruktúru v rámci Nitrianskeho samosprávneho kraja tvorí:

Automobilová doprava – v Nitrianskom samosprávnom kraji môže využívať hustú sieť cestných komunikácií, a to medzi okresmi i medzinárodnými cestnými ťahmi. Prioritným cestným ťahom je ťah „E 571“ zaradený do siete rýchlostných ciest ako R1, ktorého súčasťou sú cesty I. triedy I/65 (trasa Nitra – Banská Bystrica) a I/51 (trasa Nitra – Vráble – Levice – Krupina). Ďalšie cesty I. triedy sú I/63 (trasa Ostrihom – Štúrovo – Komárno – Bratislava) napojená na I/76 (trasa Štúrovo – Želiezovce – Tlmače – Žiar nad Hronom),

I 64 (trasa Komárom – Komárno – Nové Zámky – Nitra – Topoľčany – Prievidza). Významné sú tiež cesty I/75 (trasa Šaľa – Nové Zámky – Levice – Tekovské Lužany) a I/66, ktorá je súčasťou európskeho ťahu E77 zaradená do siete rýchlostných ciest ako plánovaná rýchlostná cesta R3.

Autobusová doprava – má sieť liniek spájajúcu obce a mestá v rámci kraja, ako aj mestá s inými slovenskými a zahraničnými mestami. Pravidelná verejná autobusová doprava sa podľa toho delí do štyroch úrovní:

- Mestská hromadná doprava – pravidelná doprava vo väčších mestách kraja,
- Regionálna linková doprava – pravidelná doprava v rámci kraja,
- Vnútroštátna linková doprava – pravidelná doprava v rámci Slovenska,
- Medzinárodná linková doprava – pravidelná doprava do vybraných zahraničných miest a lokalít.

V rámci pravidelnej dopravy sú všetky mestá v kraji navzájom prepojené a priame linkové spojenia ich spájajú aj s ostatnými väčšími mestami na Slovensku. Intenzita autobusových spojení Nitry s Bratislavou je každých 30 minút počas celého dňa v čase od 05.00 hod. do 21.30 hod. Krajské mesto Nitra je tiež priamo spojené pravidelnými linkami s niektorými zahraničnými mestami, ako napríklad s Viedňou, Prahou, Bonnom, Berlínom, Londýnom, Parížom, Bruselom a Bernom.

Železničná doprava – Železničná doprava v Nitrianskom kraji zabezpečuje dostupnosť väčších miest a obcí. Regionálnu železničnú dopravu na území kraja zabezpečujú dopravcovia – Železničná spoločnosť Slovensko a Regiojet a. s. Bratislava. Železničná sieť v Nitrianskom samosprávnom kraji predstavuje 14 tratí s celkovou dĺžkou 782 km. Podľa svojho významu môžeme železničné trate rozdeliť na trate medzinárodného, celoštátneho, nadregionálneho a regionálneho významu. (obrázok 2)

Obrázok č. 2: Napojenie Nitrianskeho regiónu na železničné trate.

Zdroj: <https://www.regionnitra.sk/images/doprava-automobilova.jpg>, 2022

Podľa Plánu hospodárskeho a sociálneho rozvoja do roku 2030 počty prepravených osôb v železničnej doprave mierne klesajú, napriek bezplatnému cestovnému vybraných skupín cestujúcich. Podľa počtov vlakov osobnej dopravy je najviac zaťažená trať 130 Galanta – Nové Zámky a krátky úsek Nitra – Lužianky, pričom väčšinu tvoria prímestské vlaky. Železničná sieť Nitrianskeho samosprávneho kraja trpí vo veľkom rozsahu na zastaranosť a nedostatočnú údržbu. Pre diaľkovú dopravu je Nitriansky samosprávny kraj previazaný uzlami Nové Zámky, Štúrovo, Levice, Úľany nad Žitavou a Šurany. Uzly Nové Zámky a Štúrovo slúžia na prepojenie regiónu s Bratislavou, Budapešťou a Prahou vlakmi kategórie EC. Železničné stanice Šurany, Levice a Úľany nad Žitavou spájajú región s Košicami, Zvolenom, Banskou Bystricou a Bratislavou. Tieto stanice sú obsluhované vlakmi kategórie R. Z pohľadu prímestskej a medziregionálnej dopravy je región obsluhovaný vlakmi kategórie REX a Os. REX slúžia na prepojenie Hornej Nitry s hlavným mestom Bratislava. V roku 2019 došlo k rozvoju dopravnej obsluhy na úseku Šahy – Zvolen, čím sa skvalitnilo prepojenie Nitrianskeho samosprávneho kraja s Banskobystrickým samosprávnym krajom. Z pohľadu Nitry ako krajského mesta treba spomenúť, že železničná stanica v meste nezodpovedá potrebám súčasnej cestovateľskej verejnosti a turistov. Nedostatky sa týkajú

predovšetkým stavu budovy. Tento fakt výrazne poškodzuje imidž krajského mesta v očiach návštevníkov (domácich i zahraničných).

Letecká doprava – V dostupnosti Nitrianskeho samosprávneho kraja sa nachádzajú medzinárodné letiská v Bratislave, vo Viedni, v Budapešti či v Brne. Samotný Nitriansky samosprávny kraj je prístupný aj leteckou dopravou. Medzinárodné letisko Nitra – Janíkovce (ICAO skratka LZNI) leží približne 3 km južne od mesta Nitra, vedľa obce Janíkovce. Letisko má nadmorskú výšku 135 m, k dispozícii má trávnatú vzletovú a pristávaciu dráhu orientovanú v smere 150/330 stupňov. Dráha je dlhá približne 1200 m a je usposobená pre prevádzku lietadiel do maximálnej vzletovej hmotnosti až 5600 kg. Informačná frekvencia letiska je 123.4 MHz. Letisko je prevádzkované Aeroklubom Nitra. Okrem klubu tu pôsobia dve spoločnosti: Aero Slovakia (letecké práce) a Aeropro (výrobca ultraľhkých lietadiel Eurofox). Letisko poskytuje službu colnej a pasovej kontroly pre medzinárodné prilety po objednaní.

Vodná doprava – Prepojenie Slovenska so štátmi juhovýchodnej a západnej Európy je zabezpečené riekou Dunaj (vodná cesta Dunaj – Mohan – Rýn). Prístav s celoštátnym významom v kraji sa nachádza v meste Komárno. Služi v rámci nákladnej dopravy. Osobná lodná doprava využívaná aj na rekreačné účely je zabezpečovaná taktiež prístavom Komárno, ktorý slúži prevažne na vnútroštátne účely. Je využívaný najmä v letných mesiacoch, kedy premávajú výletné lode do Bratislavy a iných miest na Dunaji. Zaujímavosťou regiónu je aj prístav Patince, nachádzajúci sa na riečnom kilometri č. 1752. Výletná loď WELLNESS I premáva do miest Komárno, Štúrovo a Ostrihom (Maďarsko).

Záver. Z predkladanej analýzy je evidentné, že Nitriansky samosprávny kraj disponuje primárnym i sekundárnym potenciálom cestovného ruchu, čo mu dáva predpoklady pre pestrú ponuku atraktivít a zariadení cestovného ruchu. V súlade s produktovými skupinami v navrhovanej celoslovenskej Stratégií rozvoja udržateľného cestovného ruchu do roku 2030 spomenutej v úvode príspevku a realizovanou analýzou Nitrianskeho samosprávneho kraja môžeme konštatovať, že rozvojové aktivity kraja sa môžu opierať o viaceré druhy cestovného ruchu. Konkrétne je možné zmieniť letný cestovný ruch, rekreačný cestovný ruch, kúpeľný a zdravotný cestovný ruch, kultúrne a mestský cestovný ruch, pútnický/náboženský cestovný ruch, športový vidiecky cestovný ruch, vidiecky cestovný ruch a agroturistiku, ekologický cestovný ruch a MICE.

Aby cestovný ruch fungoval, je potrebná zainteresovanosť a kooperácia viacerých subjektov, súčinnosť všetkých aktérov cestovného ruchu.

Literatúra a pramene:

- Nitriansky samosprávny kraj. [online] (cit. 05. 07. 2022). Stratégia rozvoja cyklotrás v NSK na roky 2021 – 2027. Dostupné na: <https://visitnitra.eu/wp-content/uploads/2021/01/Strategia-rozvoja-cyklotras-v-NSK-na-roky-2021-2027.pdf>
- PIVARČIOVÁ, A., ZAUJECOVÁ, T., PALENČÍKOVÁ, Z. Stratégia rozvoja cestovného ruchu v meste Nitra 2021-2031 analytická časť A. [online] (cit. 11. 03. 2022). Dostupné na: <https://visitnitra.eu/wp-content/uploads/2021/01/Strat%C3%A9gia-rozvoja-cestovn%C3%A9ho-ruchu-v-meste-Nitra-na-roky-2021-2031.pdf>
- Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja nitrianskeho samosprávneho kraja do roku 2030. Analytická časť dokumentu aktuálna k 19.10.2021. [online] (cit. 21. 02. 2022). Dostupné na: <https://www.enviroportal.sk/sk/eia/detail/program-hospodarskeho-rozvoja-socialneho-rozvoja-nitrianskeho-samospra-1>
- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na roky 2020 – 2024 z perspektívy cestovného ruchu. [online] (cit. 26. 05. 2022). Dostupné na: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/cestovny-ruch-7/informacie/cestovny-ruch/cestovny-ruch-v-programovom-vyhlaseni-vlady-sr-2020-2024>
- Stratégia rozvoja cyklotrás v NSK na roky 2021 – 2027. [online] (cit. 01. 08. 2022). Dostupné na: https://www.dedinka.sk/evt_file.php?file=5586.Strategia-rozvoja-cestovného-ruchu-v-meste-Nitra-na-roky-2021-2031 (Časť A: Analýza súčasného stavu – cestovný ruch v meste Nitra). [online] (cit. 14. 06. 2022). Dostupné na: <https://www.nitra.eu/data/page/nitra.eu/9705/strategia-rozvoja-cestovného-ruchu-v-meste-nitra-pre-roky-2021-2031-analyticka-cast.pdf>
- ŠPILKA, J. Nitriansky kraj v číslach 2020. [online] (cit. 03. 06. 2022). Dostupné na: <https://slovak.statistics.sk/PortalTraffic/fileServlet?Dokument=fe553fa9-263a-4652-bdcd-3e00a7177c14>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. [online] (cit. 12. 01. 2022). Dostupné na: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/regional/nitriansky%20kraj/news!/ut/p/z1/jZFNT4NAEIZ_Sw9cd4ddl28bTEFDKmlsBT3YmiDFMNHQ7H8fbHqwUSxc5vkeZ9M5sUaZ1i3-Uq86Hq2rye9idtP6fhRiyXpgSPJyYE63WsUhFROyF4dwVcT_oWDwFE6DEIpK-2TkQpSlr1LXn4YyTclp8B9Lx-h_U
- Územné a správne usporiadanie Slovenskej republiky. [online] (cit. 03. 06. 2022). Dostupné na: <https://www.minv.sk/?uzemne-a-spravne-usporiadanie-slovenskej-republiky>

Kontakt:

PhDr. Katarína Kompasová, PhD.
ÚMKTKE FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra,
E-mail: kkompasova@ukf.sk

Ekonomické aspekty ľudskej tvorivosti

Kristína Jakubovská

Kľúčové slová: kreativita, kreatívna ekonomika, kultúra, umenie, umelecká výchova, kulturológia

Key words: creativity, creative economy, culture, arts, arts education, Cultural Studies

Abstract: The article deals with economical aspects of human creativity and cultural and artistic creative process. The author presents new trends coming under the framework of the creative economy and presents art, culture and cultural heritage as central elements within the creative sector. She also explains the potential of cultural and artistic activities of children in the context of conscious and systematic formation of creative classes. What are the place and job perspectives of cultural studies specialists in this new economical era?

Úvod. Jednou z najvýznamnejších ľudských vlastností je tvorivosť – schopnosť vytvárať, realizovať svoju predstavu a „vdýchnuť jej život“. Tvorivosť je súčasne schopnosťou pozeráť sa na veci iným spôsobom, prichádzať s novými riešeniami, vytvárať nové hodnoty, produkty, koncepcie, nástroje. Ide o vlastnosť a súčasne schopnosť, ktorá je tiež neoddeliteľnou činnosťou ľudských spoločenstiev a predstavuje jeden z najcennejších kapitálov jednotlivca. Ľudská tvorivosť má ekonomické aspekty, ktoré sa čoraz intenzívnejšie zdôrazňujú v kontexte rozvoja kreatívnej ekonomiky a kreatívneho priemyslu. V jednotlivých modeloch kreatívneho sektoru a priemyslu pozorujeme významnú (v niektorých prípadoch centrálnu) pozíciu umenia, kultúry a kultúrneho dedičstva. Kultúrne hodnoty a kultúrno-umelecká kreativita sa

v prostredí kreatívnych miest a tried vnímajú ako základný faktor rozvoja tvorivého prostredia a inšpirácia pre jednotlivé kreatívne činnosti (umelecké aj neumelecké). Môžeme pozorovať prieniky umeleckej tvorivosti do oblasti exaktných vied či technologických pracovných tímov v záujme efektívnejšieho hľadania inovačných riešení. V súvislosti s danou ekonomickou orientáciou sa naskytá otázka, aké miesto majú v týchto procesoch kulturológia (ako vedná disciplína) a kulturológovia (odborníci na kultúrne procesy a kultúrny manažment). Cieľom predloženej štúdie je prostredníctvom metód syntézy, analýzy a exemplifikácie skúmať 1/ ľudskú tvorivosť ako imanentnú súčasť ľudského a kultúrneho bytia, 2/ ekonomické aspekty ľudskej tvorivosti a kultúrno-umeleckých aktivít v kontexte rozvoja kultúrneho a kreatívneho priemyslu a 3/miesto kulturológie a kulturológov v týchto procesoch.

Podoby ľudskej tvorivosti. Arthur J. Cropley poukazuje na trojité nazeranie na kreativitu z pozície súboru ľudských vlastností (*creative personality* – ang. kreatívna osobnosť), procesu (*creative thinking* – ang. tvorivé zmyšľanie, uvažovanie) a výsledku našej činnosti (*creative product* – ang. kreatívny produkt). Zároveň si všíma kauzálnu líniu ľudskej tvorivosti. Tvorivosť je príčinou (pozn. autorky motívom, pohnútkou) a tiež následkom, výsledkom (v podobe diela, myšlienky, hmotného výstupu). Vysvetľuje, že „ľudská kreativita spôsobuje, že sa správame určitým spôsobom“ a súčasne „určitý druh produktu je výsledkom osoby a procesu“. (Cropley, 2011: 2)

Tvorivosť je hybnou silou, ktorá pomáha spoločenstvu prispôbovať sa zmeneným podmienkam, potrebám a pružne reagovať na nové výzvy. Tvorba je dôležitou ľudskou potrebou, prostredníctvom ktorej naplňame svoje poslanie, využívame a rozvíjame vlastný potenciál. Tvoríme našimi rukami, myslou a tiež srdcom. Tvorivosť a tvorbu využívame ako nástroje sebarealizácie, naplňajú náš život špecifickým zmyslom, krásou a harmóniou, pomáhajú nám osobnostne rásť, humanizovať a zušľachťovať sa. Ľudská tvorivá činnosť má pragmatický a tiež kultivujúci rozmer. Zároveň sú univerzálne prítomné, vlastné ľudstvu v jeho diverzite a od počiatkov. „Kreativitu nachádzame vo všetkých spoločnostiach a krajinách – bohatých alebo chudobných, veľkých či malých, vyspelých alebo rozvojových. Slovo kreativita sa spája s originalitou, imagináciou, inšpiráciou, dôvtipom a vynaliezavosťou. Vnútnou charakteristikou jedinca je byť vynaliezavý a vyjadrovať nápady; v spojení so znalosťami, tieto nápady predstavujú podstatu intelektuálneho kapitálu.“ (UNCTAD, 2008: 3)

O ľudskej kreativite môžeme hovoriť aj v kontexte určitého nonkonformizmu. Na Slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave je pojem nonkonformizmus definovaný ako „neprispôsobovanie sa všeobecným normám a pravidlám, zotrvávanie na vlastných názoroch, nonkonformita“. ¹ Nonkonformizmus v kontexte krea-

¹ Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=nonkonformizmus&s=exact&c=G168&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=scs&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=bernolak&d=obce&d=priezviska&d=un#>

tivity znamená odchyľovanie sa od zaužívaných spôsobov, riešení a hľadanie alternatív. Nicholls (Kloudová, 2010: 24) spája kreativitu s nonkonformizmom, s otvorenosťou, preberaním rizika či zmyslom pre humor. Môžeme súhlasiť s tým, že v podmienkach otvorenosti a vzletu mysle vznikajú nové funkčné, filozofické a tiež estetické hodnoty.

Americký antropológ Murphy (2006: 30 – 31) poukazuje na to, že základným atribútom človeka a kultúry je schopnosť poznávať a klasifikovať, vnášať do vzťahov zmysel. Murphy (2006: 32) chápe kultúru ako „celistvý systém významov, hodnôt a spoločenských noriem, ktorými sa riadia členovia danej spoločnosti a ktoré prostredníctvom socializácie odovzdávajú ďalším generáciám.“ O tvorivosti nemusíme uvažovať len v kontexte vyrobených artefaktov, umeleckej činnosti či vedeckých a filozofických ideí. Kultúra samotná je kreatívnym ľudským konštruktom a spleťou zložitých vnútorných vzťahov. Klasifikačné a symbolické systémy, ktoré utvárame, v sebe kumulujú individuálnu a kolektívnu empiriu a stávajú sa predmetom objektivizácie. Ľudská tvorivosť sa premieta vo zvýznamnení okolitého sveta, dokonca aj samotného ľudského tela. Britská antropológička Fiona Bowie poukazuje na to, ako sa naše vlastné telo stáva súborom rozmanitých významov a symbolickej interakcie so spoločnosťou. Ani ruky nie sú „len rukami“. Nadväzuje na dielo Roberta Hertza, študujúce symboliku ľavej a pravej ruky v kultúrach (*Right and left: Essays on Dual Symbolic Classification*; z ang. Pravá a ľavá: eseje o duálnej symbolickej klasifikácii). ² Hertz (Bowie, 2008: 48 – 51) si všíma, ako sa ľudské ruky stávajú pozoruhodnou spoločenskou štúdiou normy a odchýlky, mužského a ženského, svetlého a temného, poukazuje na univerzálne prítomné znevýhodňovanie ľavej ruky v porovnaní s pravou. Vytvárame „zmysluplné svety a zmysluplné vzťahy.“ (Bowie, 2008: 45)

Každá doba aktualizuje, pretvára a znovu vytvára svoje zmysluplné svety. Tento proces vždy prebieha v špecifickom sociokultúrnom, filozofickom, ideologickom, politickom a ekonomickom kontexte. V našej tradičnej kultúre vidíme tiež procesy vnášania špecifického zmyslu do prírodných a kultúrnych prvkov, udalostí a situácií. Významným spôsobom sa symbolické koncepty prejavujú v poverových predstavách ľudu. Čaplovič (1997: 115), slovenský etnograf a publicista prelomu 18. a 19. storočia, v diele *Etnografia Slovákov v Uhorsku* uvádza: „Pri požiaroch sa robí niečo špecifické: ak sa v pekárni ³ zabudnutý bochník chleba prehodí ponad horiaci dom, oheň sa už potom ďalej nešíri. Také isté služby urobí aj vajce s prieškorbkom (s mäkkou škrupinou), ak sa označí červeným krížom a prehodí ponad oheň. Avšak najlepší prostriedok na zastavenie požiaru je, ak niekto nahý obehne okolo horiaceho domu. Verí sa, že oheň, ktorý zapáli podpaľač alebo sa vznieti bleskom, sa môže zhasiť iba mliekom.“ Pre moderného človeka môže tento kauzálny reťazec akcie

² Hertz napísal dielo v roku 1909, bolo preložené a vydané v angličtine v roku 1973.

³ V pekárni (v peci).

a reakcie pôsobiť úsmevne. Symbolické a klasifikačné systémy sú prostriedkom, ako ľudia „uchopujú“ svet, orientujú sa v ňom, nachádzajú v ňom poriadok a oporné body.

Ľudská tvorivosť má aj ekonomický rozmer. Od počiatkov existencie ľudských spoločenstiev a ich komunikácie dochádzalo k výmene statkov (produktov ich činnosti). Takto sa formovali základy ekonomiky a trhu ako miesta výmeny. V súčasnej postmodernej dobe čelíme zmene v nazeraní na ľudskú kreativitu. Ako poukazuje Kloudová (2010: 17): „*Přestože je kreativita a její vazba na učení a zkušenosti běžně považována za podmínku vzniku a šíření inovací, zdůraznění samotné kreativity se stává základem úplně nového směru s potenciálem tvorby nového ekonomického paradigmatu tzv. kreativní ekonomiky*“.

V podmienkach kreatívnej ekonomiky je kľúčovým kapitálom podniku kreativita a inovatívnosť zamestnancov. Individuálna kreativita sa stáva významnou devízou a zdrojom konkurencieschopnosti jednotlivca. Je to jeho osobnostná charakteristika, súbor talentov, spôsob, ako pristupuje k tvorbe, ako sa otvára novým možnostiam a pestuje svoju víziu. Hodnoty, ktoré sú žiadané, sú prítomné v každom z nás a dávajú nám väčšiu možnosť seberealizácie a slobody. Orientácia na kreativitu vytvára potrebu kreativitu rozvíjať, čím vzniká priestor pre rozvoj človeka samotného. Pojem kreatívna ekonomika bol prvýkrát použitý Howkinsom v jeho rovnomennom diele *Kreatívna ekonomika: ako ľudia zarábajú na myšlienkach* (*The creative economy: How People Make Money from Ideas*). Howkins poukazuje na to, že „*kreativita nie je nová a ani ekonomika, nová je povaha a rozsah vzťahu medzi nimi, ako sa kombinujú za účelom tvorby jedinečnej hodnoty a bohatstva*“. (UNCTAD, 2008: 15) Ako poukazuje Konferencia Spojených národov pre obchod a rozvoj pri OSN (UNCTAD⁴), kreatívna ekonomika sa stále formuje a jej rámec sa reflektuje a aktualizuje. Operujú s viacerými definíciami tohto pojmu. Popri akcente na kreativitu tiež zdôrazňujú význam znalostí a technológií, ktoré vnímajú ako dôležitú súčasť kreatívnej ekonomiky. „*Kreatívna ekonomika je vyvíjajúci sa koncept, ktorý sa zakladá na súhre ľudskej kreativity a myšlienkach a intelektuálnom vlastníctve, vedomostiach a technológii. Ide o ekonomické aktivity založené na znalostiach, na ktorých stojí kreatívny priemysel*“. (UNCTAD, 2008: 3)

Zmenu v chápaní a aplikovaní pojmu kreativita si všíma aj teoretik kreativity a edukačnej psychológie Cropley. Poukazuje na skutočnosť, že pohľad na kreativitu sa v posledných rokoch mení. Keď hovoríme o kreativite, nemyslíme tým len umenie. Okrem pôvodnej konotácie estetickej kreativity sa pojem rozšíril a začal sa výraznejšie aplikovať na ďalšie oblasti spoločenského života a produkcie (výrobu strojov, technológie, medicínske služby, pre oblasť marketingu, financií, poľnohospodárstva, obrany či dokonca práva a jeho

uplatňovania). Kreativita týmto, okrem estetických kvalít, obsiahla aj oblasť tzv. funkčnej kreativity. Cropley (2011: 3, 5) tiež vysvetľuje, že jedinečnosť vytvoru plynúca z kreativity je jeden aspekt. Druhým významným atribútom sa stáva jeho efektívnosť. Obe vlastnosti sú dôležité a relevantné.

Kreatívna ekonomika stimuluje regeneráciu lokalít a regiónov. Predstavuje ľahšie formy hospodárskej činnosti, orientuje sa na kultúrne hodnoty lokalít a ich aktívny kultúrno-spoločenský život, významnou hodnotou sa stáva tradícia, kultúrne dedičstvo, živá kultúra a umenie. Kultúrno-umelecké hodnoty profilované v horizonte času a aktuálna kultúrno-umelecká tvorba sú významnými faktormi stimulujúcimi kreatívne prostredie, imagináciu, inovatívnosť a hľadanie alternatívnych riešení. Pre kreatívnych pracovníkov v oblasti technológií, marketingu, médií, dizajnu a i. sú významným zdrojom inšpirácie a relaxácie povzbudzujúcej tvorivý stav „*flow*“ (otvorený, meditatívny stav mysle charakteristický voľnou a spontánnou tvorivosťou). Kreatívni pracovníci vyhľadávajú prostredie, ktoré je pre nich podnetné a stimulujúce. Ide o prostredie, v ktorom cítia slobodu, poskytuje im priestor pre seberealizáciu a podporu vo svojej činnosti. (Jurénė – Jurenienė, 2017: 216) Litovské teoreticky kreatívnej ekonomiky Jurénė a Jurenienė (2017: 217) poukazujú na to, že paradigma kreatívnej ekonomiky otáča pohľad na kultúru. Jej pozícia sa mení z pôvodne vedľajšieho produktu ekonomického života na kľúčový faktor ekonomiky. Stáva sa motorom, ktorý generuje vhodné podmienky pre ekonomické aktivity.

Ústrednou časťou kreatívnej ekonomiky je kreatívny priemysel. Podľa Kloudovej (2010: 34) predstavuje „*odvětví podnikání, na němž se významnou měrou podílí kreativní pracovníci, jejichž výstupy jsou silně závislé na nových nápadech, uměleckém ztvárnění, výskumu a neustálých inovacích*“. Reis (2008: 17) hovorí o kreatívnom priemysle ako o priemysle orientovanom na kreativitu, talent a zručnosti jednotlivca. Podľa nej má potenciál generovať blahobyt, pracovné pozície a rozvíjať intelektuálne vlastníctvo. Existuje viacero definícií a tiež modelov kreatívneho priemyslu. Pre náhľad do jeho vnútornej štruktúry využijeme model UNCTAD. Podľa tohto modelu sa kreatívny priemysel skladá zo štyroch hlavných oblastí, pričom každá má svoje podoblasti. Medzi štrukturálne komponenty kreatívneho priemyslu zaraďujeme:

KULTÚRNE DEDIČSTVO. Je „*dušou*“ kultúrneho a kreatívneho priemyslu. Predstavuje základ každej klasifikácie kreatívneho priemyslu. Odkazuje na tradičné poznanie a kultúrne prejavy ako súčasť ľudových diel, folklóru, tradičných osláv a pod. Táto kategória pozostáva z nasledovných súčastí:

- **Tradičné kultúrne prejavy:** umenie, remeslá, festivaly a oslavy
- **Kultúrne miesta:** archeologické lokality, múzeá, knižnice, výstavy a i.

⁴ Ang. názov znie United Nations Conference on Trade and Development.

1. UMENIE

Táto kategória zahŕňa kreatívne oblasti založené na umení a kultúre. Umelecké dielo sa vníma v tomto kontexte ako dielo ovplyvnené kultúrnym dedičstvom, symbolickými významami, identitou a kultúrnymi hodnotami. Pozostáva z dvoch podkategórií:

- **Výtvarné umenie** (maľba, sochárstvo, fotografia a starožitnosti)
- **Performatívne umenie** (živá hudba, divadlo, opera, cirkus, bábkarstvo a i.)

2. MÉDIÁ

Táto oblasť pozostáva z dvoch podoblastí. Sú nimi médiá s cieľom komunikovať s rozsiahlym publikom, ktoré prinášajú kreatívny obsah:

- **vydavateľstvo a tlačné médiá** (knihy, tlač a ďalšie publikácie)
- **audiovizuálne médiá** (film, televízia, rádio a ďalšie formy vysielania)

3. FUNKČNÉ VÝTVORY

Skupina pozostáva z oblastí priemyslu viac orientovaných na poskytovanie služieb a na dopyt. Produkuje služby a tovary sledujúce funkčné ciele. Pozostáva z troch súčastí:

- **Dizajn** (interiérový dizajn, grafika, móda, šperky, hračky)
- **Nové médiá** (softvér, video hry, digitalizovaný kreatívny obsah)
- **Kreatívne služby** (architektúra, reklama -R&D⁵, digitálne a ďalšie príbuzné kreatívne služby) (UNCTAD, 2008, s. 13 – 14)

V uvedenej klasifikácii si môžeme všimnúť významné miesto kultúrneho priemyslu. Kultúrnemu dedičstvu, jeho manažovaniu, kultúrno-spoločenskému životu a realizácii umeleckých aktivít a tvorbe je venovaná prvá a druhá oblasť. Kultúrne dedičstvo je prezentované ako „duša kreatívneho priemyslu“. Podobný pohľad na umenie a kultúrne dedičstvo nachádzame aj v modeli sústredných kruhov, vypracovanom Throsbom (2008: 149 – 150). Podľa tohto modelu sa oblasti kultúrneho priemyslu nachádzajú v jeho vnútornej časti:

- **core creative arts** – ang. hlavné kreatívne umenie v podobe literatúry, hudby, javiskového umenia a výtvarného umenia;
- **other core cultural industries** – ang. ďalšie hlavné oblasti kultúrneho priemyslu v podobe filmu, knižníc a múzeí;

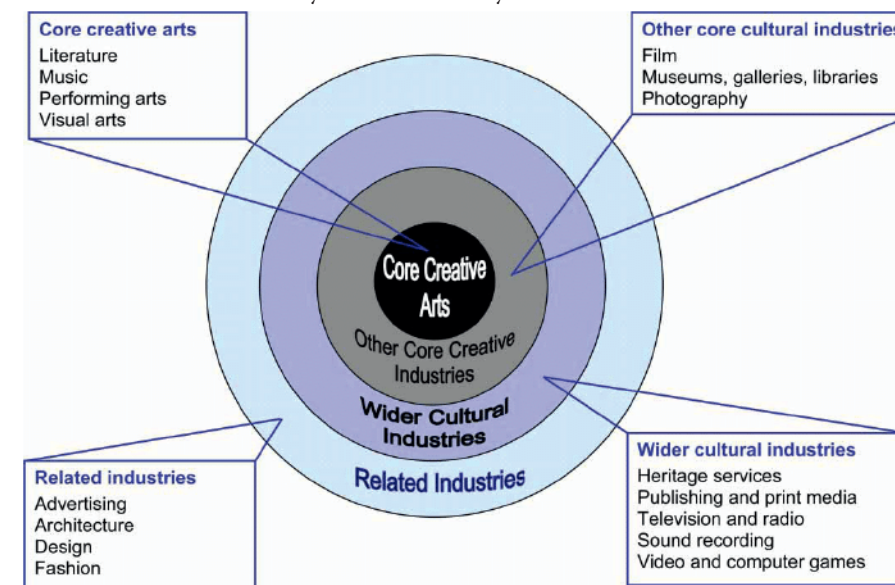
Ako vidíme, umenie je umiestnené v úplnom strede, znázorňuje „čistú kreativitu“. Ostatné sústredné kruhy na oblasť umenia a kultúry nadväzujú alebo z nich čerpajú inšpiráciu. Sem zaraďujeme ďalšie dva sústredné kruhy, nachádzajúce sa vo vonkajšej časti modelu.

- **Wider cultural industries** – ang. širšie oblasti kultúrneho priemyslu, ide o pamiatkovú starostlivosť, vydateľskú činnosť, zhotovovanie zvukových záznamov, televíziu, rozhlas, video hry a počítačové hry;

- **Related industries** – ang. spríbušené priemyselné oblasti, medzi ktoré Thorsby radí reklamný priemysel, architektúru, dizajn a módný priemysel; (viď obrázok pod textom).

Thorsby (2008: 149) vysvetľuje, že „v strede sú hlavné oblasti priemyslu, ktorých proporcia kultúrneho ku komerčnému obsahu sa, podľa daných kritérií, považuje za najvyššiu, s vrstvami smerujúcim von z centra ako kultúrny obsah úmerne klesá v prospech komerčnej hodnoty produkovaných komodít alebo služieb.“

Obrázok č. 1: Model sústredných kružníc Thorsbyho

Zdroj: Thorsby, 2008

Diskutabilné je nezaradenie výskumných, vedeckých a vzdelávacích aktivít do týchto modelov. UNCTAD argumentuje nedostatočným empirickým výskumom vzťahu medzi vedou, výskumom a dynamikou kreatívnej ekonomiky, hoci súhlasia s ekonomickým prínosom vedecko-výskumnej činnosti. (UNCTAD, 2008: 14 – 15) V iných definíciách nachádzame aj oblasť vedy, výskumu a vzdelávania ako súčasť kreatívneho priemyslu. Pracovníci výskumných centier a univerzít sú podľa týchto konceptov radení do kategórie tzv. kreatívnej triedy, t. j. medzi kreatívnych pracovníkov s dominanciou vedeckej kreativity. Napríklad Kloudová (2010: 21) zaraďuje do kreatívneho priemyslu mediálny priemysel, film, hudobný priemysel, počítačové hry, výskum a kultúrny priemysel. Florida v diele *Nárast kreatívnej triedy: a ako transformuje prácu, voľný čas a každodenný život* (*The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*) definuje

⁵ R&D – ang. „research and development“ (výskum a vývoj).

kreatívnych pracovníkov. Radí medzi nich vedcov, inžinierov, dizajnérov, architektov, pracovníkov z oblastí umenia, zábavy a vzdelávania. Sú to pre neho pracovníci vytvárajúci kreatívne obsahy, nové myšlienky a vyvíjajúci technológie a technologické produkty. Hlavným špecifikom ich práce je po pri kreativite samostatnosť a nezávislosť. Delí ich na dve skupiny:

- **super kreatívne jadro**, ktoré sa zameriava na inovatívne a kreatívne obsahy, služby a produkty (vedeckí pracovníci, umelci, inžinieri, univerzitní profesori, spisovatelia, návrhári, architekti a i.)
- **kreatívni profesionáli**, ktorí pracujú v kreatívnom priemysle a sú na nich kladené intenzívne požiadavky v oblasti znalostí (profesionáli z oblasti managementu, zdravotníctva, high-tech sektoru či finančníctva) (Florida In: Kloudová, 2010: 25 – 27)

Kultúra a umenie sú v jadre kreatívneho priemyslu a súčasne predstavujú faktor stimulujúci ďalšie formy kreativity a formujúci kreatívne prostredie. Kultúra v podobe kultúrnej infraštruktúry je kľúčový nástroj socializácie, demokratizácie spoločnosti a sociálnej inklúzie. Na tento významný vplyv kultúrnych inštitúcií poukazuje aj Earlová (2013: 536), popisujúca meniaci sa status a rolu kultúrnych inštitúcií a konkrétne múzeí v 21. storočí. Socializačný, demokratický a sociálno-inkluzívny význam umenia a kultúrnej infraštruktúry sa zdôrazňoval vo Francúzsku už na prelome 19. a 20. storočia a opätovne sa reflektoval po druhej svetovej vojne (Quemin, 2017: 295 – 296), v 90. rokoch 20. storočia v kontexte prvých konceptov kreatívnej ekonomiky (v Austrálii a Veľkej Británii) (Kloudová, 2010: 30 – 31), ako aj v neskorších stratégiách jej rozvoja v jednotlivých štátoch.

Orientácia na rozvoj kreatívnej ekonomiky ako nového trendu, ktorý je nevyhnutné rozvíjať, je deklarovaná aj v našom politickom a legislatívnom prostredí (Stratégia kultúry a kreatívneho priemyslu Slovenskej republiky 2030, Akčný plán rozvoja kultúrneho a kreatívneho priemyslu na roky 2020+, Východiská stratégie rozvoja kreatívneho priemyslu v Slovenskej republike z roku 2014). Na druhej strane vyznieva až paradoxne dlhodobá diskusia v našej spoločnosti o význame a mieste kultúry v nej. Kultúra (kultúrna infraštruktúra, kultúrne iniciatívy, výskum v oblasti kultúry či jej štúdium) je významne poddimenzovaná a profilový odbor, ktorý sa zameriava na jej kvalitatívne a kvantitatívne parametre a strategický rozvoj – kulturológia, je spoločensky a akademicky marginalizovaný. Hovorí to o nesystémovosti prístupu k riešeniu problematiky, o neznalosti hlbších súvislostí vzťahu umenia, kultúry a ekonomiky. Základom kreatívneho sektoru (ako je zrejme aj z vyššie uvedených modelov kreatívneho priemyslu) sú umenie, kultúra a kultúrne dedičstvo a s nimi súvisiace produkty a služby. Tieto hodnoty pozitívne determinujú a formujú všetky ostatné pridružené bližšie či vzdialenejšie kreatívne výstupy a ekonomické aktivity. Z perspektívy kreatívneho sektoru ako jedného z najdynamickejších sa rozvíjajúcich sektorov vyspelých ekonomík

v súčasnosti je nedoceňovanie umenia a kultúry ako faktorov ekonomického rozvoja a rozvoja regiónov významnou strategickou chybou.

Ekonomický kapitál a potenciál umenia a kultúrno-umeleckej činnosti nespočíva len v schopnosti tieto statky (či už umelecké diela alebo služby v rámci kultúrnej infraštruktúry) speňažiť (monetizovať). Spočíva v tom, že umenie a kultúrno-umelecká činnosť predstavujú kľúčový faktor rozvoja kreativity a kreatívnej ekonomiky. Na kreativitu uplatňovanú v jednotlivých sférach ekonomického života môžeme nazerať cez prizmu niekoľkých kategórií: umelecká, vedecká, technická, ekonomická kreativita a i. Umelecká kreativita (kreativita podnietená v tvorivom kultúrno-umeleckom procese, pri recepcii umeleckého diela, pod vplyvom umeleckého prostredia) stimuluje ďalšie druhy kreativity. Dôkazom toho je aj fakt, že v Laboratóriu prúdového pohonu Národného úradu pre letectvo a kozmonautiku (*Jet Propulsion Laboratory of NASA*) sa vo výskumnom tíme okrem špičkových inžinierov a technologov nachádzajú aj umelci, ktorých úlohou je facilitovať a iniciovať zmýšľanie vedcov spôsobom „out of box“ (mimo škatule, t.j. mimo ustálených noriem a vzorov uvažovania o probléme, hľadanie inovatívnych riešení problémov).⁶ Súvisí to s tým, že umelecká činnosť a kreativita je otvorenejšia, dynamickejšia ako vedecká, technická či ekonomická kreativita. Neustále prekračuje hranice konvenčného nazerania (napríklad na umelecké dielo) (Noël, 1999: 206 – 208) a intenzívne rozvíja abstraktné myslenie človeka. Iným príkladom je etablovanie edukačného programu vzdelávania umením (*arts education*) na základných a stredných školách v Los Angeles prostredníctvom siete umeleckých centier a škôl. Ide o kultúrne inštitúcie a občianske iniciatívy zamerané na umenie, ktoré rozvíjajú umelecké, komunikačné a kooperačné kompetencie žiakov. Na základe vedenej štatistiky a výskumov je zrejme, že ide o systematický prístup zameraný na rozvoj budúcej kreatívnej triedy (kreatívnych zamestnancov) v jednom z globálnych kreatívnych miest.⁷ Ich edukačný program zdôrazňuje sociálno-inkluzívny prístup. Znamená to, že prístup k umeniu a umeleckej výchove žiakov a študentov má byť pre všetkých (bez ohľadu na socioekonomické, etnické, náboženské, kultúrne a i. zázemie), čím sa podporuje rovnosť ich šancí získať v budúcnosti prestížne zamestnanie kreatívca. Na význam umenia a kultúry pre rozvoj kreatívnej ekonomiky a miesta poukazujú aj Jurén a Jurenien (2017: 215 – 218), ktoré sa venujú výskumu fenoménu kreatívneho mesta, jeho faktorov a charakteristických prvkov. Jednou z kľúčových charakteristík kreatívnych miest je úroveň kultúrno-spoločenského a umeleckého života a pestrosť kultúrnej ponuky, čo prispieva k vytváraniu *genia loci* miesta pretkaného diverzitou

⁶ Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=rzTtZgdHvyo&t=1501s> (dokumentárny film State of Creativity).

⁷ Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=rzTtZgdHvyo&t=1501s> (dokumentárny film State of Creativity).

a kreativitou. Kreatívne mesto je v prvom rade mesto charakteristické kultúrnou diverzitou, otvorenosťou, umením, kultúrou, novými technológiami, ako aj administratívou, ktorá nie je skostnatelá a byrokratická, ale pružne reaguje na nové podnety a prijíma inovatívne idey svojho kreatívneho sociálneho kapitálu.

Ekonomika talentu a nápaditosti. Viacerí teoretici kreatívnej ekonomiky zdôrazňujú, že orientácia na ľudskú kreativitu dáva priestor ľuďom rôzneho sociokultúrneho a socioekonomického zázemia realizovať sa a aktívne participovať na ekonomicko-trhových vzťahoch s využitím svojho talentu a vynaliezavosti. Kreatívni jednotlivci sú vyhľadávaní kreatívnymi firmami, ktoré ich zamestnávajú. Inou možnosťou je rozvíjanie vlastných projektov uchádzaním sa o prostriedky cez početné podporné programy (start-upy, investičné programy, fondy a i.). Môžu tiež začať v malom, rozvíjaním a zdieľaním svojej záľuby prostredníctvom blogu, vlogu, youtube kanálu atď., kedy postupne profilujú svoj špecifický produkt či službu. Dnešná postmoderná doba je dobou veľkých možností pre realizáciu inovatívnych a kreatívnych ideí. Mnohí úspešní ľudia vstupujú do ekonomických vzťahov prostredníctvom „predaja“ svojich záľub, svojho životného štýlu, svojho svetonázoru, pochopenia a vlastností, ktoré majú schopnosť inšpirovať iných. V kontexte individualizovaných foriem spirituálneho života, rozmanitosti poznávania a vedenia, je to tiež doba „guruov“, speakrov a lektorov. Domnievame sa, že uvedenie si týchto vzťahov je veľmi dôležité pre kulturológa. Otvára mu to nové možnosti, ako sa realizovať v praxi, v kontexte aktuálnych, vyššie menovaných trendov a vzťahov. V súvislosti s tým by sme chceli zdôrazniť tieto aspekty:

- Kulturológ pracujúci v rámci kultúrnej infraštruktúry, je súčasťou kultúrneho priemyslu. Na jeho rozvoji sa podieľa vo veľkej miere aj svojou schopnosťou vytvárať, mať víziu, kreatívne a efektívne riešiť zadané úlohy a jednotlivé projekty.
- Kulturológ môže rozvíjať svoje individuálne projekty a ako špecialista vnášať kvalitu do reflexie kultúry, súčasných životných štýlov, identity, kultúrneho dedičstva a tradície a i. Môže sa venovať odbornej reflexii aktuálnych sociokultúrnych fenoménov a vybraných oblastí kultúrneho života na akademickej pôde, vo vedecko-výskumnej inštitúcii, venovať sa žurnalistike alebo prezentovať skúmané témy cez nové mediálne platformy ako sú blogy, vlogy a pod.
- Kulturológ sa počas štúdia venuje nielen praktickým, ale aj filozofickým a axiologickým vzťahom a takto sa učí nazerať na jednotlivé fenomény. Domnievame sa, že práca kulturológa v teréne by mala predstavovať manažment kultúrnych procesov. Kulturológ by mal rozvíjať kultúrno-spoločenský život, vytvárať programy pre aktívne a hodnotné trávenie voľného času. Súčasne by mal formovať povedomie ľudí, ich kultúrnu

identitu, sprostredkovať im pochopenie procesov a vzťahov, ktorých sú súčasťou (téma globalizácie, environmentálnej krízy, krízy identity, resp. jej súčasná multiplikácia a fragmentácia, diverzita subkultúr, interkultúrna komunikácia, transkulturalita, migračný manažment a i.).

Záver. Človek je tvorivá bytosť, ktorá nemôže netvoriť, nerealizovať sa. V jeho esencii je kódovaná tvorivosť a sebarealizácia. Ľudská tvorivosť má rôzne podoby a dotýka sa všetkých oblastí a sfér nášho sociokultúrneho života. Osobitné miesto v ľudskom svete má umenie a kultúrno-umelecká činnosť. Na výtvarné aktivity detí často nazeráme ako na príjemnú záľubu a aktivitu, v ktorej nutne nevidíme kauzálnu prepojenosť s ich budúcim povoláním. To isté sa týka iných umeleckých činností, ako napríklad navštevovania dramatického krúžku, hry na hudobnom nástroji či recepcii jednotlivých druhov umenia. V skutočnosti je umenie a umelecká tvorba veľmi sofistikovaný systém vzťahov a významov, ktorý má v podmienkach vysokej abstraktnosti a komplexnosti schopnosť všestranne rozvíjať človeka – jeho myslenie, non-konformnosť a invenčnosť, praktické zručnosti, technické cítenie, priestorovú orientáciu, sociálnu a emocionálnu gramotnosť a i. Práve kreativita, schopnosť pracovať v tíme, komunikovať, spolupracovať a úroveň sociálnej a emocionálnej gramotnosti sa stávajú kľúčovými kompetenciami a kapitálom jednotlivca a spoločnosti v 21. storočí, v kontexte kreatívnej ekonomiky. Zaujímavým je aj vzťah priamej úmernosti medzi úrovňou vzdelania a inklináciou jednotlivca k umeniu. Ako vysvetľoval Bourdieu (Quemin, 2017: 296), umelecké praktiky ľudí závisia od úrovne ich vzdelania. Prítomnosť týchto prvkov v edukačnom procese predstavuje stimulujúce zázemie pre pestovanie mladých talentov a formovanie vlastnej kreatívnej triedy. Podpora umenia, kultúry a kultúrnosti a ich systematické etablovanie a rozvíjanie v geografickom priestore vytvára predpoklad pre rozvoj kreatívnej ekonomiky v lokalitách a regiónoch. Podhodnocovanie a nedoceňovanie týchto prvkov na druhej strane predstavuje brzdu v rozvoji kreatívneho priemyslu. Vo svetle týchto vzťahov sa diskutia o tom, aký význam a ekonomickú hodnotu (a či vôbec) má umenie a kultúrno-umelecká činnosť a kultúrne inštitúcie (ako nositelia a reprezentanti krásy, kultúrnosti a kultúrneho dedičstva), stáva irelevantnou a neadekvátnou.

Literatúra a pramene: odseky

- BOWIE, E.: *Antropologie náboženství*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008.
- CROPLEY, A. J.: *Definitions of creativity*. In: M. A. Runco & S. R. Pritzker (eds.), *Encyclopedia of creativity* (pp. 511-524). San Diego, CA: Academic Press, 2011. [online] (cit. 11-02-2023) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/266031380_Definitions_of_Creativity.
- ČAPLOVIČ, J.: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Bratislava: SPN, 1997.
- EARLE, W.: *Cultural education. Redefining the Role of Museums in the 21st century*. In: *Sociology Compass*, 7, pp. 533-546, /soc4.12050. [online] (cit. 02-12-2022) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/264291678_Cultural_Education_Redefining_the_Role_of_Museums_in_the_21st_Century.
- FONSECA RAIS, A. C. e.a.: *Creative economy : as a development strategy: a view of developing countries*. São Paulo: Itaú Cultural, 2008. [online] (cit. 13-11-2022) Dostupné na: <https://garimpodesolucoes.com.br/wp-content/uploads/2014/09/Creative-Economy-as-a-Development-Strategy1.pdf>.
- JURÉNÉ, S. – JURENIENE, V.: *Creative Cities and Clusters. Transformations in Business & Economics*, Vol. 16, No.2 (41), pp.214-234. 2017. [online] (cit. 11-02-2023) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/319077879_Creative_cities_and_clusters.
- KLOUDOVÁ, J.: *Kreativní ekonomika a vymezení pojmů*. In: KLOUDOVÁ, J. a kol. *Kreativní ekonomika: trendy, výzvy, příležitosti*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 21-44.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.
- NOËL, C.: *Philosophy of Art. A Contemporary Introduction*. London: Routledge, 1999.
- QUEMIN, A.: *Chapter 30. The Sociology of Art. The Cambridge Handbook of Sociology*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. *State Of Creativity*. [online] (cit. 25-02-2023) Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=rzTtZgdHvyo&t=1501s>
- THROSBY, D.: *The concentric circles model of the cultural industries*. *Cultural Trends*, Vol. 17, No. 3, September 2008, pp. 147-164. [online] (cit. 09-10-2022) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/248952696_The_concentric_circles_model_of_the_cultural_industries/link/54bdfc0d0cf27c8f2814d860/download.
- UNCTAD.: *Creative Economy Report: The Challenge of Assessing The Creative Economy. Towards informed policy-making*. 2008. [online] (cit. 09-10-2022) Dostupné na: https://unctad.org/system/files/official-document/ditc20082cer_en.pdf.

Štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantovej úlohy KEGA 041UKF – 4/2022 *Príprava učebných textov nosných predmetov študijného programu Kulturológia* a v rámci projektu VEGA 1/0122/23 *Nomádstvo ako transcenzus každodennosti*.

Kontakt:

Mgr. Kristína Jakubovská, PhD.
ÚMKTKE FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra,
E-mail: kjakubovska@ukf.sk

Recenzia

COHEN, R.: *Sťahovanie ľudstva – Od praveku až po súčasnosť*. Bratislava: Ikar, 2020, 224 s.

Nedostatok rozsiahlejších odborných diel na tému medzinárodnej migrácie – či už výsostne vedeckých, edukatívnych alebo aj populárno-náučných – je v Slovenskej republike tak citeľný, že každý nový titul predstavuje prínos. Nie je to inak ani v prípade knižnej publikácie *Sťahovanie ľudstva – Od praveku až po súčasnosť* (v origináli *Migration: the movement of humankind from prehistory to the present*), ktorú napísal uznávaný britský vedec a emeritný profesor Medzinárodného inštitútu pre migráciu na Univerzite v Oxforde Robin Cohen. Jeho kniha sa obsahovo zaoberá fenoménom

medzinárodnej migrácie ako prejavom kľúčových síl formujúcich svet, resp. moderné ľudstvo takmer od jeho vzniku, a ponúka čitateľom kvalifikovaný a komplexný pohľad na jednu z prvotných ľudských aktivít.

Ako vidíme aktuálne aj v našich podmienkach, migračné toky sa zintenzívňujú a predstavujú pre štáty, spoločnosti, komunity a jednotlivcov nové politické, sociálne, ekonomické, environmentálne, bezpečnostné i demografické výzvy. Ale i v minulosti vznikali zaujímavé a rôznorodé interakcie medzi migrantmi a autochtónnymi populáciami. Autor preto skúma dlhé časové obdobie, množstvo zemepisných oblastí, veľký počet príčin, faktorov, mechanizmov a dôsledkov migrácie, čím zdôrazňuje zložitost' a farbitosť prezentovanej problematiky. Z tohto aspektu je aj relatívne ťažšie jednoznačne určiť žáner publikácie – jej jazyk je zrozumiteľný a čítavý aj pre širšiu verejnosť, ale

mnoho odborných termínov, spôsob narábania s faktmi a ich interpretáciami, ako aj použitá vedecká literatúra a forma jej citovania v samostatnej kapitole na záver (vyše 160 titulov) naznačuje nemenej vedecký charakter diela.

R. Cohen rozčlenil svoju knihu do 4 základných častí (*Prostredie a predpoklady migrácie, Migrácia v nedávnej histórii, Súčasné migračné pohyby, Sporné otázky migrácie a jej ďalší vývoj*) a 44 špecifickejších kapitol. V 1. časti uvádza čitateľa do širšieho časového, geografického a demografického kontextu. Veľmi názorne dokumentuje rozširovanie človeka z jeho kolisky v Afrike až po najvýznamnejšie migračné pohyby v staroveku a začiatkom novoveku. Demonštruje jednak zväčša dobrovoľnú migráciu ľudí z rôznych dôvodov (napr. osídľovanie nových kontinentov a ich regiónov, migráciu za prácou, rolu nomádizmu, priestorové šírenie hlavných náboženstiev, objaviteľské cesty a kolonialistické výboje), jednak formy nútenej migrácie (obchod s otrokmi, vyhánanie inovercov, import pracovnej sily vtedajšími veľmocami). Základné dobové politicko-spoločensko-ekonomické spúšťacie a sprievodné mechanizmy sú tu dobre vystihnuté.

V 2. časti autor vyselektoval historicky nie tak dávne fundamentálne migračné pohyby a vlny od prvej polovice 19. storočia zhruba do konca 20. storočia. V tejto časti je citeľný prevažne euroatlantický pohľad na výber a spracovanie jednotlivých podtém, ale je to pre slovenského čitateľa bližší pohľad. Autor tak pertraktuje najvýznamnejšie pohyby v histórii medzinárodnej migrácie, ako napr. emigráciu z Írska v 19. storočí, často konfliktné osídľovanie Severnej Ameriky a Austrálie, príchod migrantov do Izraela po 2. svetovej vojne, povojnovú imigráciu pracovných síl do Nemecka, Veľkej Británie či Južnej Afriky, exodus židov pred nacistami, formovanie čínskych diaspór v zahraničí či emigráciu z postsovietskeho priestoru alebo Vietnamu po skončení vojny. Jednotlivé migračné pohyby sú vykreslené na podklade historických faktov a pútavých analýz politického, sociálneho, ekonomického i prírodného prostredia.

Tretia časť poskytuje čitateľovi výber z najdôležitejších migračných pohybov v nedávnej minulosti, resp. súčasnosti, predstavených v kontexte konkrétnych spoločenských a geografických reálií. Tu sa manifestuje autorov expertný prístup dôkladne podopretý znalosťou príčin, prejavov, objemov migračných tokov, ako aj dôsledkov pre imigračné aj emigračné krajiny. Možno tu spomenúť kapitoly hodnotiace presuny obyvateľstva v Číne či Indii, systematický „vývoz“ pracovných síl z Filipín do celého sveta, migráciu počas studenej vojny, ale aj migráciu zdravotných pracovníkov podporovanú ich nedostatkom v starnúcich krajinách sveta a s tým spojený brain-drain. (Podľa skúmaného časového rámca by kapitola 27 o exile patrila skôr do prvej časti diela a kapitola 29 Globálne diaspóry skôr do druhej časti, ale ich pozícia tu nie je na prekážku.) Je nutné vyzdvihnúť aktuálnu dimenziu tejto časti: reflektuje témy týkajúce sa pretrvávajúcej migračnej a utečeneckej krízy, pozíciu utečencov zo Sýrie v okolitých štátoch či kritiku zaobchádzania s pracovnými

migrantmi v bohatých krajinách Perzského zálivu.

Posledná – štvrtá časť knihy čitateľovi ponúka mnohé fenomény súčasného migračného diania a diskurzu, najmä zo sociologického, politologického, právneho, bezpečnostného, environmentálneho zreteľa. Text je sformulovaný objektívne, s prezentáciou pozitív i negatív. Autor tu bližšie predstavuje rôzne, aj donedávna marginálne migračné témy, kategórie a aspekty, napr. presuny migrantov-dôchodcov a digitálnych migrantov do prijateľnejšieho prostredia, medzinárodnú migráciu za štúdiom, dôsledky migrácie nezriedka na ceste opustených detí, menej známu migráciu za manželstvom, ďalej nelegálnu migráciu s deportáciami a ochranu štátnych hraníc s otáznym fungovaním pohraničných múrov, dopady turizmu, ale aj dnes tak akcentovanú migráciu podmienenú zmenami svetovej klímy. Načrtáva tiež možné scenáre vývoja migračných tokov a riešenia problému rastúceho počtu utečencov vo svete. Na tomto mieste knihy snáď mierne chýbajú inštitucionálne a právne aspekty medzinárodnej migrácie a hlbšie ponory do jej riadenia s rozdielnymi migračnými politikami, ale toto ani nebolo cieľom publikácie.

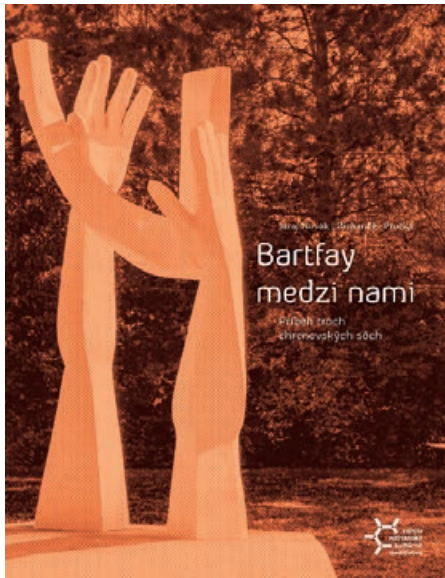
V rámci celého diela sa trochu mätúcim môže zdať zahrnutie niektorých kategórií osôb, ktoré vo všeobecnosti nie sú považované za migrantov (objavitelia, otroci, pútnici, turisti), ale to je plne v autorskej licencií a nenaruša to obsah a porozumenie textu. Na druhej strane, obzvlášť vysoko hodnotím grafickú stránku knihy – niet vari dvojstrany, kde by sa nevyskytovali niekedy až 2 – 3 rôznorodé grafické elementy osviežujúce text (obrázky, mapy, grafy, schémy, fotografie). Slovenskej mutácii publikácie tiež evidentne pomohlo, že ju z anglického originálu preložil popredný odborník na medzinárodnú migráciu a prekladateľ RNDr. Boris Divinský.

Na záver možno vyjadriť presvedčenie, že kniha Robina Cohena *Sťahovanie ľudstva – Od praveku až po súčasnosť* by mohla byť pre slovenského čitateľa značne prínosná. Jednak je táto problematika v Slovenskej republike stále do určitej miery obchádzaná vedeckými i komerčnými vydavateľstvami. Zároveň je táto kniha naozaj obsahovo kvalitná, komplexná, pútavá a zrozumiteľná ako odbornejšej, tak aj laickej verejnosti, s veľkým edukačným a informačným potenciálom, a je v súčasnosti mimoriadne aktuálna.

Silvia Letavajová

Recenzia

NOVÁK, J. – PROČKA, E. R.: *Bartfay medzi nami. Príbeh troch chrenovských sôch, Nitra: Nitrianske kultúrne dedičstvo, o. z., 2022, 302 s.*

Dvojicu autorov – kulturológa, výtvarníka Juraja Nováka a kunsthistorika, pamiatkara, teoretika výtvarného umenia Richarda E. Pročku netreba zvlášť predstavovať. Možno ich charakterizovať ako agilných propagátorov nitrianskeho kultúrneho dedičstva v jeho systematickom mapovaní. Po predchádzajúcej monografii *Architektúra 20. storočia v Nitre. Stav poznania* (2016) prichádzajú tentoraz s odbornou publikáciou *Bartfay medzi nami. Príbeh troch chrenovských sôch* (2022), ktorá je v podstate zmysluplným tematickým nadviazaním na kontinuálnu líniu syntetizovania vizuálnej

pamäte Nitry a jej urbanistického šatu.

Kniha je v drvivej väčšine dokumentovaním pôvodu (celej genézy) troch chrenovských sôch (*Reč hudby*, *Siréna*, *Medený kvet*) ako intervencií v sídliskovom areáli v Nitre. Dotýka sa ich tvaroslovia a analyticko-hĺbkovým spôsobom približuje jednotlivé poeticko-štylové determinanty jazyka tzv. „bárfayovského“ rukopisu. Autori sa všemožne usilujú o príslušné kontextové zatriedenie diel Tibora Bárfaya a Júliusa Bárfaya a tiež istých súvislostí ich dobovej recepcie a interpretácie. Zachytenie vôbec zrodu týchto diel – ich situovanie do rámca sídliskového priestoru až po necitlivú a neodbornú demontáž je vzácnym svedectvom o prístupe k jednotlivým sochárskym dielam a umeleckým hodnotám. Stalo sa zároveň hnacím

motorom k napísaniu tejto odbornej publikácie, ktorá je *de facto* vyústením uskutočneného projektu *Bartfay medzi nami* (2016 – 2019) v spolupráci so Základnou umeleckou školou Jozefa Rosinského v Nitre a Mestom Nitra s cieľom záchrany troch pomerne málo známych sochárskych diel zo sídliska Chrenová I.

Autorská dvojica okrem poctivého mapovania, rešerši a umenovedného výskumu predstavila celý rad ďalších rozvíjajúcich tém v súvislosti s kulturológickým diskurzom – revitalizáciu kultúrnej pamäte, resp. pamät' miesta, kultúru verejného priestoru, ako aj vizuálnu (umeleckú) komunikáciu v semiotickom zmysle. Stála za tým idea podnietenia akčnejšieho rozmeru umeleckej komunikácie ako živých interakcií medzi recipientom sídliska a artefaktom (ikonickým sochárskym dielom situovaným vo verejnom priestore). Autori sa podujali jedinečne sprostredkovať nevšedný akt umeleckej komunikácie týchto troch plastík, zakomponovaných kedysi do štruktúry textu sídliska Chrenová I. Išlo najmä o kvalitne spracované kapitoly týkajúce sa rekonštrukcie vizuálnej pamäte miesta: *Sídlisko ako miesto pre umenie obdobia socializmu*, *Tri plastiky zo sídliska Chrenová*. Následný proces revitalizácie (záchrany) takmer stratených deponovaných plastík Tibora Bárfaya a Júliusa Bárfaya sa stal doménou pomyselných ďalších častí publikácie: *Reinštalácia a nové kontexty plastík zo sídliska Chrenová*. Je unikátnym dokladom systematicky hĺbovitejšej, podrobnej výskumnej činnosti autorskej dvojice, ktorá nielenže skompletizovala biografii slovenskej osobnosti Tibora Bárfaya a Júliusa Bárfaya, ale je aj celým súvislým príbehom revitalizácie a záchrany ich významných sochárskych diel. Tri poskytnuté príbehy chrenovských sôch *pars pro toto* poslúžili na osvetlenie spomienky na pamät' miesta v kontexte lokálnej úrovne komunitného prostredia. Autori však nezostali iba pri remiscenciách. Toto následné kontinuálne pátranie nielenže sprístupnilo „život“ troch chrenovských plastík, ale tiež ich revitalizujúcu záchranu. Cenným spôsobom prinavracajú širšie kultúrne povedomie o pamiatkach výtvarnej umeleckej hodnoty – rezonujú s komunálnou politickou úrovňou – podnecujú priaznivú angažovanosť v kreovaní občianskej starostlivosti o veci verejné z pozícií „zdola“ na skultivovaní verejného priestoru.

Kým prvá časť publikácie predstavuje čitateľskej verejnosti poctivý exkurz do kontextových, vývojových, dobových súvislostí slovenskej výtvarnej poetiky J. Bárfaya a T. Bárfaya – druhá časť prináša dobrodružstvo z uchovávaného a prinavrátenia cenných sôch späť do modifikovaných platforiem estetického komunikácie. Agilný tandem pamiatkara Richarda E. Pročku a kulturológa, výtvarníka Juraja Nováka pristupuje nielen ku skúmaniu stavu, ale aj premene/uchovávaniu skúmaných sochárskych diel. Akoby za cieľom prinavrátenia bol tiež zámer kvalitnej reinštalácie – novej, „vynájdenej“, esteticky relevantnej komunikácie. Keďže prinavrátenie troch plastík na pôvodné miesto nebolo reálne možné z hľadiska ich ďalšej ochrany – proces ich reinštalácie následne vyústil do niečoho zvlášť pozoruhodného. Sochám

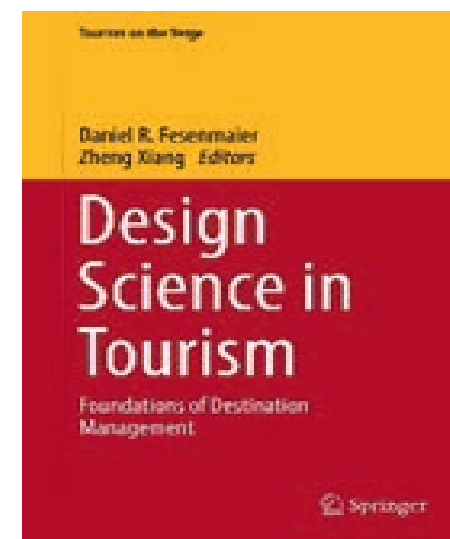
pribudla prinajmenšom ich živosť – zapustením do prostredia tentoraz areálu Základnej umeleckej školy Jozefa Rosinského v Nitre k opätovnej umeleckej recepcii s potenciálnymi adresátmi. Realizovali sa napríklad niekoľkonásobné stratégie čítania – tvorivého recipovania – kontemplovania sôch pre rôznorodé edukačné, esteticko-výchovné účely: napríklad tvorbou land-artu a i. Rozmer projektu tkvel v snahe nielen sprístupniť plastiku (sochu) do verejného priestoru, ale cielene ňou stimulovať podnetné výtvarno-performatívne praktiky. Zakomponovanie týchto plastík do tohto umelecky tvorivého prostredia areálu ZUŠ J. Rosinského v Nitre malo podstatný význam: prispieť k revitalizovaniu pamiatky (troch sochárskych diel) a podnetne vzbudzovať v žiakoch i širšej verejnosti estetické vnímanie s akčným presahom. I tento aspekt ďalšieho zapúšťajúceho života umeleckých diel je leitmotívom pútavého *Denníka projektu Bartfay medzi nami* Juraja Nováka v časti publikácie v rámci *Bonusov*.

Publikácia dvojice autorov je cenným dôkazom ich siahodlhého, viacročného a náročného mapovania stôp roztrúsenej pamäte vizuálnej estetiky verejného priestoru. Je pozoruhodným počinom v oblasti umelecko-vedného, kunsthistorického i kulturologického bádania osobitostí kultúrneho dedičstva výtvarného (vizuálneho) charakteru. Spĺňa najnáročnejšie kritériá podrobného mapovania genézy sochárskych diel, ako aj semiotiky verejného priestoru. K tomu je usposobený štýl písania, kombinujúci odborný jazyk, ako aj kunsthistorické inštrumentárium pojmového aparátu s popularizačným, osvetovým zreteľom. Je preto určená nielen odbornej, ale i širšej verejnosti so záujmom o kultúru verejného priestoru a výtvarné umenie. Čitatelia môžu oceniť grafický dizajn celej publikácie s bohatou ilustráciou najmä fotografických reprodukcí, čím sa kniha doslova vizuálne číta ako umelecké dielo.

Miroslav Ballay

Recenzia

FESENMAIER, D., R. – XIANG, Z.: Design Science in Tourism – Foundations of Destination Management, Cham: Springer, 2017, 286 s.

Publikácia *Design Science in Tourism – Foundations of Destination Management* predstavuje jedno z najvýznamnejších diel súčasnej teórie cestovného ruchu. Jej zostavovateľmi sú *prof. Daniel R. Fesenmaier* (Modul University Vienna) a *prof. Zheng Xiang* (Virginia Polytechnic Institute and State University, USA). Má povahu zborníka a obsahuje spolu 16 vedeckých štúdií z rôznych tematických oblastí, ktorých autormi sú poprední svetoví vedci a vedkyne. V printovej podobe bola vydaná vydavateľstvom Springer v roku 2017, dnes je však

dostupná aj vo forme e-booku. Je súčasťou vydavateľskej série *Tourism on the Verge*, ktorá usiluje o holistický prístup k pochopeniu rôznych fenoménov tvarujúcich sektor cestovného ruchu, na báze prepojenia vedecko-výskumných problémov s aplikačným rozmerom. Tematicky nadväzuje na jednu z revolučných kníh v rámci teórie cestovného ruchu, publikovanú v roku 1972 pod názvom *Vacationscape*. Hoci jej autor *Clare A. Gunn* bol v prvom rade vnímaný ako krajinný architekt, priniesol inovatívne princípy, vytvoril východiskovú vedomostnú bázu, inicioval kreovanie novej paradigmy a osobitým prístupom zmenil spôsob, akým i dnes nazeráme na plánovanie, vývoj a dizajn v cestovnom ruchu.

Publikácia *Design Science in Tourism – Foundations of Destination Management* zaujímavým, veľmi invenčným až vizionárskym spôsobom analyzuje na takmer 290 stranách kľúčové aspekty dizajnu cestovného ruchu. Obsahuje 3. tematické okruhy – prvý sa venuje *Základom dizajnu cestovného ruchu*, druhá časť analyzuje špecifické *Nástroje dizajnu cestovného ruchu* a záverečná časť ústi do *Manažovania dynamiky systémov cestovného ruchu*. Úvodné práce vytvárajú akýsi bazálny štrukturálny rámec problematiky, do ktorého sú postupne implementované rôzne teoretické prístupy a koncepty, metodologické odporúčania, vedecko-výskumné moduly a konštrukty, ale aj prípadové štúdie a praktické skúsenosti. Jednotlivé sféry sú prirodzene poprepájané a interpretované v kontexte konkrétnych príkladov, čím sa zlepšuje čitateľnosť inak pomerne náročného textu. Dôležitou vedľajšou kontúrou publikácie je skutočnosť, že jednotlivé odborné štúdie vo svojom jadre pracujú s množstvom významných zahraničných diel. Postupne sa tak kreuje unikátny prehľad kľúčových prác z teórie cestovného ruchu, a to i v historickom náhľade od prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia.

Tematicky je publikácia naozaj rôznorodá a v celej svojej obsahovej línii reaguje na súčasné tendencie postmoderného cestovného ruchu, v ktorom dochádza k prelínaniu skutočného a virtuálneho, posvätného a svetského, synchronného a diachrónneho. Od kognitívne-orientovanej dimenzie sa trh posúva ku kognitívno-afektívnemu prístupu s akcentom na emócie, individualizmus, jedinečné produkty a kooperatívny dizajn. Publikácia reflektuje témy ako tvorba zážitkov, využitie emócií, nákupné správanie, proces rozhodovania, destinačný manažment, venuje sa aj otázkam autenticity, story-tellingu, dizajnu služieb v ére informačnej presýtenosti, behaviorálnej teórii či znalostnému transferu. Uvádza však aj na zásadné technologické inovácie poslednej dekády, ako je dominancia internetu, vývoj SMART technológií, IoT (*Internet of Things*), mobilných zariadení či umelej inteligencie. Tieto systémy zásadne modifikovali charakter celého priemyslu cestovného ruchu, keďže umožňujú napr. zhromažďovať a bezprostredne analyzovať dáta o návštevníkoch (in situ) a okamžite ich nielen personalizovať, ale aj odhadovať, modifikovať a spätne ovplyvňovať. Ak budú tieto nástroje správne využité, môžu spomaliť či úplne eliminovať súčasné negatívne procesy a pozitívne ovplyvniť perspektívy odvetvia, posilniť udržateľnosť, ochranu kultúrnych a prírodných zdrojov či stimulovať vzdelávanie návštevníkov.

Publikácia *Design Science in Tourism – Foundations of Destination Management* má výrazný interdisciplinárny rozmer – presahuje do oblasti geografie, krajinného inžinierstva, ale aj ekonomiky, filozofie, marketingu, psychológie, sociológie či informatiky. Predstavuje vynikajúci edukačný materiál pre študentov a študentky cestovného ruchu, regionálneho rozvoja, územného plánovania, marketingu či manažmentu kultúry. Jasne deklaruje súčasný prístup v opustení tradičných binárnych modelov a v pochopení, že skutočné poznanie tkvie v prepojení zdanlivo oddelených sfér a v odhalení

komplexnosti sveta. Jej význam presahuje limity súčasnosti a mnohé kontexty naznačené v publikácii budú mať svoje opodstatnenie i v budúcnosti.

Michala Fúsková

Správa

Odkaz štúrovskej generácie – vedecká konferencia

Rok 2022 vyhlásila Matica slovenská za Rok odkazu štúrovcov v súvislosti s 200. výročiami narodenia viacerých popredných predstaviteľov mladšej štúrovskej generácie a žiakov Ludovíta Velislava Štúra, ako boli Ján Kučera, Ján Alexander Rotarides, Janko Kráľ, Ján Vratislav Francisci, Ján Blahoslav Kalinčiak, Peter Michal Slavomil Bohúň, Samuel Dobroslav Štefanovič, August Horislav Krčméry, Štefan Marko Daxner a iní. Pri tejto príležitosti sa uskutočnila vedecká konferencia Matice slovenskej nazvaná Odkaz štúrovskej generácie, ktorá sa konala v dňoch 8. a 9. septembra 2022 za účasti popredných slovenských vedeckých pracovníkov, zaoberajúcich sa touto problematikou, v sídelnej matičnej budove v Martine. Konferencia sa realizovala prostredníctvom troch sekcií a skúmala životné osudy aj rozličné aspekty diela štúrovských dejateľov v historickej, jazykovednej a literárnohistorickej a filozofickej sekcii. Zúčastnili sa napr. doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc. (Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave), doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc. (Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline), prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave), PhDr. Zuzana Pavelcová (Krajanské múzeum Matice slovenskej), Bc. Nadežda Zelenina (Moskovská štátna univerzita, RF/Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre), doc. PaedDr. Lomenčík Július, PhD. (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave), PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD. (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre), PaedDr. Jaroslav Vlnka, PhD. (Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho v Komárne) a iní.

Referáty a diskusie, ktoré odzneli na tomto vedeckom fóre, jednoznačne potvrdili a v niektorých ďalších detailoch doplnili i rozšírili poznatky o tom, že štúrovská generácia a jej mnohostranné aktivity patrili medzi zakladateľské a rozhodujúce počiny v našich národných dejinách temer vo všetkých oblastiach kultúrno-politických a duchovných úsilí, ktoré zavŕšili emancipáciu a napomohli formovať novodobý slovenský národ najmä v kontexte európskych revolučných pohybov v rokoch 1848 a 1849, čím otvorili etapu jeho demokratického vývoja a položili základný kameň našej dnešnej štátnej samostatnosti. Z týchto dôvodov Matica slovenská a účastníci jej vedeckej konferencie odporúčajú, aby sa i ďalšie vedecké, akademické a pamäťové inštitúcie na Slovensku venovali štúrovskej tematike z nadnárodného, celonárodného i regionálneho hľadiska, a tým napomáhali budovať i upevňovať národné, jazykové a historické povedomie Slovákov doma, ako aj prezentovať ich kultúrnu individualitu a štúrovskú tradíciu s jej humanistickým odkazom ako imanentnú súčasť duchovného dedičstva v rámci Európskej únie.

Záver konferencie

1. Vedecká konferencia úspešne nadviazala na vedeckú konferenciu, ktorú organizovala v Modre pri príležitosti 180. výročia narodenia Ľudovíta Štúra.
2. Matica slovenská vydá z tejto vedeckej konferencie vedecký zborník.
3. Matica slovenská sa vo svojej činnosti naďalej bude v širokom diapazóne vedeckých a osvetových aktivít venovať štúrovskej problematike, čím kontinuálne vo svojej činnosti nadviaže pred odbornou i širšou kultúrnou verejnosťou doma na Slovensku i v medzinárodnom kontexte a európskych i svetových súvislostiach na propagáciu odkazu generácie štúrovcov. V tejto súvislosti žiada vyvolať diskusiu o tom, aby popri Jankovi Kráľovi, ktorý je od roku 1972 zaradený do kultúrneho kalendára UNESCO (pri jeho 150-ročnom jubileu narodenia), boli na listinu UNESCO postupne zapísaní aj Ľudovít Štúr, Andrej Sládkovič a Ján Kalinčiak ako najvýraznejší predstavitelia slovenských kultúrno-politických a umeleckých úsilí, čím sa mimoriadne zaslúžili o rozvoj slovenského, európskeho i svetového kultúrneho a duchovného dedičstva.

Renáta Hlavatá

Správa

Osobnosťou Kysúc sa stal profesor Július Fujak

Dňa 7. 1. 2023 Kysucká kultúrna nadácia už po dvadsiaty piatykrát udeľovala ocenenia Osobnosť Kysúc zaujímavým ľuďom, ktorí sú pre spoločnosť veľkým prínosom. Zástupcovia Kysuckej kultúrnej nadácie MUDr. Stanislav Mizera, Ing. Jozef Markulják a ThDr. Ladislav Ostrák s primátorom Čadce JUDr. PhDr. Matejom Šimáškom PhD., zástupcom primátora Kysuckého Nového Mesta Ing. Františkom Šeríkom a primátorom Krásna nad Kysucou Ing. Jozefom Grapom odovzdali ocenenia Osobnosť Kysúc za rok 2022 významným osobnostiam v rôznorodých sférach socio-kultúrneho života.

Obrázok č. 1: Ing. Jozef Markulják, prof. PhDr. Július Fujak, PhD. a JUDr. PhDr. Matej Šimásek, PhD.

Zdroj: Július Fujak, 2022

Hudobný vedec, estetik a skladateľ súčasnej hudby prof. PhDr. Július Fujak, PhD. pôsobiaci na Ústave manažmentu kultúry a turizmu, kulturologie a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre si slávnostné ocenenie prevzal za „vzorovú pedagogickú a vedeckú činnosť a tvorivý prínos do experimentálnej hudby“ počas kultúrno-spoločenskej udalosti známej ako Trojkráľový koncert v Dome kultúry Petra Jilemnického v Čadci. Profesor Fujak sám o sebe povedal, že k hudbe inklinoval od malička, pretože ju má zapísanú vo svojej DNA, keďže pochádza zo starého hudobného rodu Fujakovcov z Podvysokej.

Jeho predkovia boli v minulosti hudobníci, organizátori hudobného života a iniciátori rozmanitých hudobných zoskupení, podobne ako J. Fujak v súčasnosti. Svoju inklináciu k hudbe rozvíjal s prvými učiteľmi na hudobnej škole, bratom, priateľmi a postupne s alternatívnymi rockovými kapelami, konkrétne Teóriou odrazu a OTRAS. Vďaka neskoršiemu pôsobeniu v Ústave literárnej a umeleckej komunikácie v Nitre, centre tzv. Nitrianskej semiotickej školy, mu bolo dopriate spoznať významné osobnosti najmä prof. Františka Mika a prof. Eera Tarastiho (ktorý Nitru viackrát navštívil), v hudobnej sfére zas spolupracoval o. i. s Mariánom Vargom, Vladimírom Mertom a Mikolášom Chadimom.

Postupne sa tvorba J. Fujaka etablovala aj v zahraničí, konkrétne mal možnosť ju prezentovať v Los Angeles, Londýne, Krakove, Bruseli, Helsinkách, Lipsku, Minsku, Viedni, Prahe atď.

Atmosféru Trojkráľového koncertu dotváral Kysucký komorný orchester so sídlom v Čadci s takými neobyčajnými sólistami ako Adam Marec (gitara), Stanislav Palúch (husle) a Michaela Kubištelová (soprán). Džentlmenom s čarovnou paličkou dirigujúci orchester bol nielen Karol Kevický, ale aj osobnosť talianskej hudby Enrico Volpe.

V kronike kysuckých osobností je doposiaľ evidovaná stovka významných jednotlivcov, ktorí sú nielen spoločenským, ale aj kultúrno-historickým prínosom pre súčasné, ale aj budúce generácie. Medzi zvučné mená, ktoré tvorili a dodnes obohacujú našu spoločnosť patria: herec a národný umelec Jozef Kroner, akademický maliar Miroslav Cipár, vedec a vysokoškolský učiteľ Emil Špaldon, hudobník a pedagóg Albín Vrteľ, etnológ a pedagóg Pavol Kužma či maliarka Zuzana Vaňousová-Kronerová. Prof. PhDr. Júliusovi Fujakovi, PhD. srdečne blahozeláme.

Literatúra a pramene:

Cena KKN pre prof. Júliusa Fújaka. [online] (cit. 20-1-2023) Dostupné na: <https://www.ukf.sk/verejnost/aktuality/udalosti/5766-cena-kkn-pre-prof-juliusa-fujaka>.

Osobnosť Kysúca za rok 2022 Július Fujak. [online] (cit. 20-1-2023) Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=LeUqZy65Nvo>.

Ingrid Hudecová

Správa

Správa o školení Erasmus+ KA107 v Uzbekistane

Obrázok č. 1: Prof. Miroslav Ballay medzi študentmi

Zdroj: Miroslav Ballay, 2022

V dňoch 2. 12. – 10. 12. 2022 sa uskutočnila zimná stáž doc. Mgr. Miroslava Ballaya, PhD. v rámci Erasmus+ KA107 na National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek v Taškente. Do oblasti prioritného školenia spadali rokovania s predstaviteľmi Katedry filozofie a logiky Fakulty sociálnych vied Národnej univerzity v Uzbekistane – s vedúcou katedry prof. Shahnozou Madaeovou, ako aj ďalšími pedagógmi pracoviska a zároveň i s predstaviteľmi vedenia fakulty i rektorátu. Náplňou tohto školenia sa stali besedy so študentmi, plánované workshopy, ako aj vyžiadaná prednáška s názvom „Educational system in Slovakia“ pre pedagogických pracovníkov a doktorandov katedry. Význam uskutočnenej cesty tkvel v obojstrannom inšpirovaní sa vedeckými i pedagogickými prístupmi v oblasti interdisciplinárneho výskumu, nadobudnutí rôznorodých interkultúrnych zručností, komparácií metodologických prístupov a dôvernom oboznámení sa s tamojším univerzitným prostredím,

resp. celkovým univerzitným životom v Uzbekistane, ako aj podmienkami vysokoškolského vzdelávacieho systému. Do veľkej miery sa tiež mohla podrobnejšie uchopiť kultúra každodennosti súčasného Uzbekistanu.¹

Centrom záujmu zrealizovaného školenia v Taškente sa stal vzhľadom na kulturologickú orientáciu výskum Strednej Ázie zo širokospektrálnych hľadísk. Prioritný zámer sa predovšetkým týkal historických sakrálnych pamiatok svetového kultúrneho dedičstva najmä v Samarkande a Buchare. V kontexte absolvovanej mobility sa taktiež otvorila ideálna šanca pre nadviazanie interkultúrneho dialógu, empatie, ale aj interaktívne zblíženie sa s daným kultúrnym areálom. Uzbekistan ako krajinu stojí za to navštíviť, pretože ponúka nevšednú pastvu pre rozmanité spektrum tematických okruhov kulturologického bádania.

Uskutočnená akademická mobilita mala zásadne niekoľko rozmerov: estetický, edukačný a performatívny. Všetky vytýčené stupne rekognoskácie kultúrneho terénu prebiehali súčasne vo vzájomnom prelínaní a prispeli tak k ucelenejšiemu cestovateľskému modusu jeho uchopenia. Išlo napospol o nasledovné rozmery zrealizovanej mobility:

- **estetický** – reflexia uzbeckej výrazovosti /skúmanie kultúrnej krajiny a architektonických skvostov z aspektu scénológie/;
- **edukačný** – zber heuristického materiálu z reálií súčasného Uzbekistanu /prírodné podmienky, história, jazyk, religiozita, etnicita, gastronómia/;
- **performatívny** – interaktivita s kultúrnou inakosťou v jej participatívnych prejavoch /svadobné obrady, rituály, zvyky, obyčaje, konvencie, tabu/.

Spomenuté rozmery cestovateľského zmocnenia sa krajiny/kultúrnej krajiny ako artefaktu rozhodne prispeli k nastoleniu kľúčových stimulov heuristickému prieskumu uzbeckej reality výrazovosti i v budúcnosti.

Literatúra:

Ballay, M.: *Kultúra každodennosti a raritná výrazovosť Uzbekistanu* /reportážna esej/. *Culturologica Slovaca*, roč. 7, č. 2, 2022, s. 56-94.

Miroslav Ballay

¹ Pozri viac v rozhľadovej štúdii Ballay, 2022: 56-94.

Správa

Správa o Erasmus mobilite – školení v Prahe

Týždeň trvajúca mobilita – školenie doc. Mgr. Miroslava Ballaya, PhD. v rámci Erasmus+ v dňoch 17. – 21. 10. 2022 poskytla cenné príležitosti objavovania, resp. načerpávania nových impulzov ako vzdelávať (divadlom) z metodologického hľadiska. Celkovo sa odohrávala v priestoroch Akadémie múzických umení na Karlovej ulici, ako aj na Malej strane v budove Hudobnej fakulty AMU. Doménou kontinuálneho školenia boli tiež konzultácie s pracovníkmi Katedry teórie a kritiky DAMU: prof. Janom Vedralom, Dr. Janom Jiříkom, prof. Jaroslavom Etlíkom, doc. Danielou Jobertovou, Dr. Lukášom Brychtom – o rozvíjaných vedecko-publikačných stratégiách, vzájomnej pedagogicko-výskumnej inšpirácii, organizáciách doktorandských prednášok a i. Unikátne sa tiež využila príležitosť k bezprostrednému vnímaniu tamojšej vysokoškolskej atmosféry, všeobecných podmienok internacionalizácie štúdia a inšpiratívnych pedagogických prístupov vo výučbe. Vyzdvihnúť možno napríklad osobité tvorivé dielne s názvom *Master class* v samostatne vyčlenených celodenných blokoch s pestrú variabilitou a ľubovoľnou voliteľnosťou počas semestrálneho cyklu. Takto mohli študenti rôznorodým spôsobom absolvovať kurz na tému „Fenomén camp, teatralita a divadlo“ s odborníkom z oblasti estetiky PhDr. Petrom Demeterom, príp. masterclass o súčasnej kultúrnej publicistike s novinárkou Lenkou Kabrheľovou z portálu Seznam Zpráv o podcastovej tvorbe a trendoch v audiálnej žurnalistike.

Realizovaná stáž v Prahe zároveň umožnila cizelovať recepčné a interpretačné schopnosti v aktívnom sledovaní divadelného diania počas celého týždňa v profesionálnej českej divadelnej kultúre. Návštevou viacerých kultúrnych podujatí festivalového charakteru sa potvrdila kulturologická relevantnosť prítomného výskumu ako heuristického zberu materiálu pre perspektívne vedecké ciele. Počas realizovanej stáže sa obdobne konali vzájomne sa dramaturgicky prelínajúce festivaly: „Palm off fest“ (Medzinárodné stretnutie stredoeurópskych divadiel) a „Pražské križovatky“, vďaka ktorým sa kvalitatívne posilnila odborná zameranosť v kritickej reflexii súčasného

Obrázok č. 1: Národní divadlo Praha

Zdroj: Miroslav Ballay, 2022

európskeho divadla, ako aj v komparatívnom skúmaní kulturologického fenoménu festivalizácie a dramaturgie kultúrneho života.

Erasmus mobilita – školenie na Katedre teórie a kritiky, Divadelnej fakulty Akadémie múzických umení v Prahe celkovo prispela k viacnásobnému prehlĺbeniu kontaktov, pedagogickej výmene či obojstrannému nadviazaniu publikačnej, ako aj vedeckej spolupráce medzi oboma inštitúciami. Významne taktiež podnietila odborný, orientačný záber autora najmä v oblasti výskumnej špecializácie na aktuálne trendy súčasného európskeho divadla, ale aj nezávislej divadelnej scény.

Miroslav Ballay

